

driemaandelijks tijdschrift | jaargang 11 | nummer 1
januari - februari - maart 2018 | afdruktentoor Brussel X
Erkenning: P808155

faro

TIJDSCHRIFT
over cultureel
ERFGOED

Dossier De Buurt

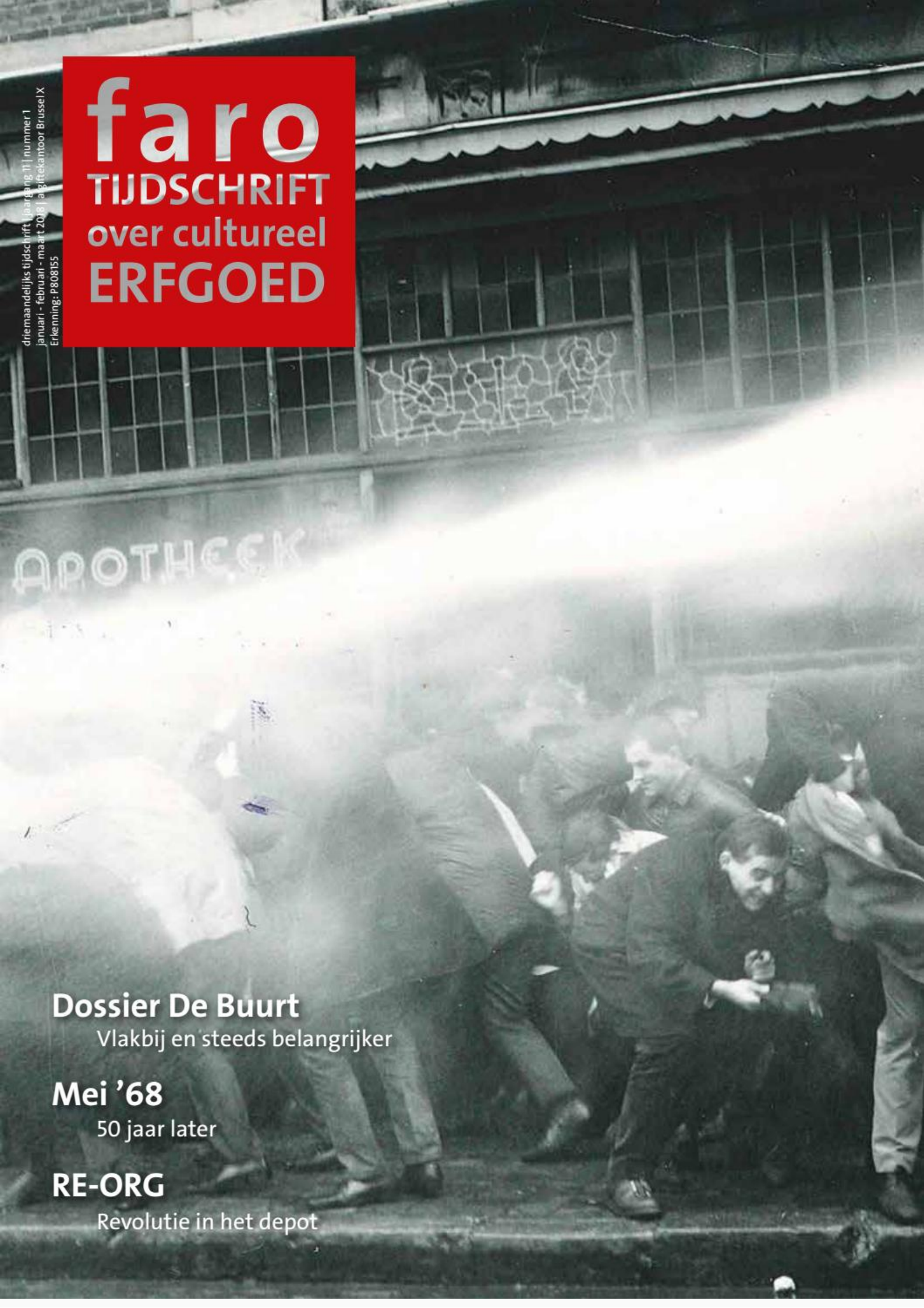
Vlakbij en steeds belangrijker

Mei '68

50 jaar later

RE-ORG

Revolutie in het depot





32

Het Kamp van Lokeren: Plaats van crisis, tweedracht en nostalgie



38

Expeditie Participatie: U doet toch ook mee?

Inhoud maart 2018

- 4 Ook *faro* omhelst de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen
- 6 De buurt als laboratorium ■ *Gregory Vercauteren*
- 8 De kracht van plekken ■ *Alexander Vander Stichele*
- 12 Stemmen uit de praktijk ■ *Hildegarde Van Genechten, Gregory Vercauteren en Alexander Vander Stichele*
- 14 La Rose Blanche ■ *Katrijn D'hamers*
- 18 Boeken toe en naar buiten ■ *Jan Van den Bossche*
- 22 Het verhaal om de hoek ■ *Bart De Nil*
- 26 Zone 30, tien jaar later ■ *Davy De Laeter*
- 32 Opgesloten tussen zwart, wit en grijs ■ *Leen Heyvaert en Nico Van Campenhout*



66

120 jaar Belgica:
een ijzige expeditie

- 38 Het participatieve museum: een zone van contact en conflict ■ *Olga Van Oost*
- 46 Duurzaamheid: op ons komt het aan ■ *Roel Daenen*
- 50 Reorganiseren zonder zorgen ■ *Eve Van Dael*
- 54 Het Grote Ongenoegen ■ *Louis Vos, Johan Van Schaeren, Rebecca Gysen, Tiny T'Seyen en Chantal Brems*
- 62 De schoen van toen ■ *Eric De Keyzer, Steven De Waele, Joeri Januarius en Tijn Vereenooghe*
- 66 Reis naar het ijs ■ *Patrick De Deckker*
- 72 Pinfo ■ *Annemie Vanthienen*
- 74 Ten voeten uit

■ COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 11 (2018) 1
ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD

Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Julie Lambrechts, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegarde Van Genechten, Jürgen Vanhoutte, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Olga Van Oost, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus.

redactie@faro.be

HOOFDREDACTEUR

Roel Daenen
roel.daenen@faro.be

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Annemie Vanthienen

VORMGEVING

Silke Theuwissen

DRUK

Drukkerij Albe De Coker, Hoboken

ADVERTEREN

Roel Daenen
roel.daenen@faro.be

ABONNEMENTEN

Een abonnement kost in België 25 euro (30 euro in het buitenland). Prijs los nummer: 8 euro. Meer informatie en aanmelding op www.faro.be/abonnements.

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

dr. Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

BLIND PEER REVIEW

De artikels in dit tijdschrift worden aan een procedure van blind peer review onderworpen.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie.

RECHTZETTING

Een wakkere lezer merkte op dat in het decembernummer van dit blad de gemeente Voeren ontbrak op het kaartje op pagina 5. Onze excuses.

ONTDEK MEER IN DIT TIJDSCHRIFT MET DE ERFGOEDAPP



1. DOWNLOAD de erfgoedapp.
2. SCAN de QR-code.
3. Ziet u een + ? Scan de foto en ontvang meteen meer informatie.

www.faro.be/tijdschrift

folio
MAGAZINES
MET CULTUUR



Vlaanderen
verbeelding werkt

Ook *faro* omhelst de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen

Beste lezer,
Bladert u om te beginnen eens door dit blad.
Valt er u iets op? Goed gezien: logo's bij de
artikels.

Dat komt zo. Tijdens het voorbije Groot
Onderhoud (zie ook p. 46) introduceer-
den we de VN Agenda 2030 en de ze-
ventien hieraan gekoppelde 'Duurzame
Ontwikkelingsdoelstellingen' (of *Sustainable
Development Goals*, kortweg *SDG's*). Dat
denk- en handelingskader wordt weleens
omschreven als de nieuwe universele burger-
schapsagenda. Een set van doelstellingen die
ons als mensheid op weg moet zetten naar
een *echt* duurzame toekomst. En dit zowel
op ecologisch, sociaal als economisch vlak.
Toegegeven, het is een brede en ook zeer
ambitieuze agenda. Als we een leefbaar toe-
komst- en samenlevingsmodel willen – waar-
bij de draagkracht van onze planeet niet over-
schreden wordt – is dit de weg die we moeten
volgen.

Maar hoe breng je nu die doelstellingen
concreet in de praktijk? Makkelijker ge-
zegd dan gedaan. Uit de gesprekken met
erfgoedwerkers onthouden we dat er vooral
nood is aan concrete voorbeelden. Die kun-
nen als inspiratiebron en kapstok dienen
om zelf met de *SDG's* aan de slag te gaan.
Hierbij willen we helpen. We vroegen aan
onze auteurs om aan te geven welke duur-
zame ontwikkelingsdoelen bij hun artikel
passen. Vandaar dus de logo's. U ziet ze op

“ Een set van doelstellingen die
ons als mensheid op weg
moet zetten naar een echt
duurzame toekomst. En dit
zowel op ecologisch, sociaal
als economisch vlak.

de pagina hiernaast allemaal bij elkaar. Op
www.sdgs.be kunt u er zich uitgebreid ver-
der in verdiepen. Voortaan is uw favoriete
erfgoedtijdschrift dus weer wat rijker.

Niet elk artikel zal een doelstelling kunnen
worden toegewezen. Ook zullen een aantal
doelstellingen – gezien hun aard – allicht
weinig aan bod komen. Naarmate de *SDG's*
meer ingang vinden zal er de komende
jaren vermoedelijk op een meer holistische
manier worden nagedacht en gehandeld.
We hopen en verwachten dan ook dat we de
komende jaren zullen zien dat er (o.a. in dit
blad) per beschreven praktijk of beleidslijn
meer *SDG*-symbolen zullen toegekend wor-
den. Het zou alvast een duidelijk signaal
zijn. Een belangrijk signaal dat cultuur – en
erfgoed in het bijzonder – een belangrijke
rol speelt in de omslag naar een duurzame
samenleving.

Veel leesplezier.
De redactie

De Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen

Van 25 tot 27 september 2015 vond in het hoofdkwartier van de Verenigde Naties in New York de Duurzame Ontwikkelingstop plaats waar alle staatshoofden, overheids- en topvertegenwoordigers samenkwamen. Ze bespraken de nieuwe Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen (SDG's) die tegen 2030 bereikt moeten worden. Die traden in werking vanaf 1 januari 2016.

- | | |
|---|--|
| Doel 1. Beëindig armoede overall en in al haar vormen | Doel 11. Maak steden en menselijke nederzettingen inclusief, veilig, veerkrachtig en duurzaam |
| Doel 2. Beëindig honger, bereik voedselzekerheid en verbeterde voeding en promoot duurzame landbouw | Doel 12. Verzeker duurzame consumptie- en productiepatronen |
| Doel 3. Verzeker een goede gezondheid en promoot welzijn voor alle leeftijden | Doel 13. Neem dringend actie om klimaatverandering en haar impact te bestrijden |
| Doel 4. Verzeker gelijke toegang tot kwaliteitsvol onderwijs en bevorder levenslang leren voor iedereen | Doel 14. Behoud en maak duurzaam gebruik van oceanen, zeeën en maritieme hulpbronnen |
| Doel 5. Bereik gendergelijkheid en empowerment voor alle vrouwen en meisjes | Doel 15. Bescherm, herstel en bevorder het duurzaam gebruik van ecosystemen op het vasteland, beheer bossen en wouden duurzaam, bestrijd woestijnvorming, stop landdegradatie en draai het terug en roep het verlies aan biodiversiteit een halt toe |
| Doel 6. Verzeker toegang en duurzaam beheer van water en sanitatie voor iedereen | Doel 16. Bevorder vreedzame en inclusieve samenlevingen met het oog op duurzame ontwikkeling, verzeker toegang tot justitie voor iedereen en bouw op alle niveaus doeltreffende, verantwoordelijke en toegankelijke instellingen uit |
| Doel 7. Verzeker toegang tot betaalbare, betrouwbare, duurzame en moderne energie voor iedereen | Doel 17. Versterk de implementatiemiddelen en revitaliseer het wereldwijd partnerschap voor duurzame ontwikkeling |
| Doel 8. Bevorder aanhoudende, inclusieve en duurzame economische groei, volledige en productieve tewerkstelling en waardig werk voor iedereen | |
| Doel 9. Bouw veerkrachtige infrastructuur, bevorder inclusieve en duurzame industrialisering en stimuleer innovatie | |
| Doel 10. Dring ongelijkheid in en tussen landen terug | |





RECHTVAARDIGHEID

Roep om
Rechtvaardigheid

Museum Hof van Busleyden Mechelen

23 MAART - 24 JUNI 2018
www.hofvanbusleyden.be



De buurt als laboratorium

Het gemeentelijk niveau wint aan belang, ook voor erfgoed. Maar wist u dat binnen dat gemeentelijke niveau meer en meer naar de buurten wordt gekeken? Lokale besturen zien de buurt immers als een ideale schaal om met de burger in dialoog te gaan, en zo de vermeende kloof tussen de politiek en de burger te dichten. Schepenen worden bevoegd voor bepaalde buurten of werken met zogenaamde 'wijkbudgetten'. Tegelijk zien we op buurtniveau allerhande initiatieven van onderuit groeien. Denk aan de talloze straatcomités in Vlaanderen, de opkomst van allerhande burgerbewegingen, het succes van de dorpsraden ...

TEKST Gregory Vercauteren

Kortom, er groeit en broeit heel wat. De buurt lijkt een geschikte grootte om te innoveren en te verbinden, maar ook om maatschappelijke problemen aan te pakken. In dit focusdossier verkennen we wat de buurt kan betekenen voor uw erfgoedwerking. We beginnen met een interview met Gie Van den Eeckhaut. Hij is stafmedewerker bij het steunpunt Socius en werkt er rond thema's zoals maatschappelijke innovatie en lokale democratie. Gie legt uit waarom de buurt aan belang wint en hoe lokale overheden op deze tendens kunnen inspelen. In de marge van dit interview vroegen we aan vier professionals hoe zij kijken naar de buurt. Wat kan erfgoed betekenen in een buurtwerking? En omgekeerd: wat kan de buurt betekenen voor een erfgoedwerking?

Een tweede bijdrage focust op de bekende 30km-regel. Begin jaren 2000 toonde onderzoek aan dat de gemiddelde Vlaming zich 30 kilometer wil verplaatsen om te participeren aan cultuur en vrije tijd. Davy De Laeter (publiq) onderzoekt wat die 30km-regel anno 2018 betekent. Zijn er verschillen op te merken in de specifieke kenmerken van de participant? En hoe speelt de UITPAS in op deze 30km-regel?

Naast deze twee beschouwende bijdragen laten we in dit focusdossier drie praktijkvoorbeelden op u los. *La Rose Blanche* is een voorbeeld van een burgerinitiatief uit Molenbeek, georganiseerd rond het laatste Griekse café daar. De twee bezielers van het project vertellen over het fragiele karakter maar ook over de sociale meerwaarde van dit buurtinitiatief. De buurt is ook een dankbare kapstok om schoolkinderen warm te maken voor erfgoed, dat bewijst het project *Buurten met erfgoed*. Maar erfgoed kan ook het buurtleven versterken, zoals blijkt uit de bijdrage van Bart De Nil. Hij werkt op dit ogenblik aan verschillende pilootprojecten gericht op welzijn en sociale cohesie in de buurt.



Kortom, ook voor erfgoedwerkers rendeert een buurtgerichte aanpak. U kunt gemeenschappen nauwer betrekken en zo uw werking lokaal sterker verankeren. We zijn ervan overtuigd dat ook een buurt wel vaart bij een erfgoedwerking. Erfgoed kan de onderlinge samenhang in een buurt versterken en de uitstraling ervan verbeteren. Een echte win-win dus.



Gregory Vercauteren is adviseur lokaal en regionaal cultureel-erfgoedbeleid bij FARO.



De kracht van plekken

Over eigenaarschap, initiatief, betekenis geven en participatie

Het voorbije decennium kwam 'de buurt' steeds prominenter onder de aandacht. Maar welk belang heeft de buurt? En welke 'sociale praktijken' vinden er plaats? faro ging langs bij Gie Van den Eeckhaut, docent sociaal-cultureel werk aan de Thomas More Hogeschool in Geel. Gie is ook verbonden aan Socius, het steunpunt sociaal-cultureel volwassenenwerk. Daar spitst hij zich toe op 'maatschappelijk innoveren' en 'sociale innovatie':

TEKST Alexander Vander Stichele





■ Van den Eeckhaut merkt dat de schaal van vrijetijdspraktijken verschuift van het niveau van de stad of gemeente naar de straat en de regio. Foto van buurtfestival Borgerrio.
© Erik Olaerts, CC BY-NC-ND 2.0

FARO: Laat ons beginnen met de rol van de buurt. Wordt de buurt steeds belangrijker, als plek waarrond burgers zich organiseren en waar ze elkaar vinden?

Gie Van den Eeckhaut: “Zeker in de sociaal-culturele praktijken merken we zowel in Vlaanderen, maar ook daarbuiten, dat de schaal van dergelijke praktijken verschuift. Daar waar sociaal-culturele maar ook andere vrijetijdspraktijken zich vroeger voornamelijk op het niveau van de stad of de gemeente afspeelden, zien we enerzijds een verschuiving naar de straat en anderzijds naar de regio. Er gebeurt heel veel, en steeds meer, op een kleine schaal: de straat tot hooguit de (beperkte) wijk. Er ontstaan allerlei verbindingen tussen mensen op die beperkte schaal, vanuit een soort gedeelde ruimte: de zogenaamde ‘buurt-’ of ‘burgercollectieven.’”

FARO: Hoe verklaart u het succes van die initiatieven?

Gie Van den Eeckhaut: “Ik denk dat er een paar evidente oorzaken zijn. Ten eerste is er de vaststelling dat heel wat praktijken die tot de jaren 1960 en 1970 goed draaiden, ideologisch geworteld en gestuurd werden. Het verenigingsleven was ideologisch gestuurd en tot op het bot verzuild. Niet dat de mensen die eraan deelnamen allemaal ideologisch even strikt waren, maar dat was wel de kern die alles bepaalde. En met het seculariseren en diversifiëren van de bevolking is dat grotendeels weggefallen. Dat ontzuilingsverhaal heeft een impact op de schaal en op de solidariteit. Het brede, *medemenselijke* blijft wel. Maar verbindt dat genoeg? Misschien

■ De lokale overheden gaan best na wat de precieze noden zijn van een groep burgers en proberen daarop in te spelen. Men houdt daarbij best rekening met een aantal eisen rond participatie, openbaarheid en toegankelijkheid. © Elisa Banfi, CC BY-NC-ND 2.0

“Nu gebeurt er echter iets fundamenteel anders. Daarbij krijgen burgers het initiatiefrecht terug: ze willen dingen doen en in gang zetten, maar zonder dat ze hiervoor vooraf expliciete toestemming aan het bestuur vragen.”

niet. Wat nu veel meer verbindt is de gedeelde ruimte, en met name de ruimte rond onze woonplaats. Ten derde speelt ook de toegenomen sociale en geografisch-fysieke mobiliteit. Steeds meer mensen verhuizen tijdens hun leven een aantal keer en gaan wonen op plaatsen waar ze niemand kennen. Tegelijkertijd willen ze er zich thuis voelen en er een sociaal netwerk opbouwen. Opnieuw is de buurt een evidente schaal.”

“Die buurt, het geheel van straten rondom de eigen woning, biedt dus een aantal kansen. Mensen gaan zich verbinden rond een plek. De voorbije vijftien tot twintig jaar is het aantal buurtbarbecues, -aperitieven of straatfeesten steil de hoogte in gegaan. Of nog, lokaal georganiseerde speelstraten of het samen tuinen – mensen die samen een braakliggend stuk grond cultiveren – komen nu veel vaker voor. Daarnaast heb je de traditionele buurtcomités of -werkingen die vaak vanuit een kritisch-antagonistische reflex de lokale bewindslui aanspreken op al wat er mis gaat of anders moet. De meer recente vormen van burgercollectieven vertrekken op een meer positief opbouwende manier, vanuit de kansen en mogelijkheden die ze onderkennen. Wat is hier nu de rode draad? De ruimte die wij delen kan een basis voor verbinding zijn, en dus ook een vorm van solidariseren. Als we elkaar op ideologisch, politiek vlak of andere domeinen niet vinden, ▶



■ De buurt, het geheel van straten rondom de woning, biedt mensen kansen om zich te verbinden rond een plek. De voorbije vijftien tot twintig jaar is het aantal buurtbarbecues, -aperitieven of straatfeesten steil de hoogte in gegaan. © Iain and Sarah, CC BY 2.0

dan is er toch minstens die ruimte die we delen en waarvoor we samen zorg kunnen opnemen. Plekken hebben dus blijkbaar de kracht om te verenigen en zetten mensen ertoe aan om samen buurtgebonden projecten op te zetten met het oog op een betere of verhoogde leef- en woonkwaliteit.”

FARO: Het gaat er dus in essentie om dat burgers niet alleen een meer actieve rol op lokaal vlak willen, maar deze ook daadwerkelijk opnemen.

Gie Van den Eeckhaut: “Ja. Dat is waar ik een groot verschil zie in vergelijking met vroeger. In de jaren 1970 werd de participatiegedachte ingevuld als het deelnemen aan overleg op lokaal, regionaal of Vlaams niveau. We kregen dan de ‘veradviesrading’ van onze samenleving. Dat was participatie, toen. Als het dan ging over de vraag hoe we de samenleving konden vormgeven, dan deed je dat als *gemandateerde burger*. Je kon als politicus gemandateerd zijn door de kiezer, maar evengoed kon je invloed uitoefenen door een mandaat op te nemen in een of andere adviesraad. Het primaat bleef wel altijd bij de politiek. Via de adviesraden wilden de politici wel de burger betrekken en consulteren, maar het eigenaarschap en de uiteindelijke beslissingen bleven bij het bestuur.”

“Nu gebeurt er echter iets fundamenteel anders. Daarbij krijgen burgers het initiatiefrecht terug: ze willen dingen doen en in gang zetten, maar zonder dat ze hiervoor vooraf expliciete toestemming aan het bestuur vragen. Het initiatief gaat hierbij onmiskenbaar van de burgers zelf uit en niet meer van de overheid. Ze nemen niet louter meer genoegen met de adviesfunctie. Het initiatief opeisen en nemen is een soort daadkracht versterkende act. Al moet je daarbij ook zeggen dat het vaak gaat om wat sterkere, meer competente burgers. Zij die goed weten wat ze willen, erin slagen om hun netwerk te activeren en het initiatief kunnen trekken en dragen. Het is een verhaal van mensen die iets opnemen en realiseren vanuit hun eigen kracht. Het is voor een groot deel sociaal voorspelbaar wie dit soort zaken gaat ondernemen.”

FARO: Dat is kritiek die je vaak hoort.

Gie Van den Eeckhaut: “In alle eerlijkheid denk ik dat het ook niet anders kan. Het is bijna evident dat het eerder de hooggeschoolde bovenlaag van de samenleving is die dergelijke initiatieven opzet en trekt. Want in tegenstelling tot de sociaal zwakkeren hebben zij doorgaans een zeker overschot om hierover na te denken, samen te zitten en dingen te realiseren. Als je in armoede leeft ben je niet bezig met na te denken hoe je een speelstraat kan realiseren. Je prioriteiten, noden en behoeften liggen elders.”

FARO: Hebben lokale overheden een rol te vervullen in het versterken en bestendigen van die vaak spontane buurtinitiatieven?

Gie Van den Eeckhaut: “Zeker, maar een andere dan vandaag. De relatie tussen burgers, hun lokale overheden en hun gezamenlijke toekomst dient volgens mij geherdefinieerd te worden. Namelijk als een die veel meer geschoeid is op een basis van *gelijkwaardigheid*. Wij ondernemen als burgers en zien de gemeente of de stad als partner. Dat is iets anders dan ‘wij ondernemen iets en wij zijn vragende partij, want zonder de gemeente is het niet mogelijk’. Maar wat kan een lokaal bestuur precies doen? Het antwoord is: maatwerk bieden. Nagaan wat de precieze nood van een groep burgers is en daarin proberen te voorzien. Dat zal van situatie tot situatie anders zijn. Hierbij kan best rekening gehouden worden met een aantal eisen rond participatie, openbaarheid en toegankelijkheid. De overheid zou hierrond best een aantal criteria voorstellen, zodat het duidelijk is dat het een publiek en geen particulier verhaal is. Daar kan een gemeente voor zorgen.”

FARO: Zijn de lokale overheden klaar voor die veranderende rol?

Gie Van den Eeckhaut: “Neen, over het algemeen niet. We stellen vast dat er in Nederland een andere overheidscultuur



■ De initiatieven gaan uit van de burgers zelf en niet meer van de overheid. Al gaat het vaak wel om de sterkere, meer competente burgers. Foto van buurtfestival Borgerrio. © belgianchocolate, CC BY-NC 2.0

bestaat. Zij staan daar een stuk verder in. Wellicht speelt mee dat de burgemeester daar een aangestelde ambtenaar is in plaats van een verkozenen. Die is eigenlijk niet politiek. Lokale politieke belangen spelen daar dus veel minder, waardoor volgens mij ook het onderliggende ambtenarenapparaat anders wordt aangestuurd. Daarnaast is het ook zo dat onze gemeentelijke structuren bijna allemaal gedetermineerd worden door een vaste cluster van diensten die overal terugkomen. Bij ons wordt zeer verticaal gedacht. Bovendien worden alle diensten gekoppeld aan de bevoegdheid van aparte schepenen. Je hebt dus een veelheid aan verticale kokers in iedere gemeente, terwijl de horizontale dwarsverbanden die voor dit soort initiatieven nodig zijn niet of onvoldoende aanwezig zijn. Waar werkt het wel? Daar waar ambtenaren een schepen ontmoeten die hen veel vertrouwen en ruimte geeft. En waarin ambtenaren durven.”

FARO: Ziet u ergens een plaats voor erfgoedinitiatieven in deze dynamiek?

Gie Van den Eeckhaut: “Zoals ik zei is een belangrijke vaststelling dat plekken verbinden. En dus denk ik dat erfgoed hier een belangrijke rol in kan spelen. Veel burgerinitiatieven of lokale initiatieven gaan dikwijls over het opnieuw betekenis geven aan wat er al was. Denk aan oude industriële panden, leegstaande winkels, markante plaatsen, maar ook aan bestaande of vroegere feesten of gebruiken ... Door het reclaimen of terug opeisen van plekken worden de mogelijke functies van deze plekken opnieuw zichtbaar. Hebben ze het potentieel om de buurt opnieuw te verbinden? Kunnen ze als tentoonstellings- of culturele ruimte gebruikt worden? Of als ontmoetings- of gemeenschappelijke of repetitieve ruimte? Zo ja, wat is hiervoor nodig en welke links en vroegere betekenissen kunnen hierbij eventueel gelegd worden? De potentie van dergelijke plekken en hun geschiedenis kan verkend worden in functie van hun eventuele nieuwe functie en betekenissen. Het spreekt voor zich dat lokale erfgoedactoren hierbij een belangrijke rol kunnen vervullen. Dat *herbetekenen* kan een proces zijn waarbij het verleden en de wijze

waarop mensen er vroeger én nu mee omgaan in interactie treedt met de potentiële betekenissen van vandaag en morgen. Tijdelijkheid en dynamiek zijn hier erg belangrijk. De gemeente kan hierin een verbindende of mediërende rol spelen, zeker als het gaat over het herbestemmen, het toegankelijk maken of het in beheer geven van plekken.”

FARO: Dat is dan iets waarmee zowel lokale erfgoedverenigingen als grote erfgoedinstellingen aan de slag kunnen gaan?

Gie Van den Eeckhaut: “Grote cultuurinstellingen hebben altijd de neiging om wat in zichzelf gekeerd te zijn en om de kunstproductie of de specifieke erfgoedfuncties centraal te stellen. Als het over *participatie* gaat – waarin het altijd gaat over het toeleiden van ‘moeilijkere doelgroepen’ naar de instelling zelf – zouden grote en kleinere cultuurhuizen veel meer *de beweging naar buiten* moeten maken. ‘Wat kunnen wij betekenen voor de buurt waarin we ons bevinden?’ Of: ‘Welke meerwaarde kan ons huis of onze organisatie bieden aan de omwonenden?’ Dat is een andere vorm van het organiseren van participatie. Die speelt veel meer in op de lokale buurtdynamieken waarover we het hadden. Dezelfde logica’s die ik aanhaalde met betrekking tot de rol en relatie van het lokale bestuur ten opzichte van bestaande en opkomende buurtinitiatieven gaan trouwens op voor alle andere meer geïnstitutionaliseerde partners en organisaties die een betekenisvolle rol op het niveau van de buurt willen spelen. Vertrek vanuit een basis van gelijkwaardigheid!”



Alexander Vander Stichele is adviseur participatie en veldanalyse bij FARO.

¹ Zie onder andere de door Gie geschreven Socius-publicatie uit 2016: *Verstaan. Maatschappelijk innoveren vanuit sociaal-cultureel perspectief*. U kunt deze publicatie downloaden via: www.socius.be/wp-content/uploads/2016/02/Verstaan-1.pdf www.socius.be/wp-content/uploads/2016/02/Verstaan-1.pdf

Stemmen uit de praktijk

Wat kan de buurt betekenen voor een erfgoedwerking? En omgekeerd: wat kan erfgoed betekenen voor een buurtwerking? We vroegen het aan vier professionals die met beide voeten in de lokale praktijk staan.

TEKST Hildegard Van Genechten, Gregory Vercauteren en Alexander Vander Stichele

Sarah Lequeu

Participatieambtenaar Geraardsbergen

Wat kan erfgoed betekenen in een buurtwerking?

“Erfgoed vormt de ziel van onze gemeenschappen. Betekenisvolle plaatsen, verhalen of objecten kunnen mensen samenbrengen. Zo was er enkele jaren geleden een mooi project rond het oude kerkhof in deelgemeente Viane. Zonder de buurt was dat niet mogelijk geweest. Na de inventarisatie kregen buurtbewoners de kans om via activiteiten, infopanelen en een brochure meer te weten te komen over de cultuurhistorische en ecologische rijkdom van de site. Zo ontstonden de plannen voor de toekomst en de renovatie van de kerkomgeving. En door deze nieuwe aandacht kon de buurt haar eigenheid en identiteit bewaren en ook versterken.”

Wat kan de buurt betekenen voor een erfgoedwerking?

“Geraardsbergen kenmerkt zich door haar vele dorps- en wijkraden. Deze dorpsraden zijn fora waar geëngageerde burgers initiatieven nemen voor hun eigen dorp of buurt. Ze hebben heel wat oude gebruiken nieuw leven ingeblazen. Bijvoorbeeld: elk dorp heeft weer een actieve zomerkermis, met de traditionele worpen, zoals de trippenworp in Zarlarding, stekjesworp in Overboelare en de appelen-

worp in Nederboelare. In de winter hebben we Krakelingen en Tonnekensbrand. Het oude gebruik, waarbij vuren werden aangestoken in de dorpen, was verloren gegaan. Met de komst van de dorpsraden organiseert zo goed als elk dorp zijn eigen Walmkebrand, als antwoord op Tonnekensbrand.”

“We hebben bovendien de luxe dat elke deelgemeente een dorpsraad kent. Zo kan elke buurt ook worden vertegenwoordigd in het grotere geheel, de Stad Geraardsbergen.”

Leen Gos

Coördinator erfgoed Mijn-Erfgoed

Wat kan erfgoed betekenen in een buurtwerking?

“In de mijnstreek zagen de voorbije jaren verschillende buurtinitiatieven het licht. Ik denk aan Tuinwijk 2020 en de Dorpsraad Heusden. Deze initiatieven verenigen zich rond een historische plek waarvoor ze bijzonder zorg willen dragen. Dit soort van nieuwe verenigingen werkt zowel erfgoedprojecten als gemeenschapsvormende projecten (zoals restaurantdagen en concerten) uit. Zo slagen ze erin om zoveel mogelijk personen te betrekken bij de plek waar ze wonen.”

“Ik wil ook het belang onderstrepen van digitale buurtinitiatieven. Denk aan de internetgazetten van Beringen en Heusden-Zolder, paalonline.be maar ook de Facebookpagina's



■ Screenshot uit de documentaire 'Porque nos vamos' over de Spaanse immigratie in Sint-Gillis. © De Pianofabriek

Ge zijt van ... als.... Deze digitale kanalen bereiken vaak grote groepen. Vaak komen daar historische thema's aan bod, zoals weetjes van vroeger of oude foto's. Deze platformen brengen erfgoed naar groepen die je niet via een klassieke erfgoedwerking zou bereiken."

Wat kan de buurt betekenen voor een erfgoedwerking?

"Erfgoedcel Mijn-Erfgoed zet regelmatig samenwerkingen op met buurtopbouwwerkers van RIMO, Stebo en wijkjeugdhuizen. Ons doel? Projecten uitwerken waar erfgoed wordt aangewend als bindmiddel, om mensen van dezelfde buurt samen te brengen. Zo willen we de samenhang en fierheid over de eigen buurt versterken. De buurt is ook een dankbare insteek om met scholen en kinderen te werken. Zo hebben we de *Erfgoedradar* ontwikkeld voor scholen. Samen gaan we op speurtocht naar sporen uit het verleden in en rond de school. Deze sporen verwerken de kinderen onder begeleiding van erfgoedkenners in een album. Zo vertellen we kinderen van de basisschool iets over de lokale geschiedenis. Bedoeling van de *Erfgoedradar* is ook om het contact tussen verschillende generaties aan te wakkeren en om vragen te stellen over de roots van de familie. Zo worden vooral jonge mensen geholpen bij de zoektocht naar hun identiteit. Deze methodiek kan ook uitgebreid worden naar verschillende families die een gemeenschappelijke geschiedenis delen, of naar andere doelgroepen met een gelijkaardige achtergrond."

Els Veraverbeke

Conservator Museum Huis van Alijn, Gent

Wat kan erfgoed betekenen in een buurtwerking?

"Stadsmusea, zoals in Frankfurt, zetten de buurtwerking op een prominente plek in de kijker. (zie ook het artikel op p. 38) Soms ontstaan musea zelfs vanuit die buurtwerking, zoals FHXB Friedrichshain-Kreuzberg Museum in Berlijn. Deze musea streven een hoge toegankelijkheid voor de buurtbewoners na. Ze ontplooiën hun werking via participatie en inspraak van de buurtbewoners in de rol en betekenis van het museum voor de buurt. Ook in het Huis van Alijn stellen we deze visie voorop. We bouwden een nauwe band op met de buurt en de stad. Zowel via de museumwerking, maar ook organisatorisch en als locatie investeren we in de relatie met de buurtbewoners en stadsgenoten. Dat is geen evidentie, maar een belangrijke uitdaging en doel. We zijn ook een gastvrije plek. De binnentuin, het museum, de optredens van Pierke van Alijn en de activiteiten van de Vrienden van Alijn worden door heel wat buurt- en stadsgenoten bijgewoond. Samen met de Vrienden van Alijn – met heel wat buurtbewoners bij de leden - nemen we ook actief deel aan de Gentse Feesten en de Patersholfeesten."

Wat kan de buurt betekenen voor een erfgoedwerking?

"We willen als museum een maatschappelijke rol vervullen. Daartoe werken we samen met verschillende organisaties, verenigingen en privépersonen. We gaan met de sociaal buurtregisseur, de Dienst Welzijn en Gelijke Kansen van de Stad Gent en het OCMW aan de slag om het welzijn in de buurt te verbeteren. Als vertrouwde en laagdrempelige plek zijn we een ideale plek om de kwetsbare buurtbewoners te ontvangen op activiteiten in en rond het museum. Het doel

is het samenleven, het welzijn en de gezondheid van de buurt en de bewoners te verbeteren. Eenzaamheid, armoede, gezondheidsproblemen, burenruzies en conflicten, het zijn maar enkele van de problemen waar we samen met de sociale partners willen aan werken. Als museum vertrekken we hierbij niet vanuit de eigen werking of de collectie, maar vanuit een gemeenschap, namelijk de buurtbewoners. Deze aanpak is voor ons de essentie van een gemeenschapsmuseum."

Philip Meersman

Cultuurfunctionaris GC Pianofabriek, Sint-Gillis

Wat kan erfgoed betekenen in een buurtwerking?

Sint-Gillis is sinds vele decennia een aankomstgemeente. "Zo hebben we een documentaire gemaakt rond en met de Spaanstalige gemeenschap, waarbij 'aankomen' en 'je weg vinden in de buurt' de uitgangspunten waren. Gezien de diversiteit heeft elke bevolkingsgroep ook andere aanknopingspunten, verhalen, betekenisvolle plaatsen ... Vaak staan die los van elkaar, maar even dikwijls zijn ze op de een of andere manier met elkaar verbonden. Dan is er sprake van ontmoeting, gemeenschappelijke verhalen en gedeelde betekenissen. Het gaat daarbij wel over dezelfde buurt en vaak ook over hetzelfde erfgoed, zoals foto's, voorwerpen, cafés en eethuizen. Dat maakt het voor ons heel interessant om daarmee aan de slag te gaan. Als gemeenschapscentrum zijn wij immers al lang zo'n referentiepunt. Hier kunnen heel veel verschillende bevolkingsgroepen elkaar ontmoeten. Bijgevolg werden en worden hier gemeenschappelijke verhalen en betekenissen gecreëerd. De verhalen en insteken voor onze werking liggen hier, bij wijze van spreken, voor het rapan."

Wat kan de buurt betekenen voor een erfgoedwerking?

"Brussel heeft een superdiverse bevolking. Omdat mensen voortdurend komen en gaan is er een enorme gelaagdheid en concentratie van mensen op een relatief kleine oppervlakte. Bovendien kan het karakter van een wijk op korte termijn veranderen, waardoor bijvoorbeeld nieuwkomers uit de jaren 1950, 1960 of 1970 zich niet meer herkennen in hun wijk. De vraag om erfgoedprojecten op te zetten komt vaak vanuit de gemeenschappen zelf. Zo werd de documentaire over de Spaanstalige gemeenschap in Sint-Gillis geïnitieerd door een jonge fotograaf uit de Spaanstalige diaspora. Een ander voorbeeld gaat over het 'linkse erfgoed'. Sint-Gillis is een van oudsher zeer linkse gemeente; dat weerspiegelt zich in het profiel van de verenigingen. In oktober 2017 vonden er allerlei activiteiten en tentoonstellingen over 100 jaar Russische Revolutie plaats. Ongelooflijk welk materiaal daarbij naar boven kwam: een schat aan originele pamfletten, traktaten en affiches. Ook onze locatie – een echte oude pianofabriek – heeft erfgoedwaarde. Het is een plek waar we de ontmoeting tussen de gemeenschappen en groepen stimuleren, al dan niet via een erfgoedgeoriënteerde aanpak."



Alexander Vander Stichele is adviseur participatie en veldanalyse bij FARO. Hildegard Van Genechten is adviseur participatie en educatie bij FARO en Gregory Vercauteren is er sectorcoördinator erfgoedcellen en adviseur lokaal & regionaal cultureel-erfgoedbeleid.



La Rose Blanche

Initiatief in de buurt wordt buurtinitiatief

Combineer kernwoorden als buurt, superdiversiteit, ontmoeting, participatie, Molenbeek en Grieken en ... je komt uit bij La Rose Blanche. Dat is de naam van het laatste Griekse café in Molenbeek, een drukke microkosmos van ontmoetingen en bijzondere verhalen van klanten en uitbaters. Die unieke mix vormde de aanleiding om een breder verhaal te brengen over migratiegeschiedenis en samenleven. Poli Roumeliotis en Kris Kaerts, de twee bezielers van het project rond dit café, getuigen over het fragiele karakter van het initiatief en de sociale meerwaarde voor de buurtbewoners. Overzetbaar naar andere buurten? Neen, daarvoor is het te veel maatwerk. Inspirerend door het engagement en de aanpak? Dat zeker wel.



TEKST Katrijn D'hamers



■ Vele vrijwilligershanden werkten wekenlang aan de expo in de Sint-Jan-de-Doperkerk. © Poli Roumeliotis

FARO: Hoe zouden jullie La Rose Blanche beschrijven?

Kris: “La Rose Blanche is een van de oudste volkscafés van Brussel, in Molenbeek. Het wordt uitgebaat door de broers Karassavidis die Griekse roots hebben, maar wier achtergrond zich situeert rond de Zwarte Zee in Turkije. Dit project' brengt het verhaal van deze familiegeschiedenis, en vertelt over het wedervaren van de klanten. Het werpt ook een ander licht op Molenbeek; de gemeente die men vooral kent uit de media. We ontwikkelden ook enkele spin-offactiviteiten, zoals de maandelijkse vriendenkring (of *Amicale*), een voorstelling van het Griekse schimmentheater *Karaghiozis*², live-rebetikomuziek en een flashmobdansproject. Laatste onderdeel van het project is de documentaire die we overal te lande live zullen presenteren in 2018.”³

Poli: “Samenwerking en toegankelijkheid zijn de sleutelbeprippen. Vanaf het begin lag voor ons de focus op het proces en niet op het eindresultaat. Neem bijvoorbeeld de fototentoonstelling ‘Grieken van Molenbeek’ die heel de maand oktober liep in de Sint-Jan-de-Doperkerk in Molenbeek. (Oud-)Molenbekenaars van Griekse origine openden hun familiealbums, als getuigenis van hun Molenbeekse jaren. De foto's werden verzameld en presentatieklaar gemaakt in samenwerking met fotografe Maria Dermitzaki. In de Sint-Jan-de-Doperkerk is de Griekse parochiegemeenschap van Molenbeek ontstaan. Dit katholieke gebouw staat heel monumentaal op een plein maar is bijna altijd gesloten. Voor de duur van de expo gingen de deuren dagelijks open. Daardoor wekten we de interesse en nieuwsgierigheid bij buurtbewoners en passanten. We wilden ook dat resultaten mee gedragen werden door de bezoekers van La Rose Blanche en hun

families. Vandaar onze nauwe samenwerking met leden van de Griekse gemeenschap van Molenbeek.”

FARO: Hoe is dit project ontstaan?

Kris: “Enkele jaren geleden ontdekte ik als Brusselaar het café. Door er regelmatig te komen, hoorde ik ook de levensverhalen van de uitbaters en hun klanten. De broers Kostas en Pavlos staan er aan het roer sinds hun ouders de zaak in 1973 kochten van een Belgische eigenaar. Toen ik er voor het eerst kwam stond Kostas op het punt om ermee op te houden. Hij wou met pensioen en was moe. Het aanbod van de aangrenzende moskee om het café over te kopen klonk aantrekkelijk. Pavlos daarentegen hield meer aan de nalatenschap. Langzaamaan groeide het vertrouwen van de familie om mij met de familiegeschiedenis en de verhalen van de klanten aan de slag te laten gaan.”

Poli: “Vertrekken van de familiale wortels was een goede aanleiding om een vergeten geschiedenis te kunnen vertellen. Het verhaal van de caféhouders begint bij de exodus van de Grieken uit de streek van de Zwarte Zee in Turkije. De grootvader van Pavlos, Kostas en hun zus Chryssoula was een van de miljoenen Grieken die als gevolg van de Grieks-Turkse oorlog (1919-1922) verplicht werd Turkije te verlaten, zoals bepaald werd door het Verdrag van Lausanne uit 1923. De gedwongen hervestiging van de vele vluchtelingen in Griekenland is een verhaal van ontworteling en moeizame integratie. In Griekenland zelf werden de nieuwkomers vijandig onthaald. Grootvader Karassavidis werd vermoord tijdens de Griekse burgeroorlog die volgde op WOII. De familie weet nog steeds niet door wie. Vader Karassavidis migreerde in de jaren 60 als arbeidsmigrant naar Brussel. Hij was niet de enige. Een groot aantal Grieken belandde in de Belgische mijnen, via de arbeidsakkoorden van 1957. Ook al is de Griekse gemeenschap al decennialang in België, toch blijft de groep nog grotendeels onder de radar. Een reden temeer om deze geschiedenis ook te vertellen.” ▶

■ Foto links: L'Amicale de la Rose Blanche viert carnaval. Cafébaas Kostas op de achtergrond. © Poli Roumeliotis



Scan de afbeelding met de Erfgoed-App (cf. p. 3): kijk even binnen in dit volkscafé in hartje Molenbeek.

■ Kostas Karassavidis, cafébaas van La Rose Blanche, poseert met Ntina, de pas aangetrouwde vrouw van neef Giorgos. © Poli Roumeliotis



■ Vrijwilligers uit de buurt werkten mee aan de constructie van de betonijzeren installatie. © Poli Roumeliotis

FARO: Zou u La Rose Blanche kunnen omschrijven als een buurtinitiatief?

Kris: “Je zou kunnen stellen dat we eerst een initiatief in de buurt waren en pas daarna een buurtinitiatief. We namen onze tijd om het vertrouwen op te bouwen. Zo konden de film en alle andere initiatieven mee gedragen worden door het (vaste) cafépubliek. Ook richtten we de *Amicale* op om een vriendschappelijke betrokkenheid tot stand te brengen, om initiatieven te laten opborrelen en ze te helpen uitvoeren. We hebben een klimaat gecreëerd waarin alle betrokkenen zich veilig voelen om te participeren en hun ideeën te delen. Dat was in wezen altijd al aanwezig, maar heeft zich nu uitgebreid. Je moet hiermee met oprecht respect omgaan. Die samenwerking kost tijd. Mensen zijn immers geen pionnen. Elk idee was welkom. Een van de klanten was jarenlang Keizer Carnaval van Molenbeek. Op zijn initiatief organiseerden we vorig jaar een carnavalsfeest in het café. Je moet je flexibel opstellen om de ideeën ook een plaats te geven.”

Poli: “De *Amicales* zwengelden de betrokkenheid bij de klanten aan. Zo werd de buurt steeds meer betrokken bij het project. Een van de eerste nevenactiviteiten was de voorstelling van *Karagkiozis*, of het traditionele, Griekse schaduwpoppentheater, genoemd naar de gelijknamige hoofdrolspeler. Dat vond plaats in het nabijgelegen Gemeenschapscentrum De Vaartkapoen, en werd mee ondersteund door het buurthuis Bonnevie, De Foyer (een Brusselse organisatie die zich inzet voor diversiteit, KD) en het Centre Communautaire Maritime. Heel wat vrijwilligers werkten ook mee aan de installatie van

de expo *Grieken van Molenbeek*. De houten tafels met foto's werden gemaakt door de jongeren van Groep Intro, een vormingsinitiatief in Molenbeek van kwetsbare jongeren, vaak van Roma-origine. Zij verzorgden ook de catering voor de tentoonstellingsbouwers. Leerlingen van het Maria-Boodschaplyceum in het centrum van Brussel en het Koninklijk Atheneum van Koekelberg hielpen mee tijdens de vernissage. Heel wat oudere Grieken en Molenbekenaars getuigden over ‘hun’ Molenbeek tijdens de duur van de fototentoonstelling. Daardoor konden we het bronnenmateriaal verder aanvullen. De expo werd afgesloten met een flashmobdans waaraan iedere geïnteresseerde kon deelnemen. Deze dans werd ons aangeleerd door de Grieks-Pontische vereniging Kamian K'en Argos. Die is al veertig jaar actief in Brussel. We kozen er ook hier bewust voor om met anderen samen te werken en de kennis te gaan halen waar die zit. Aanleiding voor die dans was een oude foto van

De Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) ondersteunde dit initiatief vanuit het erfgoedbeleid. Waarom? “Omdat het verbindende karakter van erfgoed hier duidelijk tot zijn recht komt,” stelt Mieke Maes van de Erfgoedcel Brussel (VGC). “De participatieve aanpak maakt het mogelijk de verhalen en kleine geschiedenissen te documenteren. Dankzij hun enthousiasme wonen Kris en Poli het vertrouwen van de Griekse gemeenschap. Die deelde niet alleen hun familiealbums, maar ook persoonlijke familiegeschiedenissen. Daardoor werd een stukje onbekende Brusselse migratiegeschiedenis blootgelegd. Voor Molenbeek biedt de insteek van de Griekse gemeenschap een andere kijk op het recente verleden. Het project zorgt ook voor positieve aandacht. Via de Erfgoedbank krijgt een selectie van het verzamelde beeldmateriaal een duurzame toekomst. De erfgoedcel maakte dankzij dit project kennis met Brusselaars die tradities uit de Griekse cultuur, zoals Rebetiko en Karagiozis, op hun eigen manier laten voortleven.”

“Ook al is de Griekse gemeenschap al decennialang in België, toch blijft de groep nog grotendeels onder de radar. Een reden temeer om deze geschiedenis ook te vertellen.”



■ Dansrepetitie met Kamian K'En Argos, Brusselse Grieks-Pontische vereniging in het Centre Communautaire Maritime. © Poli Roumeliotis

een dansende menigte op de toogspiegel van La Rose Blanche. Voor het verplichte vertrek uit Turkije kwam heel het dorp samen om afscheid te nemen. Ze dansten nog één keer samen. Het is in die *spirit* dat we de dans wilden brengen.”

FARO: Hoe fragiel is het project?

Kris: “In de eerste plaats ben je met mensen bezig. De melk kan snel zuur worden wanneer je niet oprecht of ethisch zou handelen. Je dringt niet ongevaagd binnen in iemands privé sfeer. Je wil bovendien ook niet de suggestie wekken dat het ene idee of resultaat meer- of minderwaardig zou zijn. De samenwerking en samenhang vonden we erg belangrijk. Het project zelf maakt emotioneel ook veel los. Dat zie je wanneer mensen reageren op de foto's. Tijdens de maandelijkse bijeenkomsten tonen we waar het project op dat moment staat. Zo kan iedereen zelf merken dat we respectvol met hun verhalen omgaan. We hebben ons bewust ook niet op een bepaalde doelgroep gericht. Net de ontmoeting tussen en vermenging van culturen levert iets waardevols op. Een van de klanten formuleerde het zo: ‘*Ceci n'est pas un café, c'est un monument du quartier!*’

Poli: “Het project is fragiel omdat we slechts met ons tweeën zijn. Naast de coördinatie doen we ook heel wat praktische zaken. We maken een documentaire, doen research en interviews, ontwikkelen een tentoonstelling op participatieve wijze, vertalen uit het Grieks en naar het Frans, we ondersteunen de ideeën van de klanten, schrijven subsidiedossiers, onderhouden contacten met partners en breiden ons netwerk uit, we voeren een crowdfundingcampagne, werken een tourplan uit voor de filmvertoningen, doen alle communicatie, zoeken en begeleiden vrijwilligers, enzovoort. Met ons tweeën combineren we het werk van een kleine vzw. Voor initiatieven zoals La Rose Blanche zou het goed zijn om te kunnen terugvallen op een organisatie die de praktische zaken kan oplossen. Het budget kregen we bijeen via het Participatiedecreet, de Erfgoedcel Brussel en crowdfunding.

Daarmee slagen we erin om het project zelf uit te voeren. Maar wij kunnen er niet van leven. Het project drijft sterk op de drive en inzet van ons beiden. Je moet bereid zijn flexibel te zijn, anders lukt het niet.”

FARO: Hoe proberen jullie de ervaringen en de resultaten te documenteren?

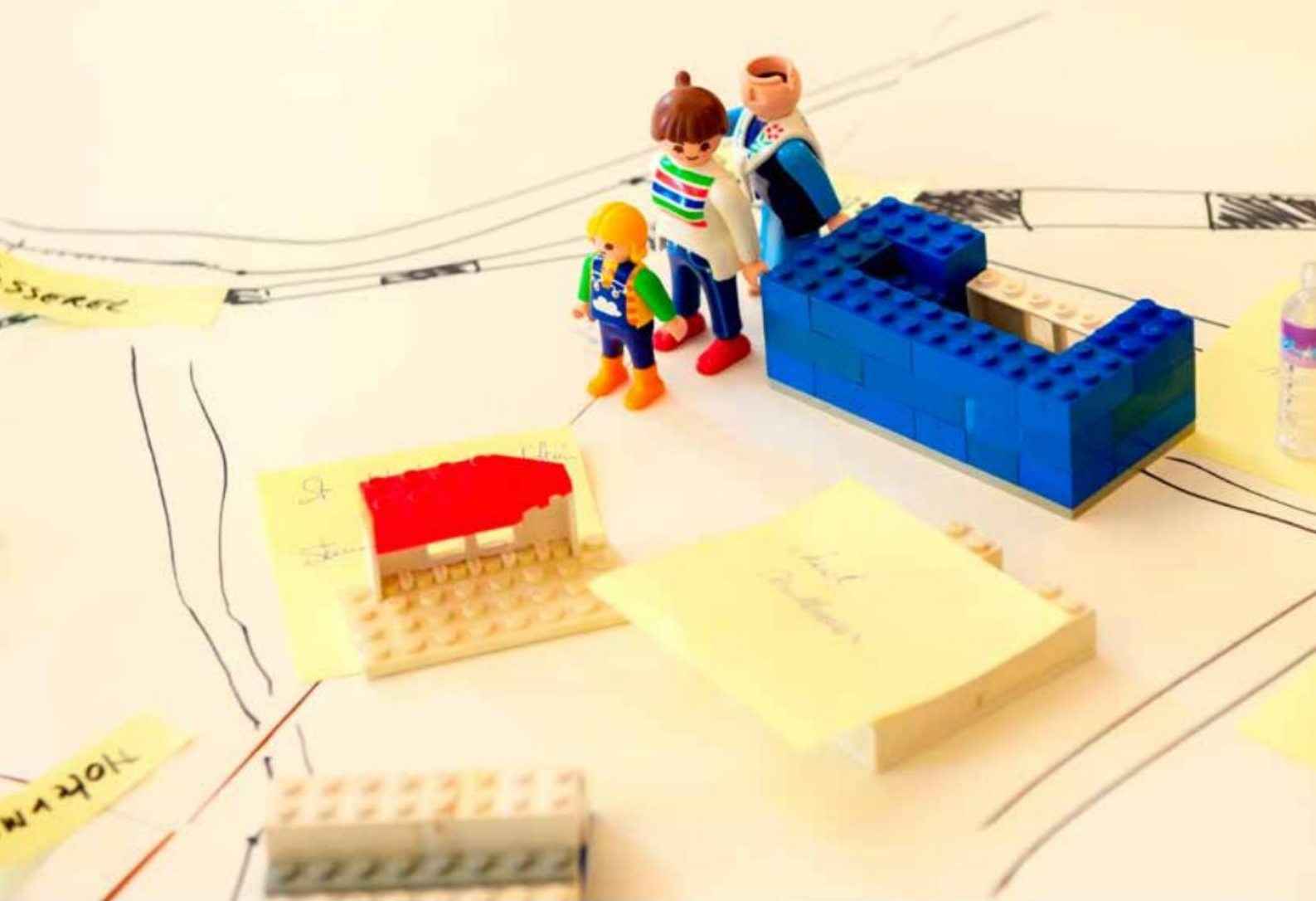
Poli: “We willen het proces en de resultaten bewaren. Maar hoe doe je dat concreet? Want wanneer de middelen eindigen, stopt in principe ook onze rol. We kiezen bewust om alles publiek te delen via de website www.laroseblanche.be. Daar lees je over het werkproces en worden ook de verhalen gedeeld. Het fotomateriaal dat tijdens de expo getoond werd, wordt ontsloten via de Erfgoedbank van de Erfgoedcel Brussel. We zijn ook van plan bepaalde archiefstukken aan Amsab over te dragen. En uiteraard is de film ook een momentopname van een Brussel in verandering.”

Kris: “Ondertussen zijn we twee jaar verder. Het café is nog steeds open. Dit jaar gaan we toeren met de documentaire. Het levende bewijs van de kracht van dit project vind je bij de bewoners, in en rondom het café, bij de nieuwe klanten én Molenbeekbezoekers. Hoe het verder zal gaan na 2018 weten we zelf ook nog niet. Maar we kijken vol verwachting uit naar het eindresultaat ... waar we nog hard aan zullen moeten werken!”



Katrijn D'hamers is adviseur participatie en diversiteit bij FARO.

- 1 In 2012 nam het project een eerste start door de kennismaking met de verhalen achter het café. Gaandeweg groeide het vertrouwen en de zin om er activiteiten zoals een tentoonstelling en een documentaire bij te ontwikkelen. Daarvoor werden projectsubsidies aangevraagd onder het Participatiedecreet en bij de Erfgoedcel Brussel.
- 2 *Ktragkiozis* is de Griekse versie van het schimmentheater dat in heel het Ottomaanse Rijk bekend was en zich afspeelt rond de twee protagonisten, de volkse 'Karagöz' en de hoger opgeleide 'Hacivat'.
- 3 Via de website www.laroseblanche.be kunnen de toonmomenten worden gevolgd.



Boeken toe en naar buiten

Aan de basis van Buurten met erfgoed ligt het inzicht dat leerstof veel krachtiger wordt als de eigen omgeving en haar erfgoed betrokken worden.' Het project stuurt kinderen van de lagere school 'op reis', en wel in de eigen schoolbuurt. Leren gebeurt dus in een relevante, realistische context. En het werkt, want de effecten van zo'n 'reis' blijven lang nazinderen. Veronique van Nierop en Joke Smets, stafmedewerkers van het stadsmuseum Het Stadsmus in Hasselt, getuigen.



TEKST Jan Van den Bossche

Met leerlingen van de lagere school ‘op reis’ in de buurt

“De leerkrachten leren de omgeving beter kennen en zijn blij met de persoonlijke contacten met de erfgoeddeskundigen en andere sleutelfiguren uit de schoolbuurt”, steekt Joke Smets van wal wanneer we haar vragen naar *Buurten met erfgoed*. “De erfgoeddeskundigen langs hun kant krijgen een beter zicht op wat zij voor de scholen kunnen betekenen”, vult Veronique van Nierop aan. Een win-win dus. Dit schooljaar startte Het Stadsmus een pilootproject in twee wijken van de Limburgse hoofdstad. Joke is contactpersoon voor de scholen, Veronique voor de erfgoedwerkers.

Veronique van Nierop: “Sinds vorig jaar trekt de stad Hasselt met *Tournée Locale* de Hasseltse wijken in. De bewoners krijgen een voorstel: ‘Kijk, we willen met jullie iets rond cultuur doen. Wat zien jullie zitten? Waar hebben jullie behoefte aan?’ We betrekken er allerlei sleutelfiguren en organisaties bij. Zo ontstond een tweejarig project, helemaal op maat van de wijk. Deze eerste editie zijn Heilig Hart en Runkst aan de beurt. Die liggen in de stationsbuurt en hebben een vergelijkbaar sociodemografisch profiel en dezelfde problematieken.”

Joke Smets: “Toen wij vaststelden dat scholen ontbraken, kwamen we uit bij *Buurten met erfgoed*. De participatieve aanpak van het project sluit perfect aan bij onze visie op wijkwerking die we met Het Stadsmus al jaren uitdragen. Ik denk aan projecten als *Straat per straat*, *Word Erfgoedkoning* en *Word Erfgoedgeneraal*.”

Met z’n vieren

Joke: “Eind vorig schooljaar nodigden we de zes basisscholen van de twee wijken uit om in het project te stappen. Daarna gingen we het project aan elke directie voorstellen. De reacties waren vrij positief. Toch was het niet gemakkelijk. Scholen ‘moeten’ al zo veel: andere projecten, de doorlichting die eraan komt; er is altijd wel iets. Voor de volgende edities plannen we om dit op het stedelijk scholenoverleg te brengen. Uiteindelijk deden vier scholen mee.”

Veronique: “Ik legde het project voor aan de stedelijke erfgoedraad. Die zat al lang te broeden op een project om de jeugd te bereiken.”

3D-kaart van de schoolbuurt

Veronique: “Omdat we deze methodiek de volgende jaren in elke wijk willen herhalen, beslisten we dat deze editie een ‘ontwerpeditie’ zou zijn, waarbij we zelf volop leren en evalueren. Daarom schakelden we een externe begeleider in.

“Scholen ‘moeten’ al zo veel: andere projecten, de doorlichting die eraan komt; er is altijd wel iets.”

Wijzelf stonden in voor de praktische kant, volgden het proces van nabij op en observeerden de aanpak van de begeleider. Die kende zowel de erfgoed- als de onderwijswereld, had ervaring met het begeleiden van groepen, bracht creatieve werkvormen en denkpistes aan en, ten slotte, had zicht op de erfgoedprojecten in andere gemeenten. Die ervaring hebben wij nog niet, maar die zijn we nu aan het opbouwen.”

Joke: “Zeven leerkrachten en evenveel erfgoeddeskundigen namen deel aan de startdag in oktober. Heel belangrijk is om de twee groepen – die elk met een andere invalshoek naar het erfgoed kijken – op elkaar af te stemmen.”

Veronique: “Zo moet je het enthousiasme van de erfgoeddeskundigen soms wat inperken, zodat ze de leerkrachten niet overvleugelen.” (lacht)

Joke: “De leerkrachten waren erg te spreken over de creatieve oefeningen. Die kunnen ze ook in de klas gebruiken. Toen ze samen de 3D-kaart van hun wijk opstelden, viel het me op dat de leerkrachten weinig van hun schoolbuurt afwisten. De meesten wonen er ook niet, of niet eens in Hasselt. De input uit de erfgoedsector was voor hen best verhelderend.”

Veronique: “Bij de erfgoedwerkers merkte ik een verschil tussen de heemkundigen en de gidsen. De heemkundigen blijven langer bij een interessepunt hangen, de gidsen bekijken de schoolbuurt meer in vogelperspectief.”

“Die app kan ik gebruiken”

Joke: “Tijdens de eerste opvolgessie in januari stelden de scholen de ruwe ontwerpen van hun projecten voor. Ze somden op wat ze met hun project wilden bereiken en koppelden er al een aantal mogelijke activiteiten aan. Ze beseften dat het best niet bij een eenmalig project bleef, gezien de investeringen. “Ik wil iets uitwerken dat mijn leerlingen bijblijft”, zei een leerkracht. Verschillende leerkrachten-teams laten hun leerlingen van thuis een erfgoedvoorwerp meebrengen. Op die manier komt ook het erfgoed van de leerlingen in het project aan bod.”

■ Als de leerlingen het erfgoed in de eigen omgeving leren zien of de eigen omgeving leren lezen, kunnen ze dat vlugger met andere omgevingen, en later met de grote wereld. © Roland Hermans



■ De leerkrachten leren de omgeving beter kennen en zijn blij met de persoonlijke contacten met de erfgoeddeskundigen en andere sleutelfiguren uit de schoolbuurt. © Roland Hermans

“*Verschillende leerkrachtenteams laten hun leerlingen van thuis een erfgoedvoorwerp meebrengen. Op die manier komt ook het erfgoed van de leerlingen in het project aan bod.*”

Veronique: “Het mooie is dat de andere scholen én de erfgoedwerkers de projectvoorstellen van elke school aanvullen en becommentariëren, zonder dat dat bedreigend overkomt. Scholen zijn geen concurrenten, maar partners die elkaar vooruithelpen.”

Joke: “Die kruisbestuiving tussen de scholen en erfgoedwerkers wakkert de creativiteit van de deelnemers aan: “Die app kan ik gebruiken, bedankt voor de tip!””

Veronique: “We staan op het punt dat de scholen nu ook contact met ons opnemen. Dat is voor ons een meerwaarde van het traject: het contact met de scholen in functie van hun concrete noden.”

Op eigen tempo

Joke: “Tijdens de tweede opvolgssessie in maart willen we de toonmomenten van de verschillende scholen bij *Tournée*

Locale laten aansluiten. Zo tonen de leerlingen aan hun wijk en de andere deelnemers aan *Tournée Locale* hoe zij met het lokale erfgoed hebben gewerkt.”

Joke: “En de leerkrachten? Die zijn enthousiast omdat het project op schoolmaat is. Ze kunnen er ook de volgende jaren mee aan de slag. Ze bepalen zelf wat ze willen en kunnen doen. Elke school bepaalt zelf het tempo.”

Veronique: “In de loop van 2019 beginnen de voorbereidingen voor de volgende editie van *Tournée locale*, in een andere Hasseltse wijk. Zo komen uiteindelijk alle wijken en geïnteresseerde scholen aan bod.”

Joke: “En dan is het aan ons om *Buurten met erfgoed* zelf te begeleiden.”



¹ *Buurten met erfgoed* startte vanuit het agentschap Onroerend Erfgoed, en is nu een samenwerking van FARO, Heemkunde Vlaanderen, Educatie voor Duurzame Ontwikkeling van het departement Omgeving, CANON Cultuurcel van het agentschap voor Onderwijscommunicatie en Cera.

Buurten met erfgoed: wie, wat, hoe?

TEKST Jan Van den Bossche

Buurten met erfgoed start altijd op dezelfde manier. Iemand neemt het initiatief; een medewerker van een erfgoedcel of een museum, een cultuurbeleidscoördinator, of nog iemand anders. Deze trekker brengt om te beginnen de lokale erfgoedpartners en scholen bij elkaar. Deze groep komt dan vier keer samen, gespreid over het schooljaar en onder begeleiding van een procesbegeleider of coach. Gaandeweg creëren ze samen lesactiviteiten rond het lokale erfgoed. In de Hasseltse case was dit dus Het Stadsmus. Die activiteiten kunnen allerlei vormen en maten aannemen. De leerkrachten hebben immers de vrijheid dit in te vullen naar eigen vermogen, de eigen interesses of die van de kinderen, of het lessenplan ...

De procesbegeleider geeft onderweg input en feedback, vooral met betrekking tot de didactische aanpak. Idealiter hebben de lessen en activiteiten een *zintuiglijke* (ruiken, zien, voelen, horen en proeven), een *affectieve* (emoties, gevoelens) en een *cognitieve* component (denken, redeneren), die met elkaar in evenwicht zijn. De leerlingen hebben de ruimte om zelf te exploreren, eigen kennis en interesses in te brengen; ze kunnen verschillende perspectieven verkennen en ook met anderen in dialoog gaan. Hun informatievaardigheden worden aangesproken. Tijdens de activiteiten en bij de presentatie van de resultaten doen leerlingen een beroep op spreek-, schrijf- en sociale vaardigheden. Het educatief proces staat centraal, en dus niet zozeer het eindresultaat. En ook de reflectie uiteraard: over het erfgoed, de buurt, over verleden en toekomst. De theorie van *Cultuur in de spiegel*, en meer specifiek de vier culturele vaardigheden (waarnemen, verbeelden, analyseren en conceptualiseren), wordt bij de ontwikkeling van lessen en activiteiten als ondersteunend kader gebruikt.¹

Slimme combinatie van methoden

Maar wat gebeurt er dan in en buiten de klas? Dat is altijd anders. Erfgoededucatie zweert immers niet

bij één bepaalde didactische aanpak, maar combineert methodieken. Bovendien kan men op verschillende manieren erfgoed bekijken: filosofisch, kunstzinnig, taalkundig, geschiedkundig, intercultureel ... Ook de gereedschapskist van de werkvormen biedt veel keuze: verhalen, verhalend ontwerpen, filosoferen, kritisch en creatief denken, systeembenken, kunstinitiatie, het maken van een omgevingsboek ... Leerlingen kunnen tellen, tekenen, grafieken of plattegronden maken, een interview afnemen, zoeken naar de betekenis van gevelopschriften ... De voorbije schooljaren liep *Buurten met erfgoed* in verschillende pilotgemeenten. De resultaten daarvan en een handige 'Train de trainer' vindt u op www.buurtenmeterfgoed.be.

Leer de omgeving lezen

Waarom is het belangrijk dat kinderen zich bewust worden van (het erfgoed in) de omgeving? Vaak kennen ze maar een beperkt deel van hun omgeving. Omdat ze er ook maar een stuk(je) van gebruiken. Sommige dingen – zoals de structuur van een gebouw, de evolutie van een landschap, een standbeeld, de betekenis van een straatnaam, de planten tussen stenen – hebben ze nog niet opgemerkt; omdat ze er nooit bewust naar hebben gekeken of omdat niemand hen erop attent maakte. Een reis in de schoolbuurt brengt de leerlingen kernbegrippen en basisinzichten bij en daagt hen ook echt uit. Om kritisch om zich heen te kijken, de omgeving te interpreteren, vragen te stellen en de bijhorende antwoorden te zoeken. Kortom, denk- en redeneerwijzen ontwikkelen die ze ook op andere terreinen en in andere omgevingen kunnen toepassen. Met andere woorden: erfgoededucatie is een manier om naar de complexiteit van de dingen te kijken. Het heeft geen zin om die complexiteit te vereenvoudigen, wel om hen verbanden te leren zien en hen met die complexiteit om te leren gaan. Kinderen komen tot het inzicht dat er voor een probleem verschillende oplossingen zijn, dat die oplossingen tijdelijk zijn, en dat keuzes afhangen van bepaalde

“ Een reis in de schoolbuurt brengt de leerlingen kernbegrippen en basisinzichten bij en daagt hen ook echt uit. Om kritisch om zich heen te kijken, de omgeving te interpreteren, vragen te stellen en de bijhorende antwoorden te zoeken.

maatschappelijke evoluties. Of van de manier waarop je naar de wereld kijkt. Als de leerlingen het erfgoed in de eigen omgeving leren zien of de eigen omgeving leren lezen, kunnen ze dat vlugger met andere omgevingen, en later met de grote wereld. Een bezoek aan een verre stad wordt pas zinvol als ze eerst de mechanismen van de eigen omgeving kennen.

Door de combinatie van kennis, inleving en verbeelding identificeren leerlingen zich met personen die in een ander tijdvak leefden of met mensen met een andere sociale, culturele of etnische achtergrond. Erfgoededucatie gaat op zoek naar *multiple identities* of meerstemmigheid. Ze bevordert de reflectie op de eigen cultuur maar speelt ook in op de cultureel en sociaal diverse achtergronden van de leerlingen in de klas.



Jan Van den Bossche is zelfstandig redacteur. Hij was leraar Nederlands, stafmedewerker bij de Stichting Lodewijk de Raet, (eind)redacteur bij *Klasse*, projectcoördinator en eindredacteur bij het departement Leefmilieu en educator bij het agentschap Onroerend Erfgoed. Hij ligt aan de basis van projecten als *Een dag te veel?*, *Een frank te veel?*, *Red het volkscafé*, het wielerkunstproject *De Ontsnapping* en *Buurten met erfgoed*.

¹ CANON Cultuurcel, *Cultuur in de spiegel*, zie ook: www.cultuurkuur.be/cultuur-in-de-spiegel/cultuur-de-spiegel.



Het verhaal om de hoek

Cultureel erfgoed als asset voor welzijn in de buurt

De allereerste FARO-studiedag, tien jaar geleden, had als titel Het geheugen van een stadswijk. Hij werd georganiseerd naar aanleiding van de gelijknamige publicatie die aan de hand van enkele theoretische reflecties en praktijkverhalen stilstond bij de inzet van cultureel erfgoed in stadsbuurten.¹ Sindsdien hebben we geëxperimenteerd met tal van initiatieven en trajecten met cultureel erfgoed in verschillende buurten. Maar wat is nu de impact van al die initiatieven?

TEKST Bart De Nil

Wat zijn de effecten op middellange en lange termijn van een erfgoedproject in de buurt? Worden de mensen er beter van? Heeft het een effect op hun welzijn of sociale mobiliteit? Blikken we achteruit, dan moeten we toegeven dat die vragen nooit prioriteit hadden. Cultureel erfgoed (en in het verlengde een cultureel-erfgoedwerking) heeft een intrinsieke waarde, toch? Samenwerken met mensen en gemeenschappen rond 'herinneringen', 'verleden', 'verhalen', 'volkscultuur', enzovoort is nuttig en nodig. Omdat het verbindend werkt, identiteiten versterkt en een gemeenschapsgevoel creëert. Dat is ook altijd ons aanvoelen geweest. Gelukkig is er zoiets als 'voortschrijdend inzicht'.

“Culture is no magic bullet”

Dat inzicht kwam er toen we ons een drietal jaar geleden bogen over welzijn en gezondheid. Daarbij werkte met name het domein van *Museum in Health* inspirerend,² met de op bewijs gebaseerde (*evidence based*) rol van cultureel-erfgoedorganisaties en collecties op welzijn en gezondheid.³ Cultureel erfgoed wordt gezien als een *asset*, iets van waarde of betekenis dus, dat kan worden gebruikt om een maatschappelijke uitdaging aan te pakken. Concreet wil dat zeggen dat erfgoedinstellingen hun collecties ook voor andere dan voor erfgoedgerelateerde doelstellingen kunnen inzetten. Of hun gebouw ter beschikking stellen van de lokale gemeenschap, zonder dat ze de regie in handen hebben. Bovendien kan deze benadering ook aantonen wat werkt en wat niet, én elementen aanreiken om het aanbod te verduurzamen.

Vanuit dit perspectief is er ook een groeiend corpus aan onderzoek naar de impact van cultureel erfgoed op gemeenschappen en buurten.⁴ Wat hierin opvalt is dat culturele 'assets' – ook cultureel erfgoed – worden gezien als deel van wat onderzoekers omschrijven als de *neighborhood ecology*. Dit is het idee dat iedereen met elkaar is verbonden en dat cultuur, als onderdeel van dat ecosysteem, een bijdrage kan leveren, zoals aan het sociale welzijn van buurtbewoners. De mate van welzijn wordt bepaald door een reeks van parameters, zoals economisch welzijn, woonzekerheid, etnische en economische diversiteit, toegang tot gezondheidszorg, gezondheid, efficiënt onderwijs, veiligheid, voorzieningen voor een gezonde omgeving, sociale verbindingen én culturele *assets*. Daarbij stippen we aan dat het economisch welzijn over het algemeen de sterkste variabele is, gezien het effect heeft op zowat alle maatregelen die in een buurt worden genomen. Op de vraag of cultuur het sociaal welzijn kan verhogen antwoorden de onderzoekers van dit langdurig onderzoek dat cultuur welzijn voorspelt. Ze konden niet zeggen dat cultuur welzijn veroorzaakt.⁵ Cultuur is, aldus de onderzoekers, geen 'magische kogel.'

Wie 'impact' zegt, zegt 'lange termijn'. Het is onmogelijk om met eenmalige activiteiten impact te hebben. Herhaling, in combinatie met geduld, zorgt ervoor dat verandering optreedt met blijvende effecten op het leven van mensen. Zonder langdurige relaties met partners en mensen in de buurt op te bouwen kunnen er geen blijvende resultaten worden geboekt. Dit is de grootste uitdaging voor de professionele erfgoedsector. Want buurtwerking gebeurt doorgaans op een tijdelijke projectbasis, als iets dat 'erbij komt' als er tijd en geld voorhanden is.



■ De eerste activiteit van O Lab was een speeddate waarbij deelnemers aan de hand van een persoonlijk voorwerp hun verhaal vertelden. © FARO

Van denken naar doen

Klinkt allemaal goed, maar hoe kan die theorie omgezet worden naar de praktijk? We presenteren u hierna een aantal FARO-piloottrajecten (die kaderen in een programma rond erfgoedcollecties, gezondheid en welzijn). Op www.faro.be wordt met de regelmaat van de klok bericht over deze trajecten.⁶

Gemeenschapsmuseum Melle

De inspiratie voor *Van gemeentemuseum naar gemeenschapsmuseum* kwam uit het hands-onraamwerk voor gemeenschapsmusea dat FARO ontwikkelde met het National Waterfront Museum in Swansea, het Poverty and Prevention City and County of Swansea en het Museum Huis van Alijn in Gent.⁷ Samen met het gemeentemuseum van Melle en Erfgoedcel Viersprong groeide de ambitie om het kleine gemeentemuseum om te vormen tot een plaats waar niet meer exclusief rond het verleden gewerkt wordt, een sociale ruimte die kan helpen bij de aanpak van maatschappelijke noden en behoeften. Omdat we willen aansluiten op het lokale welzijnsbeleid kwam de focus te liggen op kwetsbare en zorgbehoevende ouderen en mantelzorgers.⁸

Oorspronkelijk was het de bedoeling om een aanbod in het museum te ontwikkelen. Na een ronde *asset mapping* (waarbij vrijwilligers mogelijke acties op de kaart van Melle aanduiden) bleek dat sommige buurten met een sterk gemeenschapsleven en een grote groep ouderen een belangrijke rol zullen opnemen in de uitrol van concrete acties. In de loop van de

“*Wie ‘impact’ zegt, zegt ‘lange termijn’. Het is onmogelijk om met eenmalige activiteiten impact te hebben. Herhaling, in combinatie met geduld, zorgt ervoor dat verandering optreedt met blijvende effecten op het leven van mensen.*”

komende maanden wordt het zaak om het *outreach*-materiaal dat we met objecten uit de collectie van het gemeentemuseum ontwikkelden, in te zetten in die buurten. En dat vrijwilligers, zorgverleners, animatoren en mantelzorgers worden opgeleid om dat materiaal te gebruiken bij mensen thuis of plaatsen in de buurt waar mensen bijeenkomen.

Elk verhaal telt in de bib

Het project *Elk verhaal telt in de bib* maakt deel uit van de reeks van *pilootprojecten over erfgoedcollecties, gezondheid en welzijn*. Hiermee willen we met de bibliotheek van Zelzate een aanbod ontwikkelen voor alleenstaande ouders in armoede, en specifiek rond verhalen uit het dagelijks leven.⁹ Vervoer stelt kwetsbare mensen vaak voor problemen, wat maakt dat ze niet kunnen ingaan op een aanbod. Daardoor worden, op aangeven van de medewerkers van Samenlevingsopbouw, de buitenschoolse kinderopvang van het OCMW en de lokale ►



■ Speeddaten aan de hand van voorwerpen tijdens O Lab. © FARO



Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): bekijk een tekst en een filmpje: 'Buurtgerichte zorg bestrijdt vereenzaming, goede relaties houden ons gezond en gelukkig'.

welzijnspartners, de sessies gehouden in de tuinvijk Klein Rusland. Die ligt buiten het dorpscentrum. Concreet wordt in een reeks van zes sessies gewerkt met verhalen uit het dagelijks leven in de wijk, vroeger en nu. Voor de expertise over het werken met verhalen doen we een beroep op het Huis van Alijn in Gent. De bibliotheek zal voor deze doelgroep een veilige omgeving in hun eigen wijk creëren. Elke sessie wordt voorafgegaan én afgesloten door een welzijnsmeting. Hiervoor gebruiken we een meetinstrument dat is ontwikkeld door het University College London en dat door FARO is vertaald naar het Nederlands. Zo kunnen we achterhalen of de interventies daadwerkelijk effect hebben op het welzijn van de deelnemers.

Het archief om de hoek

Samen met het stadsarchief en het lokaal dienstencentrum 't Hofland in Ieper startten we begin dit jaar het piloottraject *Het archief om de hoek*. De uitgangsgedachte is dat archieven van oudsher een directe binding hebben met hun directe omgeving: ze bewaren het lokaal erfgoed én ze verzamelen de verhalen van bewoners en de geschiedenis van gehuchten, wijken en buurten. Het archief en zijn collecties zijn *assets* die lokaal kunnen worden ingezet in het aanpakken van enkele maatschappelijke noden en behoeften zoals vereenzaming, dementie en armoede.

Het is de bedoeling om samen met het Zorgnetwerk van Ieper, de lokale partners waar het dienstencentrum is gelegen en vrijwilligers op zoek te gaan naar een duurzame *outreaching* werking die structureel in de werking van het stadsarchief kan worden ingebed. Bij *outreaching* werken is het de bedoeling dat het archief de 'veiligheid' (of comfortzone) van de eigen werking verlaat en de mensen tracht te bereiken in hun eigen leefwereld.

O Lab

Ten slotte is er *O Lab*, een *grassroots* initiatief dat we hebben opgezet met een kleine groep enthousiastelingen in de wijk Overbeke in Wetteren.¹⁰ Deze groep bestaat uit mensen die geïnteresseerd zijn in storytelling, mondelinge geschiedenis, cultureel erfgoed en buurtwerking en die zich inzetten vanuit een persoonlijk engagement om mensen samen te brengen, uit passie voor verhalen of gewoon uit nieuwsgierigheid. Samen willen we proberen om betekenisvolle verhalen duurzaam in de buurt in te bedden. Het is *grassroots*, omdat het de groep is die bepaalt welke acties worden uitgevoerd. En er is het voornemen om het samenleven in de buurt te veranderen. De enige voorwaarde die we ons hebben gesteld is dat we er alles aan doen om – letterlijk – iedereen te bereiken. Het project startte met een periode van verkenning, waarin de deelnemers autonoom een project uitdachten dat ze samen met andere vrijwilligers en verenigingen in de buurt willen ontwikkelen. Daarbij gaat het vooral over het zoeken naar interessante luisteromgevingen en het bereiken van de *not so usual suspects*. De eerste activiteit was een *speeddate* met objecten. Verschillende mensen kwamen naar dit moment om aan de hand van een persoonlijk voorwerp een verhaal te vertellen. Het leverde een oogst aan boeiende verhalen op. In de loop van de komende maanden zullen nog meer verhalen worden gesprokkeld. Om die verhalen zichtbaar te maken wordt tegen de zomer van 2018 in de leegstaande kerk van Overbeke met vrijwilligers een installatie gebouwd. Daar worden de verhalen uit de buurt gekoppeld aan persoonlijke en alledaagse voorwerpen. Door middel van RFID-tags zullen filmpjes, foto's en audiofragmenten worden getoond. Hierdoor krijgen deze gebruiksvoorwerpen een andere, wat sacrale laag. De inspiratie haalden we bij de installatie *Everyday Relics*, die in 2014 stond opgesteld in het Museum of Science and Industry in Manchester.¹¹



■ De persoonlijke voorwerpen en verhalen van O Lab werden gefilmd om ze later ook via een expo ter beschikking te stellen.
© FARO

Vallen, opstaan en weer doorgaan

Met ongetwijfeld heel wat vallen en opstaan willen we met deze piloottrajecten de ambitieuze uitkomsten bereiken en verder gaan dan eenmalige projectresultaten. Ons uiteindelijke doel is om eind 2019 te landen met een generieke *toolset* en een trainingsaanbod voor cultureel-erfgoed- én zorgactoren. Maar voor we zover zijn, bieden we in 2018 al een vormingstraject aan waarmee we de expertise en instrumenten die we *en cours de route* ontwikkelen willen delen met iedereen die aan de slag wil gaan. Het zijn zes workshops die een breed spectrum van thema's en methodieken aansnijden. Het gaat daarbij over erfgoed en dementie, een brug slaan naar andere doelgroepen dan personen met dementie, digital storytelling, het meten van de impact en leren hoe u een aanbod kan ontwikkelen dat inspeelt op de noden in uw wijk of regio.¹²

Eind dit jaar verschijnt een publicatie waarin u een uitgebreide beschrijving van de opzet, het verloop en de eerste *lessons learned* van alle piloottrajecten zal kunnen lezen. Dit boek zal worden gepresenteerd in de marge van de internationale conferentie *Participation in cultural heritage for mental health recovery*, die we op 29 en 30 november 2018 organiseren in Museum Dr. Guislain in Gent.¹³ Met experts uit heel de wereld en uit verschillende sectoren en interventies over cultureel erfgoed dat gericht is op het verbeteren van het welzijn en de gezondheid van mensen. Noteer alvast deze data in uw agenda! Maar u hoeft uiteraard niet zolang te wachten om uw buurten om te vormen tot plaatsen voor activering en participatie. U kan hiervoor steeds terecht bij FARO voor advies en begeleiding.

Bart De Nil is adviseur participatie | welzijn en sectorcoördinator archieven bij FARO.

1. B. De Nil & B. De Wilde (red.), *Het geheugen van een stadswijk*. Gent, Masereelfonds vzw, 2008, 79 p.
2. Daarbij moet Museum gelezen worden als "any interaction with a cultural heritage organisation and its collections".
3. B. De Nil & A. Van de Cotte, *Meer dan erfgoed. Erfgoedcollecties, gezondheid en welzijn*. Brussel, Politeia, 2017, pp. 17-18.
4. Zie bijvoorbeeld het Britse platform What Works Wellbeing, www.whatworkswellbeing.org. Verhelderend is ook *The Social Wellbeing of New York City's Neighborhoods: The Contribution of Culture and the Arts*. Research report published by the University of Pennsylvania Social Impact and the Arts Project. March 2017, https://repository.upenn.edu/siap_culture_nyc/. Hoewel de onderzoekers niet specifiek ingaan op de rol van erfgoedinstellingen zijn hun bevindingen zeer bruikbaar voor musea of erfgoedorganisaties die in een stadsbuurt een echte blijvende impact willen realiseren.
5. "A careful reader will notice that although we've found that cultural assets predict a neighborhood's wellbeing, we've avoided using the word "cause" anywhere in this report. Culture is no magic bullet. We are not asserting that expanding cultural funding or building more cultural facilities is likely to lower crime or improve test scores. Most importantly, race, ethnicity, and economic status consistently are the most powerful influences on social wellbeing. Expanding culture but leaving barriers of social class and race in place will not bring about a miraculous transformation of society." Idem, IV-12.
6. Zie: <https://faro.be/blogs/bart-de-nil/piloottrajecten-erfgoedcollecties-gezondheid-en-welzijn>
7. B. De Nil, (ed.), *Tackling poverty through heritage. Towards a framework for community museums*. Brussel, FARO, 2016, 51 p.
8. Zie: <https://faro.be/blogs/bart-de-nil/piloottraject-van-gemeentemuseum-naar-gemeenschapsmuseum>
9. Zie: <https://faro.be/blogs/bart-de-nil/elk-verhaal-telt-de-bib>. De inhoud en het uitrollen van de sessies is een samenwerking van zowel landelijke als lokale organisaties die actief zijn op het vlak van leesbevordering, cultureel erfgoed en welzijn maar die elkaar hebben gevonden in een gezamenlijk doel om het welbevinden van mensen in een kwetsbare situatie te verbeteren. Dit piloottraject werd tevens opgenomen als een van de acties in het Actieplan Leesbevordering van minister Sven Gatz.
10. *Grassroots* ('graswortels') is een Engelse term voor politieke processen die aan de basis worden ontwikkeld. Vaak betekent dit dat burgers in plaats van beleidsmakers initiatieven ontwikkelen en beslissingen nemen. Ook activisme vanuit gemeenschappen valt onder het begrip *grassroots*. <https://nl.wikipedia.org/wiki/Grassroots>. Voor alle duidelijkheid: 'O' staat voor Overbeke, een op alle vlakken zeer diverse buurt in Wetteren, en 'Lab' voor laboratorium of experimenteerterruimte.
11. Zie: <https://vimeo.com/80887834>
12. Zie: <https://faro.be/blogs/bart-de-nil/erfgoedcollecties-gezondheid-en-welzijn-2018-een-modulair-vormingstraject>
13. Zie: <https://faro.be/kalender/international-conference-participation-cultural-heritage-mental-health-recovery-call>





■ 98 % van de cultuur- en vrijetijdsparticipatie met UiTPAS gebeurt nog steeds in een straal van 30 kilometer rond de woonplaats van de deelnemer. CCO

Zone 30, tien jaar later

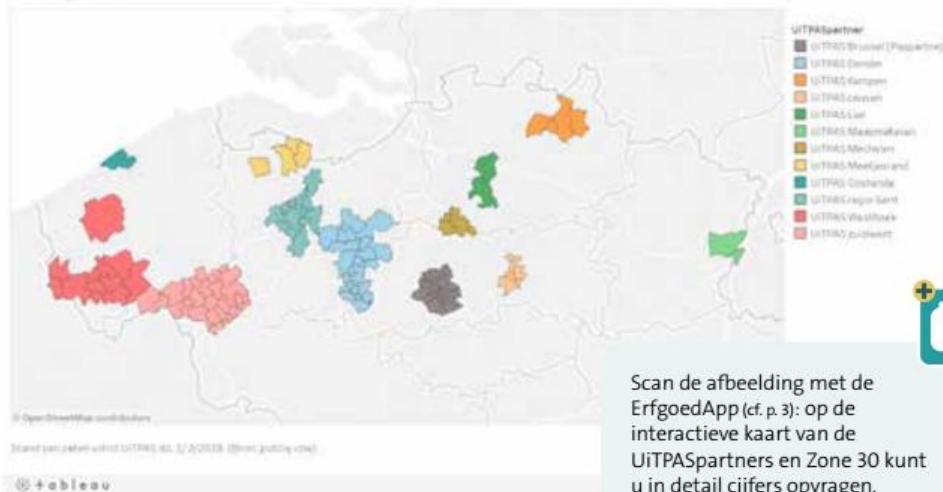
Naar big data, en hoe ze te gebruiken

Onderzoek naar de cultuur- en vrijetijdsparticipatie begin jaren 2000 gaf een interessant beeld van de participatiekenmerken, -voorkeuren en -drempels van de Vlaming. Zo bleek dat het gros van de deelname aan het vrijetijdsaanbod plaatsvond in een straal van 30 kilometer rond de woonplaats van de deelnemer. Dit onderzoek vormde mee de achtergrond waartegen onder meer het Participatiedecreet en het UiTnetwerk het licht zagen.



TEKST Davy De Laeter

UiTPASpartners



Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): op de interactieve kaart van de UiTPASpartners en Zone 30 kunt u in detail cijfers opvragen.

■ UiTPASpartners, stand van zaken op 1/2/2018. © publieg

Vandaag zijn we tien jaar na de invoering van het zogenaamde Participatiedecreet van 18 januari 2008. Tijd om een round-up te maken. Blijft die vaststelling van de zone 30 nog steeds overeind? Zijn er verschillen op te merken in wat betreft specifieke kenmerken van de participant? De participatiedata van de UiTPAS bieden alvast interessante inzichten om de houdbaarheid van de zone 30 te verkennen.

Zone 30?

Onderzoek van Colpaert en Lauwerysen naar de participatie aan het cultuur- en vrijetijdsaanbod legde in 2002 voor het eerst het spel van cultuursterke en cultuurzwakkere regio's bloot.¹ De onderzoekers konden rond een gemeente (of rond een aantal gemeenten) met een groot cultuuraanbod een verzorgingsgebied afbakenen. Deze vaststelling van een per gemeente sterk geografisch variërend aanbod en verzorgingsgebieden werd in een vervolgonderzoek in 2004 bevestigd.² Drie variabelen bleken een bepalende rol te spelen: de densiteit van het aanbod in de gemeente, het aantal inwoners per gemeente en de rijafstand tussen gemeenten. Deze variabelen zijn trouwens onderling nauw met elkaar verbonden. Zo bestaat er een duidelijke correlatie tussen de eerste twee variabelen: grotere gemeenten hebben over het algemeen een breder en gevarieerder cultuuraanbod. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat inwoners van centrumsteden over het algemeen meer en vaker participeren aan het rijke en diverse aanbod dat hen aangeboden wordt.³ Ze hoeven zich dan ook minder ver te verplaatsen. Want ook de afstand tot het cultuuraanbod blijkt een rol te spelen. Zo stelde het onderzoek van Colpaert en Lauwerysen, evenals vervolgonderzoek uit 2008,⁴ vast dat het gros van de deelname aan het cultuur- en vrijetijdsaanbod plaatsvindt binnen een zone van 30 kilometer (of bij uitbreiding 30 minuten rijden) rond de eigen woonplaats. De zogenaamde 'zone 30' was geboren.⁵ Ook recent Nederlands onderzoek doet soortgelijke vaststellingen.⁶

Zone 30 in de praktijk

Van bij de start van de Cultuurdatabank in 2003 werkte CultuurNet Vlaanderen intensief samen met een brede groep culturele en vrijetijdsactoren op lokaal en bovenlokaal niveau in Vlaanderen en Brussel. Ook de lokale besturen waren daar



■ In ruil voor een deelname aan een bepaalde activiteit ontvangt de pashouder een punt. De verzamelde punten kunnen omgewisseld worden voor voordelen die aanbieders van activiteiten voorzien. © UiTPAS zuidwest

steeds een belangrijke partner bij, met dank aan het Decreet Lokaal Cultuurbeleid (2001). Erg veel cultuurbeleidsplannen formuleerden een strategische doelstelling over het verzamelen van informatie over het vrijetijdsaanbod en het bevorderen van participatie.

Om de zogenaamde *net-nieters* tot deelname te bewegen, moest de informatie- en participatiebevordering in een breder perspectief worden aangepakt. Daartoe vervelde begin 2008 de Cultuurdatabank inhoudelijk en in naam tot de UiTdatabank. Voortaan stond deze open voor haast alle vrijetijdsaanbod dat vrij toegankelijk is voor een breed publiek. Het aantal events stijgt jaar na jaar en bedroeg in 2017 meer dan 200.000 activiteiten als bron voor meer dan 500 vrijetijdsagenda's. Die samenwerking met het lokale cultuur- en vrijetijdsbeleid rond de UiTdatabank lag ook voor de hand, op basis van het hoger beschreven participatieonderzoek. Reeds vanaf 2006 zette CultuurNet daartoe een minisite 'Zone 30' en talrijke workshops en studiedagen op. Het geschetste onderzoek rond de zone 30 was de directe onderbouwing hiervoor, met de lokale besturen als kernpubliek. Dit bestuursniveau was én is immers uitstekend geplaatst ▶



■ Bij mensen in armoede speelt het effect van de zone 30 sterk. Zij laten meer participatie in de onmiddellijke omgeving zien en minder in een grotere straal richting zone 30. © UiTPAS Gent

om potentiële participanten te informeren over het aanbod en hen aan te zetten tot effectieve deelname.

De samenwerking tussen CultuurNet Vlaanderen en de lokale besturen schakelde nog een versnelling hoger toen in 2008 het UiTnetwerk boven de doopvont werd gehouden. In het kader van deze samenwerking werden de steden en gemeenten dé sleutelpartner met het oog op informatieverzameling, de ontsluiting ervan en de lokale participatiebevordering. De UiTvereenkomst voorziet in een wederzijds engagement waarbij de lokale besturen zich ertoe verbinden maximaal informatie over het vrijetijdsaanbod te verzamelen. Vervolgens verspreiden ze deze informatie in samenwerking met de gemeentelijke diensten en lokale vrijetijdsorganisatoren via onder meer de gemeentelijke website, het infoblad en nog tal van andere kanalen en contactpunten.

Ook vandaag krijgen de UiTpartners heel wat instrumenten ter beschikking van publiq.⁸ Met onder meer de UiTdatabank als verzamelinstrument en publicatietools als widgets en API's (online) en datarapporten en tipsblaadjes (print) hebben de UiTpartners alles in handen om de informatie tot op de (offline én online) deurmat van hun inwoners te krijgen.

Begin 2018 is maar liefst 93 % van de steden en gemeenten lid van dit UiTnetwerk. Een steeds groter deel van deze partners is dan ook klaar om een stap verder te zetten en van een geïntegreerde UiTcommunicatie door te groeien naar een geïntegreerd participatiebeleid. En daarbij biedt UiTPAS dan weer hulp.

UiTPAS, ook in de zone 30?

Op 4 juni 2012 werd in CC De Werf in Aalst, Erpe-Mere, Lede en Haaltert het pilootproject UiTPAS gelanceerd. UiTPAS is een spaar- en voordelenprogramma dat kansen biedt voor zowel bewoners van de partnergemeenten als voor organisatoren van vrijetijdsaanbod. In ruil voor een deel-

name aan een bepaalde activiteit ontvangt de pashouder een punt. Die punten worden verzameld op zijn profiel en kan de pashouder omwisselen voor voordelen die de aanbieders van activiteiten voorzien. Specifiek aan UiTPAS is de extra aandacht voor mensen in financiële verlegenheid. Zij krijgen een structurele korting van minstens 75 % op het vrijetijdsaanbod.

Ook op het Vlaamse beleidsniveau werd de UiTPAS meegenomen. Het Vlaamse regeerakkoord 2014-2019 stelt dat “de UiTPAS beschikbaar gemaakt wordt in heel Vlaanderen, zodat we alle kortings-, voordeel-, klanten- en kansenspassen tot één geautomatiseerd systeem integreren”.⁹ De UiTPAS is bovendien een belangrijke actie en instrument in het kader van het ‘Vlaams Actieplan tegen Armoede’ (VAPA).

UiTPAS is inmiddels in zowat veertig gemeenten actief. Punten verzamelen en ruilen kan op alle plaatsen waar UiTPAS actief is. Met een UiTPAS van de stad Aalst kan een deelnemer ook punten verzamelen in bijvoorbeeld Kortrijk en ze inwisselen voor een voordeel in Oostende. Net dat opent in het licht van dit artikel uiterst interessante perspectieven. Want al die participaties met UiTPAS komen netjes in het UiTPAS-systeem. Ze worden meer en meer toegepast bij het formuleren van gerichte suggesties op maat van de pashouder. Maar er is meer. Hoewel de uitrol van UiTPAS nog volop loopt en nog niet gebiedsdekkend is, leveren de participatiegegevens ook meer en meer inzichten op. De massa aan gegevens groeit stilaan uit tot *big data*. Zo telde het ecosysteem van UiTPAS in Vlaanderen en Brussel eind 2017 maar liefst 133.084 pashouders. Al die pashouders samen spaarden vorig jaar meer dan 826.000 punten. Met andere woorden: voor 2017 weten we precies voor 826.000 deelnames aan het vrijetijdsaanbod op welke plek en door welke pashouders ze gebeurden.

Het is met die groeiende rijkdom aan gegevens dat we een bescheiden onderzoek deden. We hebben daarbij getracht na te gaan of de zone 30 nog steeds speelt. Nuance is echter op zijn plaats, omdat UiTPAS nog lang niet in elke gemeente ac-

tief is. Net om die reden voerden we de analyse ook enkel uit voor de steden en gemeenten waar nu reeds 10 % of meer van de inwoners over een UiTPAS beschikt.

Zone 30

Desondanks zijn de indicaties duidelijk. We stellen vast dat een erg groot aandeel van de participatie in de eigen gemeente plaatsvindt. Ook de cultuurregio's die de onderzoeken van Colpaert en Lauwerysen hebben blootgelegd, blijven overeind. In gemeenten die zelf over een sterk culturaanbod beschikken, de grotere steden en gemeenten, situeert 98 % van de participatie zich in de eigen gemeente. In kleinere gemeenten (die logischerwijs ook minder aanbod in huis hebben) speelt het verzorgingsgebied van de sterker voorziene gemeenten en steden in de buurt. Voor die veelal kleinere gemeenten met een beperkter aanbod kunnen we duidelijk vaststellen dat de mobiliteit groter is en participanten dus sneller de stap zetten om in een ruimere actieradius op zoek te gaan naar aanbod. Maar ook daar zien we 98 % van de participatie nog steeds in de zone 30. Anders gesteld: de zone 10/20/30 lijkt omgekeerd evenredig met het aanwezige inwonersaantal en aanbod. We durven zelfs te spreken over een zone 10 voor de veelal grotere steden en gemeenten met een rijker aanbod. Het aanbod in deze rijker voorziene gemeenten lijkt dan weer cultuur- en vrijetijdsbezoek uit kleinere gemeenten in een zone 20 tot zone 30 aan te trekken.

Het voorbeeld van een individueel evenement lijkt deze these bovendien sterk te bevestigen. Reeds meermaals voerde de stad Aalst met publiek een publieksonderzoek voor het circusfestival *C!rk*. Aan de hand van een zogenaamde eventoplossing, dankzij een eenvoudige en snelle registratie met een polsbandje met dezelfde UiTPAS-technologie, werd de herkomst van de bezoekers van het meerdaags event nagegaan. Ook in deze cijfers wordt het verzorgingsgebied van dergelijk toegankelijk stedelijk aanbod bevestigd. De fijnmazige data laten een sterke participatie uit de stadswijken en de omliggende gemeenten zien, een aanzuigefect op participanten uit een zone 30 en gaandeweg minder voor participanten van verder weg.

Bovenstaande analyses vormen slechts een kleine illustratie van het potentieel. De geografische analyse is, zoals gezegd, nu reeds op niveau van straatsegmenten mogelijk. Het volle potentieel zal zich ontplooiën wanneer deze data-elementen, bijvoorbeeld met het oog op retrospectieve analyse, gekruist worden met sociodemografische kenmerken (bv. op basis van data in de Buurtmonitor).¹⁰ Anderzijds openen zich hiermee heel wat mogelijkheden voor 'predictieve' toepassingen, zoals aanbevelingen op maat van de pashouder (waarbij 'kenmerken van vroegere participatie' worden gecombineerd met kenmerken van het huidige aanbod).

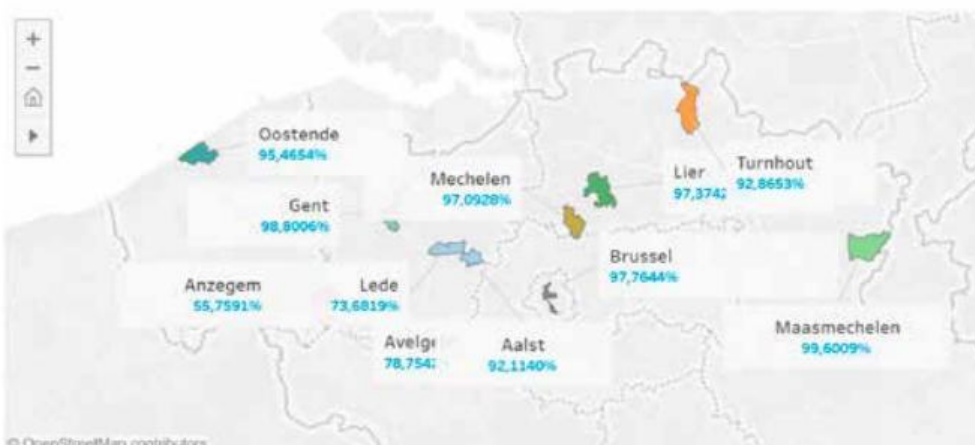
Mensen in armoede

De analyse leert ons echter nog meer. Uniek aan de UiTPAS is dat voor elke pashouder ook gekend is of hij of zij over een zogenaamd kansenstatuut beschikt. Een persoon in armoede (MIA) kan aanspraak maken op dat kansenstatuut en op basis daarvan genieten van een aanzienlijk lagere deelnameprijs. Als we het participatiegedrag nu verder splitsen aan de hand van dit kenmerk in deelname door pashouders in functie van hun kansenstatuut, dan zien we dat het effect van de zone 30 nog sterker speelt bij deze groep. Mensen in armoede laten met andere woorden nog meer participatie in de onmiddellijke omgeving zien en minder in een grotere straal richting zone 30.

Buiten de zone 30 valt het verkeer naar Oostende vanuit alle UiTPAS-regio's op. Ook tijdens een toeristisch verblijf aan de kust halen de pashouders hun UiTPAS blijkbaar graag boven. Maar dit 'Oostende-effect' blijkt veel sterker te spelen bij MIA's (Mensen in Armoede) dan bij de algemene groep pashouders. Dit laatste valt wellicht net te verklaren doordat doelgroeporganisaties de mogelijkheden van het gebruik van UiTPAS buiten de eigen regio meer onder de aandacht brengen bij deze doelgroep.

Dat is opvallend én beloftevol aangezien de UiTPAS-gemeenten nog maar zeer beperkt communiceren over de mogelijkheden om UiTPAS buiten de eigen regio te gebruiken. Er is dus nog veel meer potentieel voor een breder geo-

UiTPAS en Zone 30



■ Analyse van deelname aan vrijetijdsactiviteiten met UiTPAS binnen en buiten Zone 30 rond de woonplaats van de pashouder. Legende: % deelname in eigen gemeente, in tooltip % overige gemeenten.

© OpenStreetMap contributors



■ Inwoners van centrumsteden participeren over het algemeen meer en vaker aan het rijke en diverse aanbod dat hen aangeboden wordt. CCO

grafisch gebruik van UiTPAS. Dat doet vermoeden dat de UiTPAS ook bij de algemene groep pashouders een verruimend effect zou kunnen hebben op de mobiliteit in de deelname aan cultuur- en vrijetijdsaanbod, in het bijzonder van gemeenten met een geringer en minder divers aanbod naar beter voorziene gemeenten en steden. Hierdoor zou de deelname binnen de zone 30 in de toekomst, wanneer UiTPAS algemener wordt aanvaard, mogelijk kunnen afnemen ten voordele van deelname op grotere afstand.

Dieper onderzoek zou kunnen nagaan wat de specifieke impact van de factor afstand is op de participatie bij de groep MIA's. We durven immers te vermoeden dat naast de factor afstand tot het aanbod ook andere factoren zoals bijkomende kosten voor de (verdere) verplaatsing evenzeer een rol spelen. Ook participatievoorkeuren die meer aanleunen bij een laagdrempelig aanbod dat wel lokaal voldoende aanwezig is, zouden een verklaring kunnen vormen voor een kleinere actieradius inzake vrijetijdsparticipatie bij personen in armoede. Zoals gezegd kunnen we hierrond slechts vermoedens uiten bij gebrek aan onderbouwd onderzoek toegepast in relatie tot deze vaststellingen. De factor bijkomende kosten, bijvoorbeeld verbonden aan de verplaatsing, is echter onomstotelijk aangetoond als een van de participatiedrempels voor mensen in armoede.¹¹

Het is te vroeg om op basis van de UiTPASdata uitspraken ten gronde te doen over de correlatie tussen de verplaatsingsafstand tot het aanbod enerzijds en kenmerken van aanbod dan wel doelgroep anderzijds. Naarmate de hoeveelheid data in de toekomst verder groeit, moet dit zeker mogelijk worden. Maar voor dit soort van analyses is een enorme massa aan data nodig. Enkel zo blijven de populatie en participatiekenmerken per onderzocht segment voldoende groot. De geplande introductie van een landelijke museum pas zal hieraan zonder twijfel een bijdrage leveren.

Besluit en vooruitblik

De cijfers bevestigen het: de zone 30 heeft nog niets van haar relevantie verloren. We zoeken als participant het vrijetijdsaanbod nog steeds – letterlijk en figuurlijk – in de buurt. De eerste analyses op basis van UiTPASdata lijken dit ook te bevestigen voor wat betreft erfgoed, en smaken naar meer. Naarmate de massa aan data verder groeit, wordt diepgravend participatieonderzoek mogelijk dat een rijk beeld zal geven van de kenmerken van participatie en van de participant binnen de zone 30 tot ver daarbuiten, maar evenzeer tot op niveau van wijk en straatsegment. Surveyonderzoek zal zijn waarde echter behouden om dieper te graven en te duiden.

Boeiende tijden op komst, waar publiek graag aan zal meewerken.



Davy De Laeter is manager zakelijk beheer en beleidsondersteuning bij publiek. Hij ontwikkelt er een beleid inzake collectieve vrijetijdsmarketing en participatiebevorderende initiatieven en volgt de ruimere ontwikkelingen in beleid en werkveld op de voet. Aan de KHLLeuven (UCLL) doceert hij als gastdocent rond deze thema's. Eerder was hij als cultuurbeleidscoördinator en diensthoofd vrije tijd aan de slag bij de gemeente Bierbeek.

1. J. COLPAERT EN K. LAUWERYSSEN, 'Cultuuratlas van Vlaanderen' in R. LAERMANS, J. LIEVENS EN H. WAEGE (REDS.), *Cultuurkijker. Aanzetten voor cultuuronderzoek in Vlaanderen*. Antwerpen, De Boeck, 2004, p. 87-125.
2. K. LAUWERYSSEN EN J. COLPAERT, *Cultuurkijker. Atlas podiumkunsten Vlaanderen. Een geografische analyse*. Antwerpen, De Boeck, 2004.
3. Een zelfde vaststelling kwam naar voren uit het FARO bevolkingsonderzoek van 2010. De meest geïnteresseerde en meest frequente erfgoedparticipanten (die er trouwens ook vaak een breed algemeen cultuurparticipatieprofiel op nahouden) zijn, wat betreft hun woonplaats, statistisch oververtegenwoordigd binnen de cultureel sterkere centrumsteden. Zie: A. VANDER STICHELE, 'Erfgoedprofielen in Vlaanderen' in: *faro tijdschrift over cultureel erfgoed*, 6 (2013) 1, p.38-50.
4. J. BADISCO, I. GLORIEUX, L. JACOBS E.A., *De weg naar cultuur. Ruimtelijke aspecten van culturele interesse en deelname aan het cultuuraanbod*. Brussel, Vrije Universiteit Brussel, Vakgroep Sociologie, Onderzoeksgroep TOR, 2008.
5. Het spreekt voor zich dat de 'zone 30'-regel een veralgemening is. Naargelang het type cultuurparticipatie en het type activiteiten dat men wenst bij te wonen zullen participanten al vlugger geneigd zijn om de 'zone 30'-regel te overschrijden. Zo zullen frequente en gepassioneerde cultuur- en erfgoedparticipanten wellicht verder reizen dan de eerder occasionele participant om iets bij te wonen of te gaan bezoeken. Ook zullen activiteiten zoals bijvoorbeeld opera, pop- of rockconcerten met buitenlandse topnamen of grote tentoonstellingen bezoekers aantrekken die van verder komen. Desalniettemin zien we over het algemeen dat ook de meer cultuuractieve burgers het gros van hun cultuurbezoeken in de relatieve nabijheid van hun woning uitvoeren. En dit precies omdat ze vaker in de cultureel sterkere gebieden wonen (zie ook verder in het artikel over 'zone 10' over cultuurrijke steden).
6. MINISTERIE VAN OCW, *Cultuur in beeld 2016*. Den Haag, 2016. De actieradius van mensen neemt toe en vandaag blijkt de Nederlander gemiddeld 21 kilometer te reizen om een cultureel uitstapje te maken of een historische bezienswaardigheid te bezoeken. De afgelegde afstand varieert per regio van 12 tot 47 kilometer. Ook in Nederland spelen de cultuurregio's dus. De afstand die deelnemers afleggen voor een bezoek aan een culturele voorziening is onder meer afhankelijk van het aanbod binnen de gemeente en of men in verstedelijk gebied woont.
7. Minisite Zone 30, digitaal archief publiek vzw.
8. Op 21 september 2017 bundelden CultuurNet Vlaanderen en CJP de krachten en werden publiek, "een vrijetijdsbrede organisatie die alle doelgroepen omarmt." Zie ook: <https://faro.be/blogs/faro/cultuurnet-en-cjp-worden-publiek>.
9. VLAAMSE REGERING, *Regeerakkoord van de Vlaamse Regering 2014-2019*. Brussel, Departement Kanselarij en Bestuur, 2014.
10. Zie bijvoorbeeld: <https://gent.buurtmonitor.be/dashboard>.
11. NETWERK TEGEN ARMOEDE, *Wij blijven niet in de kou staan*. Brussel, 2010.

EEN TIJDSCHRIFT MET BEWEGEND BEELD? ONTDEK HET MET DE ERFGOEDAPP

Ontdek extra informatie, verrassende filmpjes, meer beelden, interessante websites, ... bij de artikels van dit tijdschrift.



1. **DOWNLOAD** de erfgoedapp.
2. **SCAN** de QR-code.
3. Ziet u een **+** ?
Scan de foto en ontvang meteen **MEER INFORMATIE**.

WWW.ERFGOEDAPP.BE





Opgesloten tussen zwart, wit en grijs

Het kamp van Lokeren 1944-1947

Plaatsen van crisis, tweedracht en nostalgie. *Dat is de ondertitel van het tweede deel van het in 2008 verschenen lijvige tweeluik België: een parcours van herinnering.*¹ Ook al ontbreekt het zogeheten 'kamp van Lokeren' in deze verzamelbundel, het beantwoordt helemaal aan de drie elementen uit de ondertitel. Nog tot midden oktober dit jaar kan u in Lokeren in het Stadsmuseum terecht voor een bijzonder en nog steeds gevoelig tentoonstellingsproject.

TEKST Leen Heyvaert en Nico Van Campenhout





■ Om de tijd te doden maakten de geïnterneerden houtsnijwerk en tekeningen en schreven ze gedichten. Beeldhouwer en schilder Paul De Clercq maakte portretten van diverse kampbewoners. Collectie: Frans De Bondt.

Tussen september 1944 en oktober 1947 gebruikte de Belgische overheid een voormalig Duits gevangenenkamp in Lokeren als interneringscentrum. Er werden personen opgesloten die verdacht werden van collaboratie of daar daadwerkelijk voor veroordeeld waren. Het kamp was een van de grootste interneringscentra van Vlaanderen. In de drie jaar dat het opereerde passeerden er meer dan twintigduizend mensen. Voor velen onder hen bleken hun verblijf in het kamp en de gevolgen daarvan moeilijk te verwerken.

Opsluiting in het interneringscentrum van Lokeren maakte deel uit van een groter geheel van maatregelen die tijdens de repressie na de bevrijding werden getroffen om de collaboratie te berechten en te bestraffen.² In de begindagen van het kamp kwam het merendeel van de gevangenen er terecht zonder concrete beschuldiging. 60 % werd naderhand buiten vervolging gesteld en vrijgelaten, omdat er geen of onvoldoende grond voor een strafrechtelijke procedure bestond of omdat de feiten te licht werden bevonden.³ Vanaf 1945 groeide het aandeel veroordeelden in de kampbevolking gestaag.

De organisatie van het kamp kende een moeilijke start, vooral als gevolg van de (bestuurlijke) chaos vlak na de bevrijding. De rantsoenen waren beperkt, de bewakers niet opgeleid en de hygiënische omstandigheden lamentabel. De gedetineerden hadden echter relatief veel vrijheid binnen het kampregime en organiseerden toneelopvoeringen, voordrachten en koorsessies. Om de tijd te doden maakten ze houtsnijwerk en tekeningen en schreven ze gedichten en boodschappen in elkaars poëziealbums. In dat kader werd het in flamingantische kringen bekende *Gebed voor het Vaderland* geschreven door Remi Piryns en op muziek gezet door componist Gaston Feremans. Ook andere bekende Vlaamsgezinden, zoals taalkundige Jozef Goossenaerts, schrijver Filip De Pillecyn en componist Wies Pée verbleven

■ Een foto van Longinus De Munter werpt een blik op de binnenkant van een van de barakken. Foto door Longinus De Munter. Collectie: Stadsarchief Lokeren.

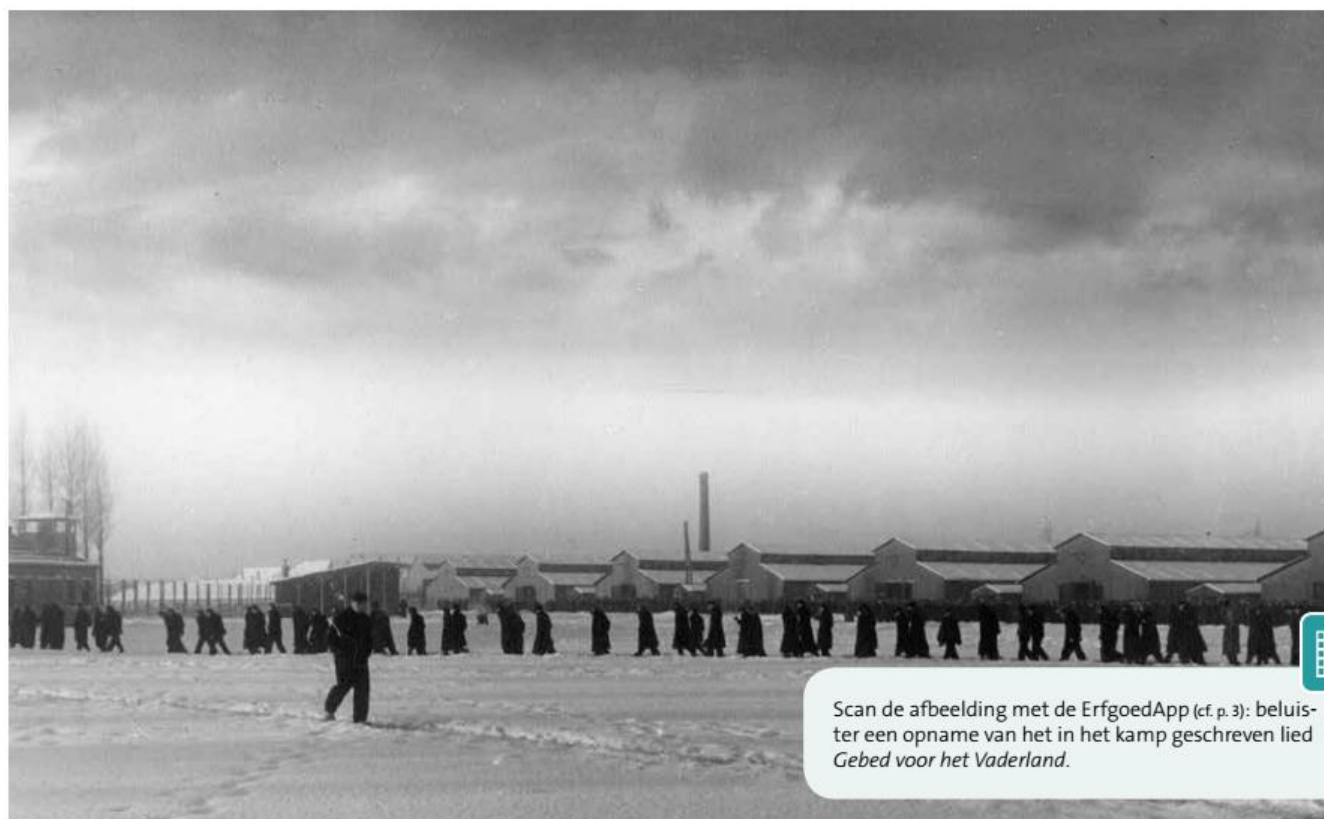
een tijdlang in het kamp van Lokeren. Intellectuelen zoals zij speelden een belangrijke rol in de beeldvorming over het kamp. Zo bedachten ex-gevangenen hun kamp met namen als ‘het eerste cultureel centrum van Vlaanderen’ en de ‘universiteit van Lokeren’. Maar dit is slechts één aspect van het Lokerse hechteniskamp. Intellectuelen waren er immers in de minderheid. Toch ging de artistieke en literaire productie van die minderheid en van hen die door hen waren geïnspireerd – in grote mate geënt op de Vlaamse symboliek en iconografie – de beeldvorming over het ‘kamp van Lokeren’ grotendeels bepalen.

Door een uitgebreid strafvermindings- en vrijlatingsbeleid liep het interneringskamp van Lokeren geleidelijk leeg. Steeds meer gevangenen werden vervoegd vrijgelaten of overgeplaatst naar andere kampen, interneringscentra of gevangenis. Eind 1947 werd het kamp gesloten, waarna de vijftien houten barakken werden ontmanteld. In de stenen gebouwen werden tijdelijke noodwoningen ingericht. Het ‘kamp van Lokeren’ bleef echter leven in de herinneringen van iedereen die ermee te maken had gekregen. Sommigen konden het een plaats geven in hun leven, terwijl bij anderen verbittering en een gevoel van onrechtvaardigheid de overhand namen, vaak versterkt door een moeilijke re-integratie in de maatschappij. Een groot aantal ex-gedetineerden richtte zich op sociale netwerken van gelijkgestemden of lotgenoten⁴ en hield de herinnering aan het kamp levendig. Zo is er de getuigenis van wijlen Herman Seghers, zoon van gedetineerde en Hekalovoorzitter: “Ik was vier jaar toen ik mijn vader samen met mijn moeder met de fiets in het kamp van Lokeren ging bezoeken. Ik herinner mij die poort met rijkswachters. De mensen die in de huizen aan de ingang woonden riepen ‘Duitse hoeren!’ naar de vrouwen die daar pakjes kwamen brengen. In het kamp was het bezoeklokaal zoals in de post, met loketjes: mijn vader zat dan aan de andere kant en soms speelden we *piepkenduk*.” Er vormde zich geleidelijk een selectieve beeldvorming over het kamp, die bepaalde aspecten uitvergrootte, zoals de woelige beginmaanden, de solidaire sfeer onder de gevangenen en de algemene Vlaamsgezindheid.

In het collectieve geheugen van de Lokeraars werd ‘het kamp’ een steeds vager begrip. Het was “een plaats waar je niet moest zijn als je er niets te zoeken had”. Van de site resten begin jaren 1950 enkel nog enkele stenen bijgebouwen. Decennialang bleef het een *waste land*, tussen de begraafplaats, de meersen en het stadsbos. Toen het stadsbestuur in 1987 besloot om de laatste materiële restanten van het kamp af te breken, zorgde dat voor (vergeefs) protest in kringen van oud-gedetineerden en hun sympathisanten. Het terrein werd doorsneden door een nieuwe straat, er werd een schoolgebouw opgetrokken en de stedelijke begraafplaats werd uitgebreid. Alle herinneringen aan het kamp op de site waren daarmee verdwenen.

Objectiviteit en nuance

Eind 2017 - precies zeventig jaar na de sluiting - opende de tentoonstelling rond het hechteniskamp, waartoe het Stadsarchief van Lokeren het initiatief had genomen. Geen evident project, gezien de emotionele én politieke gevoeligheid van dit recente verleden. Van meet af aan waren neutraliteit, objectiviteit en nuance de uitgangspunten. Het onderzoekswerk en het aansluitende redactiewerk van de ►



Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): beluister een opname van het in het kamp geschreven lied *Gebed voor het Vaderland*.

■ Centraal plein. Foto door Longinus De Munter. Bij gebrek aan een fysieke 'plaats van herinnering' kregen de foto's van kampaalmoezenier Longinus de Munter naast een documentaire ook een haast sacrale betekenis. Ze zijn enorm verspreid binnen de 'kampgemeenschap'. Collectie: Stadsarchief Lokeren.

tentoonstellingsteksten gebeurde door historisch projectbureau Geheugen Collectief⁵ en werd begeleid door een wetenschappelijk adviescomité. Het boek *Zij komen allen aan de beurt, de zwarten. Het kamp van Lokeren 1944-1947* van de Lokerse historicus Björn Rzoska vormde de basis.⁶ Dit boek uit 1999 is pionierswerk en berust op archiefonderzoek en mondelinge getuigenissen.⁷

De vernieuwde aandacht voor het Lokerse hechteniskamp is niet enkel zinvol voor de Lokeraars en de 'kinderen van', maar ook voor de ruimere historiografie over de Tweede Wereldoorlog.⁸ Bij de opening van de tentoonstelling op 8 december 2017 noemde Bruno De Wever (UGent) het kamp van Lokeren "een van de belangrijkste Vlaamse herinneringsplaatsen van de naoorlogse repressie". Niet enkel omdat het een van de grootste interneringscentra was, maar ook omwille van de status van het kamp binnen de Vlaamse Beweging en de beschikbaarheid van het uitzonderlijke beeldmateriaal, in het bijzonder de foto's van de kampaalmoezenier, franciscanerpater Longinus De Munter.

Moeilijke geschiedenis vs. eenduidig verhaal

Anno 2018 zijn er zo goed als geen overlevende ex-gedetineerden meer. Veel kinderen van ex-kampbewoners zijn intussen op zoek naar hun familiegeschiedenis van collaboratie en repressie en proberen antwoorden te vinden op vragen die ze niet stelden toen hun ouders nog in leven waren.

Om dit verleden een plaats te kunnen geven, moet men eerst en vooral proberen te begrijpen wat er gebeurd is.

Toch betekent 'begrijpen' niet hetzelfde als 'begrip opbrengen voor' of rechtvaardigen. Begrijpen houdt geen oordeel in. En dat vraagt een bijzondere aanpak, aldus Koen Aerts (UGent): "De sociaal-psychologische en sociologische dimensie ontbreekt nog vaak in de oorlogshistoriografie, net omdat ze zo weinig tastbaar en eenduidig is. Ze is nochtans van groot belang bij het begrijpen van de menselijke keuzes die tot collaboratie en repressie hebben geleid. Anderzijds mag een menselijke kijk op de oorlogsgeschiedenis een kritische en objectieve wetenschappelijke benadering nooit in de weg staan: enkel historisch correcte antwoorden op de vragen 'wie', 'waarom' en 'met welke consequenties' plaatsen het verleden in het juiste perspectief. Ook de chronologische volgorde van de feiten is belangrijk: repressie als een reactie op collaboratie, collaboratie als reactie op bezetting ..."

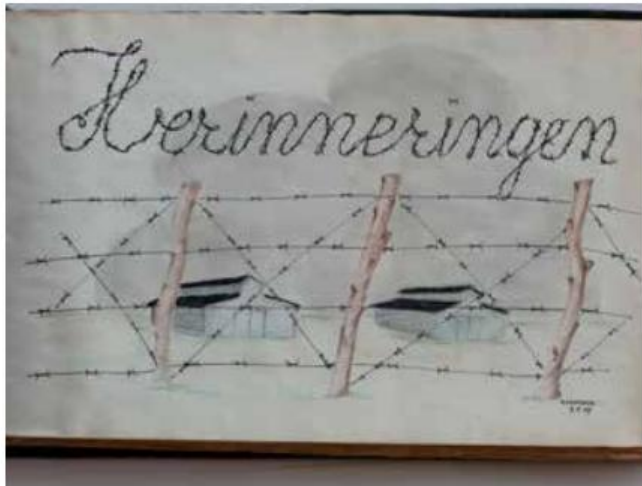
Bezoekers verwachten van musea en archieven vaak 'de' historische waarheid, liefst aan de hand van een eenduidig verhaal. Die verwachting is begrijpelijk en legitiem. Een bevattelijke voorstelling van een complexe geschiedenis houdt echter onvermijdelijk keuzes in, die niet noodzakelijkerwijs in de lijn van de verwachtingen van de bezoekers liggen. Het Stadsmuseum en het wetenschappelijk comité kozen er expliciet voor om de tentoonstellingsteksten zeer feitelijk te houden. Er mocht zo weinig mogelijk ruimte zijn voor verkeerde interpretaties en reacties. Citaten, biografieën en objecten werden op een evenwichtige manier in de tentoonstelling ingepast. Die maken het verhaal van het Lokerse hechteniskamp herkenbaar en willen de bezoeker uitnodigen tot reflectie. ▶



■ Een beeldje van 'De Soepdragers' evoceert de gelaten sfeer. Collectie: Bormshuis vzw.



■ De maquette op de tentoonstelling toont de barakken van weleer. Eind 1947 werd het kamp gesloten en werden de houten barakken ontmanteld. In de stenen gebouwen werden tijdelijke noodwoningen opgericht. Foto: Paul De Schepper



■ Geïnterneerden schreven boodschappen en tekenden in hun poëziealbums. Privécollectie.



■ Poëziealbums, partituren, geschriften en tekeningen van Omar en Joris Waegeman. Collectie: ADVN en familie Waegeman.

Een 'lieu de mémoire'

In de jaren 1980 lanceerde de Franse historicus Pierre Nora het concept van de 'lieux de mémoire', te vertalen als 'plaatsen van herinnering'. Plekken die om uiteenlopende redenen een plaats verwierven in het collectieve geheugen.⁹ Plaatsen, beelden en objecten die doen herinneren, reflecteren en begrijpen zijn van groot belang voor een stad of een dorp én een erfgoedgemeenschap. Ze verbinden het verleden met het heden en kunnen gemeenschapsvormend werken en aanzetten tot bezinning.¹⁰

Vandaar het belang van een informatiebord op de voormalige kampsite, als een blijvend, zicht- en tastbaar aandenken aan wat zich daar heeft afgespeeld. De vereniging Hekalo formuleerde eerder het voorstel om in 2017 een herinneringsplaketaal aan te brengen. Het stadsbestuur stond er echter op dat deze herinneringsplaats neutraler en breder zou zijn dan enkel een gedenkplaats voor Hekalo-leden, die elkaar trouwens vinden in een eenzijdige lezing van de collaboratie- en repressiegeschiedenis.

Het kamp van Lokeren na de tentoonstelling

De tentoonstelling *Het kamp van Lokeren 1944-1947 Opgesloten tussen zwart, wit en grijs* brengt objecten, mensen en verhalen bij elkaar die verband houden met deze bladzijde uit de oorlogsgeschiedenis. Het project eindigt echter niet met de opening van de tentoonstelling. De uitdaging bestond erin om de bredere 'kampgemeenschap' echt te betrekken. Welke resultaten worden daarvan verwacht?

1. Erfgoedgemeenschap op onderzoek: 'Was opa een nazi?'

Verskillende leden van het wetenschappelijk comité werkten mee aan het naslagwerk *Was opa een nazi?*¹¹ Dat wil mensen, die de familiale en/of lokale geschiedenis van collaboratie en repressie willen onderzoeken, de weg wijzen naar archiefinstellingen die hen verder kunnen helpen. Het Stadsmuseum verwijst bezoekers die daarover vragen hebben door naar deze archief- of documentatiecentra.

2. Kamperfgoed in kaart

Veel bezoekers herkennen stukken uit de tentoonstelling en hebben gelijkaardige documenten of voorwerpen in hun bezit. Daarom zijn een aantal vitrinekasten gereserveerd voor nieuw aangeleverde stukken uit privébezit. Het Stadsmuseum Lokeren scant die stukken in en bezorgt de digitale bestanden aan het Stadsarchief van Lokeren en aan het ADVN | archief voor nationale bewegingen. "Dat is erg interessant voor het ADVN," zegt Sophie Gyselinck (ADVN). "Wij verzamelen en bewaren heel wat bronnen over de naoorlogse repressie en de interneringskampen in Vlaanderen. Deze ruime collectie aan repressiearchivalia zit verspreid over verscheidene persoonsarchieven en in een fonds dat specifiek rond dit thema werd samengesteld: het Fonds Repressie. Bijzonder in deze casus is het Archief Hekalo - Kamp van Lokeren, een verenigingsarchief dat werd gevormd door Dirk Van den Berghe, de stichter en bezieler van het herdenkingscomité Hekalo. Het archief omvat de jarenlange werking van het comité, maar ook veel egodocumenten die naar aanleiding van de jaarlijkse herdenkingsplechtigheden verzameld werden."

Voor de tentoonstelling ontleende dit archief een zeventigtal stukken, voornamelijk uit het archief Van den Berghe. Daarnaast is een groot deel van het foto- en prentmateriaal afkomstig uit het Stadsarchief Lokeren. Heel wat persoonlijke stukken, tekeningen en albums werden ook aangebracht door familieleden van ex-geïnterneerden of bewakers. Sommige kampbewakers smokkelden soms tekenmateriaal, brieven en eten binnen in ruil voor kunstwerken. De stukken hebben voor de eigenaars een grote emotionele waarde.

Dit specifieke 'kamperfgoed' is van groot belang voor de verdere geschiedschrijving over het hechteniskamp. De iconografie van het beeldende werk en de beeldspraak in de teksten van de albums vertellen bijzonder veel over de ideologie én de psychologie van de mannen¹² in gevangenschap in deze specifieke naoorlogse context. Dit materiaal verdient het om binnen verschillende academische disciplines verder onderzocht te worden. Daarom is het noodzakelijk om aansluitend bij deze tentoonstelling de gelegenheid aan te grijpen om dit erfgoed maximaal in kaart te brengen en de eigenaars ervan



■ Houtsnijwerk vervaardigd in het hechteniskamp. Collectie: ADVN en Lucien Baetens.



■ De foto's van kampaalmoezenier Longinus De Munter geven een beeld van het kamp van Lokeren. Collectie: Stadsarchief Lokeren.

te sensibiliseren om het te delen met gespecialiseerde onderzoekscentra en archieven. Deze kunnen desgewenst een optimale bewaring van de stukken verzekeren op het moment dat ze in familiecontext hun waarde verliezen.

Voorlopige conclusies

De thematiek en de doelgroepen van de tentoonstelling overstijgen ruimschoots de lokale missie van het Stadsmuseum Lokeren. De Lokeraars zoeken in de tentoonstelling iets anders dan de over heel Vlaanderen verspreide 'kampgemeenschap'. Het project biedt een antwoord op zowel de vragen van stadsbewoners ('Wat was dat kamp? Waar lag het? Waarom was er in onze stad zo'n grote interneringsplaats? Wie zat er en waarom?') als die van familieleden van ex-geïnterneerden ('Waarom werd mijn vader of grootvader opgesloten? Wat waren de levensomstandigheden in het kamp?'). Het gevoerde onderzoek draagt ook concreet bij tot de geschiedschrijving en de verspreiding van de vernieuwde inzichten over de Tweede Wereldoorlog en de naoorlogse periode. Een lokale museale basis en een tentoonstellingsproject dat die basis overstijgt kunnen fungeren als een sluis tussen de (minder zichtbare) archiefwereld en acad-

mische wereld enerzijds en de erfgoedgemeenschap verbonden aan het Lokerse hechteniskamp anderzijds. Het Stadsmuseum Lokeren helpt mee om geïnteresseerden op weg te zetten naar de bewaar- en onderzoeksplaatsen die het erfgoed en de kennis over het Lokerse hechteniskamp beheren. Zo krijgt hun persoonlijke verhaal of collectiestuk een zichtbare plaats binnen een breder historisch kader. Tegelijk plukte het Stadsmuseum de vruchten van de samenwerking met de wetenschappelijke experts. Zij plaatsten het lokale verhaal in een ruimere context. Op deze manier strekte het project zich ook verder uit dan het vaak overgeleverde discours van het kamp, beïnvloed door de mythevorming van achteraf, en mondde het uit in een feitelijk, objectiverend, genuanceerd en wetenschappelijk onderbouwd verhaal.

Het kamp van Lokeren 1944-1947.

Opgesloten tussen zwart, wit en grijs

Nog tot 14 oktober 2018, Stadsmuseum Lokeren

www.lokeren.be/vrije-tijd/stadsmuseum-lokeren/kampvanlokeren

Leen Heyvaert is conservator van het Stadsmuseum Lokeren en Nico Van Campenhout is stadsarchivaris van Lokeren.

- J. Tollebeek (red.), *België - een parcours van herinnering*. Amsterdam, Bert Bakker, 2008. Het boek besteedt - wat de Tweede Wereldoorlog en de nasleep ervan betreft - aandacht aan de IJzertoren in Diksmuide, aan de 'burgeroorlog' tijdens de laatste oorlogsjaren tussen collaborateurs en verzetslieden in Meensel-Kiezegem en omgeving, en aan het neerschieten door de rijkswacht van drie manifestanten in Grâce-Berleur ten tijde van de ontknoping van de Koningskwesie in 1950. We willen hier graag een lans breken om het kamp van Lokeren mee op te nemen als nieuw lemma in een eventuele aangevulde versie van dit verzamelwerk.
- Onder andere in Beverlo, Brugge, Hemiksem, Hoei en Merksplas waren vergelijkbare interneringskampen gevestigd. K. Aerts, D. Luyten, B. Willems, P. Drossens en P. Lagrou, *Was opa een nazi? Speuren naar het oorlogsverleden*. Tielt, Lannoo, 2017.
- In dat laatste geval verloren ze meestal (tijdelijk) een aantal burgerlijke en politieke rechten.
- De vereniging Hekalo (Hechteniskamp Lokeren) brengt jaarlijks voormalige gevangenen, hun familie, nazaten en sympathisanten samen.
- Het onderzoeksrapport van historisch projectbureau Geheugen Collectief bestaat uit een synthese van het werk van Rzoska, aangevuld met bronnenmateriaal, getuigenissen en bijkomende historische inzichten van na de publicatie van Rzoska's boek in 1999. Ook specifiek in functie van de tentoonstelling werden getuigenissen en extra bronnenmateriaal verzameld.
- B. Rzoska, *Zij komen allen aan de beurt, de zwarten. Het kamp van Lokeren 1944-1947*. Leuven, Davidsfonds, 1999. Het boek was de uitwerking van de Gentse licentiaatsverhandeling uit 1996 van Björn Rzoska, oud-FARO-medewerker en huidige fractieleider van Groen in het Vlaams Parlement. Zie over de auteur ook: G. Pleys, 'Een vader die je afwijst, daar ben je nooit klaar mee', in: *De Standaard*, 23 september 2017, www.standaard.be/jntjdmf20170922_03087957. Momenteel is een herwerkte versie van het boek op de markt onder de titel *Opgesloten tussen zwart, wit en grijs. Het kamp van Lokeren 1944-1947*.
- Het wetenschappelijk adviescomité bestond uit Koen Aerts (UGent), Paul Drossens (Rijksarchief Gent), Helen Grevers (Vredescentrum), Sophie Gyselinck (ADVN), Leen Heyvaert (Stadsmuseum Lokeren), Chantal Kesteloot (CEGESOMA), Björn Rzoska (historicus), Nico Van Campenhout (Stadsarchief Lokeren) en Peter Van der Hallen (Geheugen Collectief).
- Daarvan getuigen onder meer verschillende recente onderzoeksprojecten van het Instituut voor Publieksgeschiedenis (UGENT/JUA), de televisiereeks *Kinderen van de collaboratie*, het virtuele platform *Belgium WWII*, het onderzoeksproject *TRANSMEMO* van UGent, UCL en CEGESOMA en een aanhoudende reeks publicaties. Op 9 maart 2018 vond in het kader van deze tentoonstelling een debat plaats, met onder meer leden van het wetenschappelijk comité over de plaats van interneringskampen zoals dat van Lokeren, binnen het geheel aan repressiemaatregelen in België.
- Die publieksgerichte omgang met het verleden vond tijdens de daaropvolgende decennia ingang in tal van andere Europese landen, mede doordat het ermee verbonden (container) begrip erfgoed gemeengoed werd.
- J. Perry, *Wij herdenken dus wij bestaan*. Nijmegen, SUN, 1999.
- K. Aerts, D. Luyten, B. Willems, P. Drossens en P. Lagrou, *Was opa een nazi? Speuren naar het oorlogsverleden*. Tielt, Lannoo, 2017.
- In de eerste weken na de bevrijding belandden zowel mannen als vrouwen in het kamp van Lokeren. Die laatste groep werd al snel overgebracht naar een interneringscentrum in de Gentse Wollestraat. Vanaf dan werd het interneringscentrum van Lokeren een exclusief mannenkamp.



Het participatieve museum: een zone van contact en conflict

Wie kan de stad begrijpen en verklaren?

Participatie is hét woord van het jongste Cultureelerfgoeddecreet. Alleen daardoor al laat het niemand onberoerd. Ofwel bent u daar ontzettend blij mee, ofwel krijgt u er instant grijze haren van. Maar wat wordt er nu precies mee bedoeld en wat niet? En is het op elke cultureel-erfgoedorganisatie toepasbaar? Worden we nu verondersteld om allemaal, en masse, participatief te gaan werken? Veel vragen dus. Reden om aan te kloppen bij Angela Jannelli, een van de curatoren van het Historisches Museum Frankfurt, en iemand die al heel veel participatiekilometers op de teller heeft staan.

TEKST Olga Van Oost

Jannelli is geen onbekende in Vlaanderen. In 2013 was ze voor een lezing te gast bij FARO.¹ We waren dan ook benieuwd hoe haar inzichten sindsdien verder vorm hebben gekregen. Eind vorig jaar ontmoetten we Jannelli op de bovenste verdieping van haar museum, te midden van de tentoonstelling *Frankfurt Jetzt!* Tijdens ons gesprek kwamen we tot de conclusie dat participatieve musea slechts *een begin* zijn, misschien zelfs de weg naar het activistische museum. In deze bijdrage geven we u alvast wat voer voor discussie mee vanuit het museologische perspectief.

Vorbij de hype

Maar eerst het kader. Het ziet er niet naar uit dat participatie een 'trendje' is dat voorbij gaat vliegen. Omdat participatie op zich niets nieuws is, hoe ontvullend dat ook moge klinken in de huidige beleidscontext. Bij het woord

'museum' denken we spontaan aan de grotere, professionele musea. We mogen echter niet vergeten dat de meeste musea klein zijn en vaak gerund worden door vrijwilligers. 'Participatie' is hun levensadem, want zonder vrijwilligers zouden ze gewoonweg niet bestaan. Jannelli beschreef deze 'amateur-musea' (haar woorden) in haar boek *Wilde Musea*.² Dit type museum is zo oud als de straat, maar zelden krijgt het de erkenning die het verdient. De waarde van het participatieve werk wordt letterlijk 'niet gezien' wanneer het participatieve museum als een 'nieuw' concept wordt neergezet.

Dat geldt ook voor een groot aantal musea in Vlaanderen en omstreken. Die werken al jaren participatief met de meest uiteenlopende doelgroepen en gemeenschappen, doorgaans onder impuls van publieksbemiddelaars.³ Wat opvalt is dat musea niet slechts een 'aanbod voor' een pu-



Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): wat zijn die “flexibele, cocreatieve *Stadt Labor*-projecten”? U ontdekt het in een kort filmpje, *auf Deutsch*.

■ Openingsweekend van de nieuwe permanente tentoonstelling van het Historisches Museum Frankfurt, oktober 2017. © Historisches Museum Frankfurt, Foto: Stefanie Kösling

bliek ontwikkelen, maar dat ze ‘samen met’ dat publiek inhoudelijke projecten opzetten. Het gaat daarbij ook verder dan de klassieke publieksactiviteiten. Even belangrijk is de samenwerking met erfgoedgemeenschappen bij de andere aspecten van de museale werking en bij het collectiebeleid in het bijzonder.⁴

Verschillende snelheden

Het ‘participatieve museum’ is dus minder nieuw dan het lijkt. Feit is wel dat dit een verhaal is van verschillende interpretaties en snelheden. In het jongste Cultureelerfgoeddecreet lezen we een visie op ‘participatie’ die sterk focust op dat ‘samen ontwikkelen’ van initiatieven met erfgoedgemeenschappen en dat zoeken naar een maatschappelijk draagvlak.⁵ Publieksbereik, of de deelname aan publieksactiviteiten die vooraf door het museum werden opgezet, is volgens de definitie in het nieuwe decreet echter geen ‘participatie’. Vlaanderen heeft dus toch wel een fundamentele omslag gemaakt door ‘participatie’ op deze manier in te vullen. En dan blijkt dat maar weinig musea deze opvatting over participatie écht in het DNA hebben zitten. De uitzondering op de regel is het Hof van Busleyden in Mechelen, dat de voorbije jaren grondig over participatie heeft nagedacht. Met langlopende projecten als *Uw Toren is Niet Af* heeft het uitgetest hoe het in de praktijk écht participatief kan zijn. Het maakt van het Hof van Busleyden een referentie in Vlaanderen voor elk museum dat de ambitie heeft om participatief te werken.

Musea zijn sociale dieren

Het ‘participatieve museum’ is een model dat zich in de nabije toekomst nog verder zal ontwikkelen. Om deze tendens beter te begrijpen, is het zinvol om de museologische literatuur erop na te slaan en internationale voorbeelden te bekijken.⁶ Snel wordt duidelijk dat het ‘participatieve museum’ slechts een halte is op het pad naar de ‘vermaatschappelijking’ van musea, waaraan al decennia wordt gewerkt. We wijzen in dit verband op een voorbeeld uit de jaren 70. Het Van Gogh Museum in Amsterdam opende in 1973 en werkte van meet af aan sterk participatief.⁷ Of sla er het zeer rijke *Museumjournaal* uit die tijd maar eens op na: de artikels staan bol van participatief jargon.⁸

Waar het toen om draaide, en waar het vandaag meer dan ooit om gaat, is dat veel musea écht ‘publieke’ instellingen willen zijn. De tijd van het museum dat hoog en droog boven de mensen uittoert is voorbij. Bovendien heeft onze samenleving meer dan ooit nood aan plekken voor sociale en maatschappelijke ontwikkeling. Sommigen zullen hierin de idee van een museum als ‘sociale werkplaats’ herkennen en het toejuichen, anderen zullen ervan huiveren. Als de museumsector (en bij uitbreiding het hele cultureelerfgoedveld) verder wil evolueren en op een volwassen en bewuste manier met de uitdagingen van de 21e eeuw wil omgaan, zal men dit soort van simplistische polarisaties moeten kunnen overstijgen. Volgens ons zijn musea sociale dieren, die enkel kunnen groeien als ze open en inclusief ►

“ De waarde van het participatieve werk wordt letterlijk ‘niet gezien’ wanneer het participatieve museum als een ‘nieuw’ concept wordt neergezet.

durven denken en handelen. Als ze dat niet doen, zal de verdorring haar onverbiddelijke werk doen.

Gesloten maar toch open

Een museum dat dat goed begrepen heeft, is het Historisches Museum Frankfurt.⁹ Dat heeft zichzelf als ‘stadsmuseum’ heruitgevonden. Curator Angela Jannelli begon er in 2010 te werken. Op dat moment was het gesloten voor een ingrijpende vernieuwing en uitbreiding. Een paar maanden geleden, op 7 oktober 2017, opende het opnieuw de deuren; met een nieuwe vleugel van 3.000 m². En met in de kelderruimte 1.000 m² bijkomende ruimte voor bijzondere tentoonstellingen. Op de eerste en de tweede verdieping is de historische, vaste opstelling. Op de derde etage ten slotte is er het participatieve *Frankfurt Jetzt!*, met drie grote onderdelen, het *Stadtmodelle* van Herman Helle, de *Bibliothek der Generationen* (zie verder) en ook de 800 m² flexibele, cocreatieve *Stadt Labor*-ruimtes.

“Het museum was tien jaar lang gesloten,” steekt Angela Jannelli van wal. “Dat is echt heel lang, ook voor de medewerkers. Maar voor het *participatieve werk* was het niet slecht. Dat gaat om relaties. Die creëer je niet snel, die moeten kunnen groeien. Vergelijk het met vriendschappen: daar heb je ook tijd voor nodig.” Met het project *Stadt Labor Unterwegs* trokken de museummedewerkers jaar na jaar de stad in om zowel de inwoners als passanten te bevragen naar de betekenis van de stad. Om het gesprek te starten, begonnen ze stevast met een collectiestuk of een verhaal over de stad. Jannelli: “Frankfurt is een stad met een grote diversiteit want de meerderheid van de inwoners is inwijkeling. De stad is dus het enige wat we delen. We vonden het erg belangrijk om zoveel mogelijk verschillende stemmen te horen. Om de mensen te bereiken, hebben we gaandeweg een groot netwerk van relaties uitgebouwd. We werken daarbij nauw samen met sleutelpersonen. Die hebben op hun beurt een goed netwerk en kunnen mensen aanspreken die voor het museum onbereikbaar zijn. De sleutelpersonen zijn leraars, mensen die in een crèche werken, maatschappelijke dienstverleners die met daklozen of drugsverslaafden werken, met jongeren of met mensen uit kansarme buurten, noem maar op ... (op dreef) Er zijn zoveel mensen die er nooit aan zouden denken dat een historisch museum interesse zou hebben in hun levens en verhalen! Het zijn onze sleutelpersonen die in de stad gingen vertellen dat dat wel zo is. Zo hebben we een tentoonstellingsproject gebracht over dakloos zijn in Frankfurt, samen met enkele daklozen. Ik zal nooit weten wat het echt betekent om dakloos te zijn, maar dankzij dit project kreeg je toch een kleine inkijk en kan je erover nadenken.”

Is elk personeelslid in het museum overtuigd van de waarde van participatief werken? Jannelli knikt, al zegt ze er meteen bij dat dat in het begin niet zo was: “Toen ik hier begon was er een kunsthistoricus die participatief werken ‘OK’ vond. ‘Men’ moest hem daarmee wel niet ‘lastigvallen’. Vandaag zet hij zelf participatieve projecten op, of hij verwerkt elementen in zijn eigen werk. Dat is fantastisch. Ook onze directeur staat echt achter deze visie en waardeert het *Frankfurt Jetzt!*-team. Het is uiteindelijk ook dankzij zijn steun dat we dit kunnen doen. Bekijk het zo: in de praktijk is iedereen op de een of andere manier met *outreach*-werk bezig. We krijgen ook allemaal hetzelfde loon: museummedewerkers zijn volledig evenwaardig, of ze nu eerder ‘klassiek, wetenschappelijk’ museumwerk verrichten of zich op het participatieve werk storten.”

Het klavertje drie van participatief werken¹⁰

1. Gedeelde expertise is de kern

Maar wat is dan die participatieve visie van het museum? Ten eerste draait alles om ‘gedeelde expertise’. Jannelli benadrukt het belang van academisch geschoolde historici en sociologen als experts voor de geschiedenis van de stad: “Mensen verwachten van een museum dat het een betrouwbare instelling is die correcte en grondig onderzochte informatie verschaft.” Maar tegelijk mogen of moeten sommige zaken ook in vraag gesteld worden: “Want wie kan de stad verklaren en begrijpen? Dat zijn niet alleen deze experts, maar ook de mensen die *leven* in de stad. Wie is een expert op welk gebied en in welke situatie? Dat is de vraag die we ons moeten stellen. Vandaar dat ik een groot voorstander ben van de idee van ‘gedeelde expertise’.” Dat moet wel ten gronde én op een oprechte manier gebeuren. De kern is dat het museum ook zélf verandert, maar vaak gebeurt net dat niet: “Een museum presenteert een concept, doet er een kleine bevraging over, en ‘verkoopt’ het dan als ‘participatief werk’. Fundamenteel verandert er niets. Het enige dat er gebeurt, is dat op die manier de participatieve methode wordt kapotgemaakt én er weerstand ontstaat.”

Jannelli waarschuwt dat voorzichtigheid geboden is. Het is ook niet nodig dat elk museum participatief of cocreatief werkt. Zo is haar museum overigens maar voor een deel participatief. De vaste presentatie, opgebouwd rond een selectie van honderd objecten uit de collectie, werd gemaakt door de curatoren, zonder een spatje participatie. “Een museum moet wel weten welke *community* het heeft en wat hun verwachtingen zijn. Wat verwacht een toerist? Die wil vaak gewoonweg enkele mooie objecten zien, maar helemaal geen deel uitmaken van een collaboratief proces. Dat moeten we ook respecteren.”

2. Participatie is niet egalitair: conflict staat centraal

Een tweede aspect dat we bij participatief werk voor ogen moeten houden, is dat het geen egalitair proces is. Jannelli verwijst naar het concept ‘*contact zone*’ van James Clifford.¹¹ Twintig jaar geleden kwam deze cultureel antropoloog tot de conclusie dat medewerkers van het Portland Art Museum het moeilijk hadden om een gesprek te voeren over enkele ‘heilige objecten’ met een groep *Native Americans*. De museumstaf focuste op de ‘objecten’ die ze wilden tentoonstellen,



■ Bij het bezoek aan Frankfurt Jetzt! valt op dat deze verdieping is opgevat als een 'methodologische ruimte'; een plek waar processen worden getoond en waar mensen samenkomen om te werken.
© Historisches Museum Frankfurt, Foto: Petra Welzel



■ Het Historisches Museum Frankfurt opende op 7 oktober 2017 na een ingrijpende vernieuwing en uitbreiding opnieuw de deuren.
© Historisches Museum Frankfurt, Foto: Stefanie Kösling



■ In de ruimte van Frankfurt Jetzt! staan grote kartonnen borden opgesteld met daarop levensgrote foto's van de medewerkers van het participatieteam. Het is een manier om de toegankelijkheid, bereikbaarheid en het 'open vizier' van de medewerkers te laten zien. © FARO



■ Voor Frankfurt Jetzt! werden verschillende participatieve ruimtes ingericht. © FARO

terwijl de betrokken erfgoedgemeenschap het wilde hebben over het gebruik en de geschiedenis ervan. Bovendien wilden ze liever praten over maatschappelijke thema's die hen op dat moment bezighielden. Om toch de dialoog tot stand te brengen, werd de kelder van het museum vrijgemaakt als ontmoetingsruimte. Hij werd letterlijk een 'contactzone'. Het is een metafoer die sindsdien vaak gebruikt wordt door museumprofessionals. "Maar," aldus Jannelli, "wanneer men het over Cliffords contactzone heeft, wordt de passage over de machtsrelaties doorgaans vergeten. We moeten die machtsrelatie erkennen." Hoewel gelijkwaardigheid in relaties het fundament is van participatief werk, is Jannelli zich er goed van bewust dat er steeds spanningen en conflicten zijn.

Het museum eist daarbij – terecht – zijn rol op: "De participatieve projecten worden door het museum betaald. Dus

“ De tijd van het museum dat hoog en droog boven de mensen uittorent is voorbij. Bovendien heeft onze samenleving meer dan ooit nood aan plekken voor sociale en maatschappelijke ontwikkeling. Sommigen zullen hierin de idee van een museum als 'sociale werkplaats' herkennen en het toejuichen, anderen zullen ervan huiveren.

als wij 'nee' zeggen, dan is het 'nee'. Ik denk dat we ons hiervan bewust moeten zijn. Dat is ook het meest eerlijke. En de deelnemers waarderen deze eerlijkheid. We willen op *eye level* zijn met mensen, en we willen hen betrekken als experts. Uiteindelijk is het wel een *museumproject*. Het museum heeft daar ook een verantwoordelijkheid in. Je kan je macht misbruiken of je kan er jezelf van bewust zijn en ze proberen in te zetten op een manier die goed is voor iedereen. In mijn ogen is het naïef of zelfs hypocriet om te zeggen dat alles heel democratisch verloopt. Want zo werkt het niet.”

3. Een ontmoeting op eye level

Een derde belangrijk aspect is dat het museum op *eye level* werkt met de participanten. Met deze term uit de managementwereld wordt bedoeld dat er in de sociale omgang geen hiërarchie is: ieder individu wordt met evenveel waarde en respect behandeld. Om dat mogelijk te maken, wordt er wel gewerkt met een afsprakenkader zodat elke betrokken persoon (museummedewerker én deelnemer) weet waar zij of hij staat. In de ruimte van *Frankfurt Jetzt!* staan grote kartonnen borden opgesteld met daarop levensgrote foto's van de medewerkers van het participatieteam. Het is een manier om de toegankelijkheid, bereikbaarheid en het 'open vizier' van de medewerkers te laten zien.

Dit betekent ook dat de participanten serieus worden genomen. Een goed voorbeeld is het artistieke reminiscentieproject *Bibliothek Der Generationen* (zie kaderstuk), dat 105 jaar lang loopt. Daarmee wil het museum een alternatief geheugen van de stad samenstellen. Honderd auteurs leveren gedurende enkele jaren een bijdrage aan het project. De auteur

bepaalt zelf de inhoud van de bijdrage die kan bestaan uit tekst, beelden, getuigenissen en noem maar op. Het museum begeleidt de participanten en organiseert bijvoorbeeld schrijf- of methodologische workshops. De deelnemers worden 'auteurs' genoemd om hun belang en waarde voor het project te onderstrepen: op *eye level*, met het museum personeel dus.

Boeiend aan dit project is trouwens ook dat reminiscentie uit de klinische sfeer wordt gehaald. In de cultureel-erfgoedsector zien we vaak dat reminiscentiepraktijken worden ontwikkeld in een context van zorg en welzijn. Denk met name aan projecten rond dementie. Die vindt Jannelli zeer belangrijk, en het museum wil er ook ontwikkelen in de nabije toekomst. Toch moeten we beseffen dat er minder sprake is van het *eye-level* principe. Hoewel erg waardevol, is er in een eerder klinisch project toch een sterkere 'machtsrelatie' dan in pakweg de *Bibliothek der Generationen*.

De moeilijkheid van het visualiseren van 'participatief werk'?

Bij het bezoek aan *Frankfurt Jetzt!* valt op dat deze verdieping is opgevat als een 'methodologische ruimte'; een plek waar processen worden getoond en waar mensen samenkomen om te werken. Maar er is bijvoorbeeld geen tentoonstelling die laat zien wat de uitkomsten van het participatief werk zijn.

Bibliothek der Generationen

"Ik ben nu vijf jaar curator van het reminiscentieproject *Bibliothek der Generationen*," vertelt Angela Jannelli. "Het loopt 105 jaar lang, vanaf 2000. In 2105 wordt de laatste bijdrage verwacht. Het is een alternatief geheugen van de stad. We zoeken mensen, groepen en instellingen die willen bijdragen. En er zijn geen voorschriften voor wat de inhoud betreft. Het is een kunstproject met een bepaald format en enkele regels: in de *Bibliothek* kan je kiezen voor een schab of een doos. Maar hoe je ze verder vult, hangt helemaal af van de deelnemer. Er zijn zoveel verschillende levens, onderwerpen, thema's waar de deelnemers iets mee kunnen doen."

"Het is ook een conceptueel kunstproject met, toegegeven, ietwat bizarre regels. Als je bijvoorbeeld vijftig bent, krijg je drie jaar de tijd om je bijdrage af te werken. Als je jonger dan vijftig bent, krijg je vijftig jaar om je bijdrage in te leveren. In 2000 vonden we honderd 'auteurs' – want zo noemen we de deelnemers – waarvan 35 jonger en 65 personen ouder dan 50 jaar. Dus 35 van die bijdragen zijn nog steeds in de maak. Toen ik curator werd, heb ik geprobeerd om iedereen te contacteren. Van die 35 mensen waren er slechts twee die niet langer wilden meewerken. En dat vond ik toch ongelooflijk. Een vrouw, nog een meisje in 2000, schrijft elke laatste dag van het jaar een brief aan zichzelf. In 2050 zal ze ons die brieven geven. Sommige mensen schrijven over hoe lelijk ze Frankfurt vinden, anderen bezorgen ons eerder autobiografische bijdragen. Zoals Holocaust-overlevenden of mensen die Frankfurt als kind verlieten omdat ze jood waren. Er zijn ook migranten die

“ De participatieve manier van werken verandert het museum, de relaties van het museum en ook de atmosfeer in het museum. Maar we leven in een wereld waarin het zeer moeilijk is om dit uit te leggen en ervoor te zorgen dat het niet esoterisch klinkt.

Angela Jannelli beaamt dat veel van het werk onzichtbaar is: "De processen en de sporen van de projecten worden gedocumenteerd, maar veel van ons werk kan je niet zien. De participatieve manier van werken verandert het museum, de relaties van het museum en ook de atmosfeer in het museum. Maar we leven in een wereld waarin het zeer moeilijk is om dit uit te leggen en ervoor te zorgen dat het niet esoterisch klinkt. We moeten cijfers voorleggen. 'Bewijzen' dus. Maar net dat is niet evident voor ons werk."

Het is een grote uitdaging om het participatieve werk te visualiseren en de impact ervan aan te tonen. "We hebben iemand geïnterviewd die in 2010 aan het *Stadtlabor* deelnam.



■ Bibliothek der Generationen © FARO

na de oorlog naar Frankfurt kwamen, in de jaren 1960 tot 1980. Maar ook vluchtelingen. Samengevat: veel verschillende mensen met verschillende achtergronden, verhalen en attitudes. Ik onderhoud regelmatig contact met onze auteurs. Sinds een paar jaar houden we schrijfworkshops, en ook methodologische workshops. Zo geven we hen wat zuurstof om hun ideeën te realiseren. We hebben ook evenementen waaraan auteurs kunnen deelnemen en waarop ook bijdragen worden gepresenteerd. We discussiëren dan over herinneringspraktijken en de maatschappelijke impact ervan. Op die manier vormt zich ook een soort van gemeenschap, van auteurs. Er zijn ook mensen die gewoon naar de evenementen willen komen en mee deel gaan uitmaken van een soort van informele herinneringsgemeenschap. En ik hou daar wel van."



■ Met het project Stadt Labor Unterwegs trokken de museummedewerkers jaar na jaar de stad in om zowel de inwoners als passanten te bevragen naar de betekenis van de stad. © FARO

Die zei dat hij het museum nadien niet meer heeft bezocht. Maar als hij nu aan het museum denkt, krijgt hij een warm gevoel. (glimlacht) Daar gaat het voor mij voor 100 % om: we zijn een relevant museum want we hebben een goede ervaring gecreëerd. Vanuit marketing telt dit misschien niet mee, omdat er geen inkomsten zijn. Toch denk ik dat we op deze manier moeten werken, net omwille van dat 'warme gevoel'. Maar ... hoe meet je een 'warm gevoel'? Hoe leg je dat uit aan politici? (lacht) Ik zou het echt geweldig vinden als iemand hier onderzoek naar zou kunnen doen."

Op naar het activistische museum

Het 'participatieve museum' is een museummodel dat streeft naar een (nog) hoge(re) maatschappelijke relevantie. De vraag is hoever een museum daarin kan gaan. Neemt het dan op een zeker ogenblik ook deel aan maatschappelijk relevante discussies en moet het dan op tijd en stond geen (politieke) standpunten innemen? Angela Jannelli denkt ook over deze vragen na: "Momenteel mengen we ons niet actief in publieke debatten over burgerschap, democratie, diversiteit of rechten. Maar ik denk wel dat wij hier als museum een rol te spelen hebben. Het populisme steekt overal zijn kop op en dat maakt me angstig en ongerust. Ik wil graag bijdragen – o.a. met de *Bibliotheek der Generationen* en de activiteiten die ik plan in 2018 – aan een groter bewustzijn over burgerschap. Mensen zouden zich meer bewust moeten worden van hun verantwoordelijkheid. We moeten ook beseffen dat democratie en vrijheid geen onaantastbare rechten zijn; we moeten er voor blijven vechten." De goede bedoelingen zijn er alvast.

Maar ze voegt er meteen ook aan toe dat ze als stedelijk museum geen politieke positie kunnen innemen: "Energijds

heb je de vrijheid van de wetenschap en de kunsten, maar anderzijds heb je ook de restricties op politiek en beleidsmatig vlak." Hierin is dit museum in Frankfurt niet uniek. Het laatste decennium zien we dat musea zich wereldwijd vragen beginnen te stellen over de positie die ze in maatschappelijke debatten moeten innemen. In de Verenigde Staten wijzen activistische groeperingen musea terecht wanneer ze te veel aan de zijlijn blijven staan.

In *Museum van het Gevoel* hielden we al eens een pleidooi voor meer moedige leidinggevend, die met hun museum morele en maatschappelijke verantwoordelijkheid durven opnemen waardoor het écht relevant en maatschappelijk *incontournable* wordt.¹² Dát is uiteindelijk ook de kern en het doel van het participatieve museum, dat misschien meer activistische trekjes vertoont dan u had durven vermoeden.



Olga Van Oost is adviseur museologie en sectorcoördinator musea bij FARO.

- 1 Zie: <https://faro.be/blogs/olga-van-oost/het-participatieve-museum-lezing-door-angela-jannelli>.
- 2 A. JANNELLI, *Wilde Museen: zur Museologie des Amateurmuseums*. Bielefeld, Transcript, 2012.
- 3 Een goed voorbeeld zijn de jongerentrajecten die de laatste tien jaar in veel musea zijn uitgebouwd. De rode draad is dat de projecten voor en door jongeren worden ontwikkeld en uitgevoerd, zoals in het MAS (In Jonge Handen) of het Middelheimmuseum in Antwerpen. Een project met de sprekende titel *Publiek aan zet*, dat te zien was in M Leuven, was een andere poging om het publiek letterlijk mee te laten beslissen bij het maken van een tentoonstelling. Of nog, het Museum Dr. Guislain in Gent dat op dagelijkse basis samenwerkt met mensen met een psychiatrische aandoening en met de welzijnssector, het Red Star Line Museum in Antwerpen dat met vluchtelingen projecten wil opzetten of Kazerne Dossin in Mechelen dat samenwerkt met de politie school rond een thema zoals de radicalisering, het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen dat zijn grenzen verlegt tot in de gevangenis van Beveren om er i.s.m. de organisatie Rode Antraciet samen met gedetineerden activiteiten te ontwikkelen. En dan zijn er nog de zeer waardevolle trajecten in het Middelheimmuseum, het M HKA, het Huis van Alijn en veel andere musea rond demantie. Dit zijn slechts enkele voorbeelden maar er zijn er nog zoveel meer. Om een goed overzicht te krijgen van de vele projecten en activiteiten die in Vlaanderen worden opgezet, raad ik u aan om de blogs van Hildegard Van Genechten en Katrijn D'hamers op de FARO-website te raadplegen. Deze FARO-medewerkers brengen ook in dit tijdschrift regelmatig verslag uit van het reilen en zeilen van musea op participatief vlak.
- 4 Het Huis van Alijn in Gent was een van de eerste musea in Vlaanderen dat vroeg om mee te werken aan het beschrijven van collectiestukken. *Supertagger* was zo een opmerkelijk voorbeeld van crowdsourcing. En laat ons vooral ook de vele kleinere musea niet vergeten, die, doorgaans in samenwerking met een gedreven en dynamische erfgoedcel, wat enigszins ingedutte musea opnieuw snelheid deden krijgen door het opzetten van allerhande participatieve trajecten: het Jakob Smitsmuseum in Mol en de Erfgoedcel k.ERF, het stadsmuseum in wording in Lier en de Erfgoedcel Kempens Karakter en de diverse initiatieven van de erfgoedcel in Leuven. Het lijstje is lang.
- 5 Lees er de *Memorie van Toelichting* bij het Cultureelerfgoeddecreet van 24 februari 2017 maar eens op na. Op p. 36. vernemen we wat er met 'participatie' wordt bedoeld: "de taken die gericht zijn op het actief betrekken van alle geledingen van de maatschappij en in het bijzonder van cultureel-erfgoedgemeenschappen bij het cultureel erfgoed en de gehele cultureel-erfgoedwerking (bijvoorbeeld op vlak van collectiebeleid en waarden van collecties, behoud en beheer, onderzoek, het uitwerken van presentaties of andere publiekgerichte activiteiten, borgen van immaterieel erfgoed enzovoort), via bijvoorbeeld co-creatie." Zie: <http://docs.vlaamsparlement.be/docs/stukken/2016-2017/g1014-1.pdf>
- 6 In het nieuwste boekje van Peter van Mensch en Leontine Meijer-van Mensch, *New Trends in Museology II*, vatten de auteurs op een bevattelijke manier de tendensen in de richting van het 'participatieve museum' samen. Ze vertrekken van het 'democratische museum' van Fleming, over het 'inclusieve museum' van Sandell, het 'responsive museum' van Lang, Reeve & Woollard en het 'engaging museum' van Black, om te eindigen bij het participatieve paradigma. P. VAN MENSCH & LEONTINE MEIJER-VAN MENSCH, *New Trends in Museology II*. Celje, 2015, pp. 49-61.
- 7 A. HAMMACHER, 'Vincent Willem van Gogh 1890-1978', in: *Museumjournaal* 23 (1978) 2, pp. 50-52; V.W. VAN GOGH, 'De vier functies van het museum', in: *Museumjournaal* 14 (1969) 6, pp. 291-292.
- 8 R. VOGEL, 'Het museum als cultureel trefpunt', in: *Museumjournaal* 16 (1971) 1, pp. 42-44; J. BREMER, 'De straat in een museum', in: *Museumjournaal* 17 (1972) 1, pp. 23-29; C. BLOK, 'Het museum nieuwe stijl is een open huis in de regio', in: *Museumjournaal* 22 (1977) 1, pp. 1-5.
- 9 Zie: www.historisches-museum-frankfurt.de/
- 10 We hebben zelf, op basis van Jannelli's verhaal, deze driedelige structuur bepaald door bepaalde elementen te clusteren.
- 11 J. CLIFFORD, 'Museums as Contact Zones' in: IDEM, *Routes. Travel and translation in the late twentieth century*. Cambridge, Massachusetts, London, 1997, pp. 188-219.
- 12 O. VAN OOST, 'Deel 1. Het begin van de reis', in: O. VAN OOST, H. VAN GENECHTEN & R. DAENEN, *Museum van het gevoel. Musea op de huid van de samenleving*. Brussel, Politica|ASP, pp. 11-49.

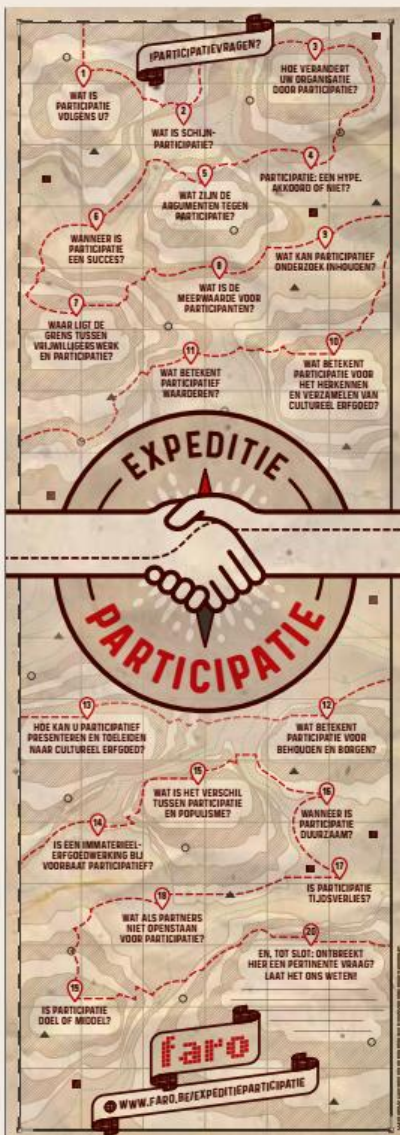
EXPEDITIE PARTICIPATIE

Vrijdag 9 november 2018. Die dag houdt u best vrij in uw agenda. Want dan wordt u verwacht in Brussel, samen met honderden andere erfgoedwerkers. Die dag verzamelen we in het Vlaams Parlement voor de achtste editie van het Groot Onderhoud. Samen gaan we werken rond het thema 'participatie'. En precies daarom nodigen we u uit om na te denken over wat participatie voor u en uw instelling of organisatie betekent. Een thema als dit is immers allesbehalve vrijblijvend. Vandaar deze uitnodiging: doet u mee aan Expeditie Participatie?



Waarom?

In de maanden voor het Groot Onderhoud gaan we op zoek naar de betekenis van 'participatie'. Omdat we samen meer weten dan op ons eentje. Met andere woorden: wat betekent participatie voor het cultureel-erfgoedveld? En vooral: wat betekent het voor uw eigen werking? En wat niet?



Hoe?

U vindt bij dit tijdschrift de affiche *!Participatievragen?* Daarop leest u 20 vragen, bedoeld om u aan het denken te zetten en uw stem te laten weerklinken. Wat vindt u? En wat zijn uw ervaringen?

De komende maanden komen we langs in verschillende steden en gemeenten om uw inzichten, vragen, ervaringen, ideeën en ideetjes, noden en behoeften te sprokkelen. Met andere woorden: u bepaalt zelf wat en wie er op het Groot Onderhoud wordt gebracht. Daartoe is uw input en die van al uw collega's zeer welkom.

Wanneer?

Expeditie Participatie strijkt neer in Antwerpen op donderdag 17 mei (Rode Kruis Opvangcentrum Linkeroever), in Kessel-Lo op dinsdag 5 juni (Lokaal dienstencentrum/Woonzorgcentrum Ter Vlierbeke) en in Genk op dinsdag 11 september 2018 (Bibliotheek).

Schrijf u in en bezorg uw vragen via www.faro.be/expeditieparticipatie.

Hoe? (bis)

Met de affiche *!Participatievragen?* nodigen we u uit om binnen uw

organisatie de discussie op te starten. Waar zit u nog mee? Waar loopt u tegenaan? Wat is voor u onduidelijk? Of wat wilt u gewoon ter discussie in de groep gooien? We zijn uiteraard ook zeer benieuwd naar uw successen en uw (geheime) recepten! Op de drie ontmoetingsmomenten (zie hiernaast) peilen we naar dit alles. Wat het ook wordt; u bepaalt mee het parcours.

What's in it for me?

Nieuwe kennis en inzichten. Partnerschappen. Ideeën. Plezier. Enzovoort.

En nu?

Stuur ons uw vraag (of vragen) via expeditieparticipatie@faro.be tot 29 juni.

Hang de Expeditie Participatie-affiche op een goed zichtbare plek in uw organisatie op. Zet het thema op de agenda, discussieer erover met collega's, en doe het onderwerp over de tongen gaan. Of nog, noteer uw vraag op de affiche en bezorg ons een foto. Niet te stuiten? Licht dan uw vraag toe in een zelfgemaakt filmpje.

Uw ideeën, vragen, bedenkingen en die van uw collega's leest u op www.faro.be/expeditieparticipatie.



Duurzaamheid: op ons komt het aan

Veel uitdagingen, kansen en een tikkende klok

Eind januari werd de zogenaamde 'Doomsday Clock' opnieuw verzet.' De wereld staat – symbolisch dan toch – nog welgeteld twee minuten verwijderd van de Apocalyps, aldus een kransje vooraanstaande Amerikaanse atoomwetenschappers. Nog nooit zag de toekomst van de wereld er zo somber uit. Welke betekenis heeft zo'n nieuwsfeit voor de cultureel-erfgoedsector? Heel veel, zo bleek uit de jongste editie van het Groot Onderhoud die op 1 december 2017 in Leuven plaatsvond.

TEKST Roel Daenen





Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): u kon er niet bij zijn? Of u wil alles nog eens rustig herbekijken? Hier vindt u filmpjes, verslagen en foto's!



■ De winnaar van de Ultima 2016 voor Immaterieel Erfgoed, de Geelse gezinsverpleging, werd in de bloemetjes gezet. © FARO, Foto: Jonathan Sommereyns

Toegegeven, het krantenartikel zoomt in op de sinistere *doom and gloom* van de staat van de wereld vandaag. Met daarbij lang niet alleen meer de nucleaire dreiging, maar ook de (gevolgen van de) klimaatverandering, net als “snel opkomende technologieën die cyberoorlogen en bioterrorisme mogelijk maken.”² Wat er ook van zij, ondanks de dagelijkse stroom van berichten in de media over vluchtelingenstromen, armoede, hongersnood, ongelijkheid, aan de klimaatverandering gelieerde rampen en ontwikkelingen – het lijstje is lang – lijkt het met de urgentie van ons handelen nogal mee te vallen, net zoals met al die concrete rampspoed. Want die speelt zich meestal ver van ons bed af. Veraf, en dus minder concreet. Maar toch zitten we allemaal in hetzelfde schuitje. En samen hebben we niet alleen de kracht, maar ook de *plicht* om iets te doen. Precies daartoe wou het Groot Onderhoud (zie kaartje) inspiratie bieden, net als duiding en netwerking.

Het voorbije septembernummer van dit blad bood een goede opmaat van deze editie die de roepnaam ‘Erfgoed en duurzame ontwikkeling’ meekreeg.³ Het focusdossier in *faro* bevatte onder meer een tekst die inging op de interessante geschiedenis van het begrip ‘duurzaamheid’ en vier inspirerende interviews en cases uit de brede cultuursector. Die duiding achtten we nodig, want wie het heeft over ‘duurzaamheid’ zegt er ook best meteen bij wat hij of zij daarmee bedoelt. Bovendien gaat duurzaamheid ook veel breder dan de ecologische invulling waartoe ze vaak gereduceerd wordt.

“ Bovendien gaat duurzaamheid ook veel breder dan de ecologische invulling waartoe ze vaak gereduceerd wordt.

Duurzaam denken en handelen

Ook het Groot Onderhoud volgde in zekere zin diezelfde van-breed-naar-specifiek-aanpak. Na de verwelcoming door de nieuwe secretaris-generaal van het Departement CJM, Luc Delrue, volgden drie keynotes. Die waren achter-eenvolgens van klimaatambassadeur Serge De Gheldere, Charlotte Vroemans van The Shift en, ten slotte, FARO-voorzitter Luc Martens, die in zijn carrière als politicus al langer een lans breekt voor de combinatie van duurzaam denken en handelen. Ten slotte rondde Patrick Allegaert, in hoedanigheid van nieuwe OCE-voorzitter, het ochtendgedeelte af. In de namiddag hadden de 250 deelnemers keus uit maar liefst acht parallelsessies, waarbij ‘duurzaamheid’ op diverse manieren invulling kreeg in het erfgoedbedrijf.

Het slotgedeelte ging van start met een kort optreden van drie rebetikomuzikanten van het Molenbeekse café La Rose Blanche (zie ook het artikel op p. 14). Waarna Vlaams minis-



■ Het ambachtelijke zuurdesembrood van Bokrijk won de Museum Product Award.
© FARO, Foto: Jonathan Sommereyns

ter van Cultuur Sven Gatz tekst en uitleg kwam geven over het nieuwe Cultureelerfgoeddecreet en daarbij de link legde met het dagthema. Ook de winnaar van de Ultima 2016 voor Immaterieel Erfgoed, de Geelse gezinsverpleging, werd in de bloemetjes gezet. Letterlijk en figuurlijk.⁴ Vervolgens werd de winnaar van de Museum Product Award bekendgemaakt. Bijzonder dit jaar was dat er in de beoordeling extra aandacht werd besteed aan het duurzame karakter van de deelne-

mende producten. Het ambachtelijke zuurdesembrood van Bokrijk genoot duidelijk de voorkeur van de aanwezigen.⁵ Ten slotte werd het eerste Parlement der Dingen gehouden, waarbij een actrice “een stem gaf aan de stemlozen” waarmee de cultureel-erfgoedsector dag in dag uit omgaat: de voorwerpen.⁶ Kwamen achtereenvolgens aan bod: een kopje, een eeuwenoud boek, een schilderij en ... een bacterie.

En hoe duurzaam was het evenement zelf? We voegden de daad bij het woord en stopten alle deelnemersinformatie (locaties, aanvangsuren, programmaoverzicht enz.) netjes in de ErfgoedApp. De catering werd ook gekozen in functie van de ecologische voetafdruk. En ook in de keuze voor de locatie, het Provinciehuis van de provincie Vlaams-Brabant, speelde de goede bereikbaarheid met het openbaar vervoer een belangrijke rol. Op ons – u inbegrepen, beste lezer - komt het aan, nietwaar?



Het Groot Onderhoud?

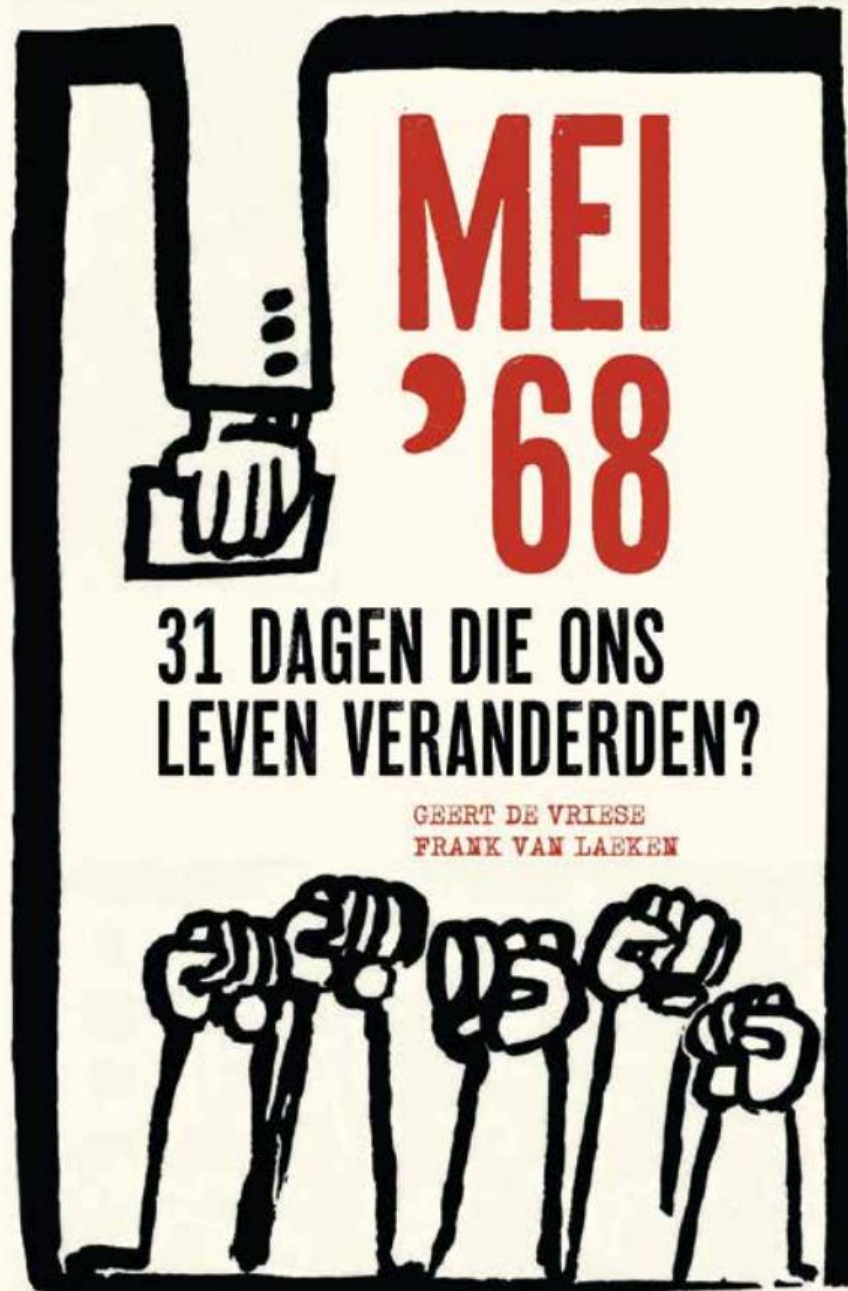
Het Groot Onderhoud is het jaarlijkse overleg- en ontmoetingsmoment van en voor de cultureel-erfgoedsector. Het is hét moment waarop de cultureel-erfgoedsector verzamelt om na te denken en te discussiëren over een waaier aan onderwerpen. In deze gedachtenuitwisseling staat telkens één thema centraal. Collega's uit de cultureel-erfgoedsector gaan op het Groot Onderhoud met elkaar in debat en maken kennis met vernieuwende initiatieven en praktijkvoorbeelden uit binnen- en buitenland. En natuurlijk is het Groot Onderhoud ook een plek om te netwerken, ideeën uit te wisselen en kennis te maken met collega's uit andere (deel)sectoren.⁷ De eerste editie van dit sectorevenement vond plaats in 2011, naar aanleiding van de publicatie van het Prisma-rapport. De naam, het Groot Onderhoud, is een knipoogje naar wat er in Frankrijk georganiseerd werd met de *Entretiens du patrimoine*⁸; onderhoud als een 'goed gesprek' of overleg dus. En 'groot' is het eveneens, gezien het aantal deelnemers en het belang van de thema's die aan bod kwamen. In 2012 trokken we een eerste keer naar Brussel, voor 'Valoriseer uw collecties'. Het jaar nadien fileerden we met 'Grand Tour' de relatie tussen toerisme en erfgoed, in Brugge. In 2014 hielden we in het Flageygebouw in Brussel 'Beeldvorming' tegen het licht. In 2015 peilden we de toekomst met 'Zorgen voor later? Een cultureel-erfgoedbeleid voor de toekomst' (Gent, Het Pand). En in 2016 was de KBC-toren in Antwerpen het toneel voor een editie met als titel 'Ontwikkelaar, ondernemer of expert: de nieuwe 'erfgoedstiel'?

U kunt alle verslagen van de namiddagsessies lezen en ophalen, foto's, presentaties en reportages bekijken – van alle voorbije edities van het Groot Onderhoud – op www.hetgrootonderhoud.be. En dit jaar wordt u op vrijdag 9 november verwacht in het Vlaams Parlement. Zie het artikel op p. 45.

Roel Daenen is manager communicatie, pers en partnerships bij FARO en hoofdredacteur van *faro*.

1. K. DE RUYTER, 'Het is twee minuten voor middernacht', in: *De Standaard*, 26 januari 2018, p. 15
2. Idem.
3. Zie: https://issuu.com/faronet/docs/faro_lage_resolutie, pp. 4-19.
4. Zie voor het presentatiefilmpje: www.youtube.com/watch?v=8wxavxuMAvo en www.ultimas.be. www.youtube.com/watch?v=8wxavxuMAvo en www.ultimas.be. www.youtube.com/watch?v=8wxavxuMAvo en www.ultimas.be.
5. Zie: <https://faro.be/blogs/roel-daenen/bokrijk-wint-museum-product-award>.
6. Zie: <https://faro.be/blogs/alexander-vander-stichele/het-parlement-der-dingen-de-cultureel-erfgoededitie-voor-welk>.
7. Zie: www.hetgrootonderhoud.be.
8. Zie: <http://journals.openedition.org/jinsitu/13582>.

NU IN DE BOEKHANDEL



HOUTEKIET

Bij de vijftigste verjaardag van Mei '68 gaan Geert De Vriese en Frank Van Laeken op zoek naar de gebeurtenissen en de persoonlijke verhalen achter de enige maand in de wereldgeschiedenis met hoofdletterstatus. Ooggetuigen maken de balans op van hun dromen en idealen, experts toetsen ze aan feiten en doen nader onderzoek. Van 'Leuven Vlaams!' tot 'Make love not war!', van studentenleider tot toekomstig premier, van AMADA tot VMO, van de pil tot Pink Floyd en van Dolle Mina tot Hugo Claus. Maar ook van 1968 tot 2018.

ISBN 9789089246349

Prijs € 24,99



www.houtekiet.be



Reorganiseren zonder zorgen

Efficiënt, goedkoop en duurzaam

Het was (opnieuw) schrikken, toen ICCROM¹ en UNESCO in 2011 de resultaten van een onderzoek naar de bewaaromstandigheden in museale depots publiceerden.² Zo bleek dat het (nog steeds) erg droevig gesteld was in de depots van 1.500 musea in 136 landen. Met onder meer: drastisch ruimtetekort, gebrek aan management en personeel, onvoldoende aangepaste gebouwen en meubilair en het ontbreken van registratieprocessen. Daardoor is zo'n 60 % van de collecties in deze reserves bedreigd. Enter het begrip 'depotproblematiek'. Aangespoord door deze vaststellingen werkten ICCROM en UNESCO 'RE-ORG' uit, een reorganisatiemethode die orde op zaken kan brengen in het depot. Verslag van de uitrol in ons land.

TEKST Eve Van Dael



■ Illustratie voor het werkboek RE-ORG, a method to reorganise museum storage, door ICCROM en het Canadian Conservation Institute in 2017. Ontwerp: Visuality (Agata Smok), www.visuality.eu



■ Het depotmeubilair wordt exact nagemeten en op schaal uitgeknipt waarna het op het grondplan wordt geschoven en herschoven totdat de maximale opslagcapaciteit bereikt is. © FARO

Het was niet de eerste keer dat een internationaal rapport de wantoestanden in museale depots aan de kaak stelde. De voorbije decennia is de alarmbel reeds meermaals geluid. Een van de vroegste keren dat dat gebeurde was tijdens de Internationale Museografie Conferentie in Madrid in 1934; toen werden de schrijnende omstandigheden aangekaart waarin diverse collecties werden bewaard.³ Een halve eeuw later, in 1976, wijdde ICOM in het Smithsonian Institute in Washington D.C. een driedaagse conferentie aan het thema.⁴ In de UNESCO-publicatie *Museum Collection Storage* (1979) stond te lezen dat er “in feite waarschijnlijk meer schade berokkend wordt aan een museumcollectie door een onfatsoenlijke bewaring dan door eender welke andere risicofactor;”⁵ Als we hierbij aannemen dat gemiddeld slechts 10 % van de kunstcollecties ‘op zaal’ staat en de overige 90 % in vaak benarde omstandigheden bewaard wordt, dan stelt zich een groot probleem.

Zorgenkind

In heel de wereld, maar zeker ook bij ons. Herinneren we bijvoorbeeld aan het recente FARO-onderzoek naar de depotnaden in Vlaanderen.⁶ Dat bracht gelijkaardige, prangende vaststellingen naar voren. De depots in eigen beheer zijn voor de meerderheid van de Vlaamse instellingen voor minstens 90 % gevuld. Bovendien bleek ook dat van alle collectiebeherende erfgoedinstellingen het de musea zijn die gemiddeld over de kleinste depots beschikken. Daarenboven zitten hun depots ook het volst. Of het nu om landelijk, regionaal of lokaal ingedeelde of niet-ingedeelde musea gaat, zij geven aan dat hun depots⁷ voor bijna 90 % of meer gevuld zijn. Kortom, voor heel wat musea en andere erfgoedinstellingen zijn de bewaaromstandigheden een zorgenkind.

Dit klinkt nogal sterk, maar de uitspraak legt ook zeker de vinger op de wonde. Als de depots zo volgestouwd staan dat er nauwelijks (of geen) circulatie mogelijk is, dan heeft dit spoedig impact op andere behoud- en beheeraspecten: er ontstaat fysische schade aan voorwerpen door slechte plaatsing of nauwe bewegingsruimte, de biologische aantasting door

“ Waarschijnlijk wordt meer schade berokkend aan een museumcollectie door een onfatsoenlijke bewaring dan door eender welke andere risicofactor.

ongedierte kan vaker en langer onopgemerkt zijn gang gaan, diefstal valt minder op, door misplaatsing worden objecten maar heel moeilijk teruggevonden en bij calamiteiten kan niet adequaat gereageerd worden. Kortom, als het depot niet goed georganiseerd is, zijn de collecties niet toegankelijk en kan het museum de bescherming van zijn collecties niet verzekeren. De waarde en het potentieel gebruik van de collectie voor onderzoek, presentatie, educatie, participatie enz. komt daarmee in gevaar.⁸ Simon Lambert van het Canadian Conservation Institute beaamt: “Een voortreffelijk behoud- en beheerbeleid van een museaal depot vraagt om een holistische benadering, waarvan de ruimtelijke indeling maar één onderdeel is.”⁹

Waarden

De nood aan depotruimte kan echter niet alleen beantwoord worden met nieuwe infrastructuur. Dat is niet realistisch en ook niet haalbaar. Wel is het wenselijk dat de reeds bestaande depots met een nieuwe en frisse kijk worden benaderd. Want het integraal bewaren van collecties zoals deze in het verleden werden opgebouwd, is in veel gevallen niet langer vanzelfsprekend. De laatste jaren nemen de collectiebeherende cultureel-erfgoedorganisaties hun collectiebeleid kritisch onder de loep; omdat ze keuzes maken die ze verwoorden in hun collectiebeleidsplan. Ook een waarderingsbeleid, gekoppeld aan selectie en ontzamen, kan in dit proces soelaas brengen.¹⁰ FARO werkt hiervoor een waarderingstraject voor de sector uit, bestaande uit een basiscursus met intervisiegroep.¹¹ Er zijn ook subsidies voorhanden om de instellingen ▶



■ Depot Jenevermuseum vóór RE-ORG © Jenevermuseum



■ Depot Jenevermuseum ná RE-ORG © FARO

te ondersteunen bij dergelijke trajecten.¹² En via het Fonds voor Culturele Infrastructuur kunnen erkende collectiebeherende organisaties ook investeringssubsidies aanvragen voor onder meer kleine infrastructuurinterventies, inrichting en meubilair, klimaatinstallaties, monitoringsapparatuur, veiligheidsinterventies en energiebesparende maatregelen.¹³

RE-ORG Belgium: een groot project in een klein land¹⁴

In het kielzog van hun rapport kwamen ICCROM en UNESCO in 2011 met een voorstel om de depotproblematiek aan te pakken. Samen werkten ze een methodologische aanpak uit waarbij de focus niet zozeer op het bouwen van nieuwe depots ligt, maar op algemene verbeteringen van de bestaande ruimtes. Deze stap-voor-stapmethode kreeg de toepasselijke benaming 'RE-ORG'. Sinds 2013 ging ICCROM op zoek naar partners om het programma op een nationale of subregionale schaal verder te ontwikkelen. Voor ons land werd het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium coördinator voor het pilootproject. In samenwerking met FARO, de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis (KMG), de Fédération Wallonie-Bruxelles en de Provincie Antwerpen werd in 2015 RE-ORG Belgium opgestart.¹⁵ In april 2015 werden acht preventieve conservatoren (uit het KIK, Vlaanderen en Wallonië) gedurende vier dagen intensief opgeleid in de RE-ORG-methodologie door Gaël de Guichen (ICCROM) en Veljko Dzikic (CIK, Belgrado).

Samen sterk

Heel concreet ging het project van start met de herinrichting van de KMG-reserve van Europese volkskunde, een reservedepot. De deelname werd beperkt tot zeven musea: vier Vlaamse, een Waalse en twee Brusselse vaardigden elk twee collectiebeheerders af. De herinrichting van het bewuste depot duurde van 12 tot 23 oktober. Vervolgens ging de eerste fase van start. Alle zeven musea reorganiseerden delen van hun eigen depot, onder begeleiding van het *teaching team*. Tegelijkertijd werden zij als 'moedermuseum' getraind om ook de situatie in andere depots te analyseren en adviezen te formuleren. In september 2016 werden tijdens het tweedaags internationaal colloquium *Reconnecting with*

Collections in Storage - Sharing Results: Field projects, Training, Communication de eerste resultaten van hun inspanningen bekendgemaakt.

Meteen daarna werd de tweede fase opgestart, waarbij de nieuwe RE-ORG-experts als 'moedermuseum' hun zogenaamde 'partnarmuseum' begeleiden en adviseerden in de reorganisatie van hun eigen depot. Marjolijn Debulpaep, hoofd van de cel preventieve conservering van het KIK, legt uit waarom deze tweede fase nodig was: "We wilden nagaan of de partnarmusea hun depots zelfstandig kunnen reorganiseren volgens de methodes uit het RE-ORG-handboek, zonder dat zij de workshops hadden bijgewoond. Wel konden zij steeds terugvallen op advies en plaatsbezoeken van hun 'moedermuseum', FARO en mezelf."

Fase twee werd afgerond op 22 maart van dit jaar, toen de partnarmusea hun ervaringen en resultaten deelden met alle collega's uit België.¹⁶ Sommige reorganisaties bleken zacht uitgedrukt, behoorlijk complex en zijn er niet zonder slag of stoot gekomen. En toch zijn er prachtige resultaten neergezet. Ook wereldwijd boekt RE-ORG successen. In meer dan 80 musea in 27 landen werden reserves volgens de RE-ORG-methode gereorganiseerd, zoals in India, Griekenland, Nederland, Kroatië, Canada, Nigeria, Servië, Chili en China.¹⁷

Kleine veranderingen, grote effecten

Klinkt allemaal goed, maar wat houdt RE-ORG nu precies in? Wat maakt het dat het zulke positieve resultaten kan boeken? Hoe kan er extra depotruimte vrijgemaakt worden zonder noemenswaardige kosten?¹⁸ RE-ORG tracht vooral om een nieuwe generatie van actoren in de reorganisatie van depotruimtes te vormen en met elkaar in contact te brengen. Dat gebeurt aan de hand van workshops, een e-learning platform, studiedagen, face-to-face-overleg en ontmoetingen, tussentijdse plaatsbezoeken, regionale en (inter)nationale netwerken en actief collectiebeheer.

Het stappenplan van RE-ORG bestaat verder uit vier fases, die duidelijk zijn uitgewerkt in het bijhorend handboek. Ook de illustraties op de kaft, uitgewerkt door Visuality, refereren naar die stappen.¹⁹ De eerste fase gaat over de voor-

bereidingen. Daarbij wordt ook de wisselwerking tussen management, infrastructuur, collectie en depotmeubilair duidelijk afgesproken. Tijdens de tweede fase wordt een conditierapport opgesteld van het depot dat wordt gereorganiseerd. Hierbij worden alle bewaaromstandigheden in kaart gebracht: mankementen in infrastructuur, technische voorzieningen, klimaatregeling, mogelijke biologische aantastingen, grondindeling en plaatsing van voorwerpen, overvolle kasten en rekken. Het depotmeubilair wordt grondig geanalyseerd en opgemeten. Al deze informatie wordt samengelegd en met het hele team kritisch benaderd: wordt de beschikbare ruimte wel maximaal benut? Ook in de hoogte; is er nog te veel 'lucht'? Deze analyse wordt doorgevoerd van het kleinste niveau (schuif en legger) tot de volledige ruimte en daarbuiten. Maar al te vaak nemen allerlei tentoonstellingsmaterialen zoals ont- en bevochtigers, sokkels, vitrines en verhuiskisten kostbare depotruimte in. Dat geldt ook vaak voor voorraden verpakkingsmaterialen. Precies daarom gaat bij RE-ORG alles wat niet tot de collectie behoort eruit. Het handboek voorziet allerlei rekenmodules om de ruimte te voorzien die volgens internationale standaarden nodig is om een collectie goed te bewaren. En ten slotte kan er overgegaan worden tot *actie*, waarbij er wordt verhuisd, gereinigd, behandeld, ingepakt, gebufferd en gestandplaatst.

Het moet gezegd: de RE-ORG-standaarden liggen best hoog. Wanneer een depot volgens deze methode werd heringericht, heeft elk object één standplaats in het registratiesysteem en staat er ook geen enkel voorwerp op de grond. Ook mogen er maximaal twee objecten verplaatst worden om aan een specifiek voorwerp te kunnen. En binnen drie minuten moet het betreffende object gelokaliseerd kunnen worden. Klinkt dat als *science fiction*? Joanie Dehullu, collectiebeheerder van het Jenevermuseum Hasselt, getuigt: "RE-ORG dwingt je te kijken naar een situatie die je wel kent, maar waar je eigenlijk het fijne niet van afwist. Met RE-ORG durf ik iets aan te pakken, want het werkt. Het is dus geen sekte." (lacht)



I like

Volg RE-ORG op:

- Twitter: @REORG_storage https://twitter.com/re-org_storage
- YouTube <https://youtu.be/tcxta3zLk3c> RE-ORG fundamentals: Intro to the RE-ORG Method
- Website <https://www.iccrom.org/section/preventive-conservation/re-org> met informatie over de methodologie en allerhande praktische instrumenten zoals een evaluatieformulier, een stappenplan en voorbeelden uit de hele wereld
- Facebook: @reorgstorage <https://www.facebook.com/reorgstorage/>
- Tumblr: <http://re-org.tumblr.com/>. Museummedewerkers van over de hele wereld sturen hun (vaak creatieve en goedkope) bewaringssystemen voor allerlei types culturele erfgoedobjecten en collecties naar reorgstorage@gmail.com.
- LinkedIn: zie de RE-ORG Online Discussion Group

Moedermusea	Partnermusea
Nationaal Tabaksmuseum - Wervik	Bakkerijmuseum – Veurne
Archieven & Museum van het OCMW van Brussel ²⁰	Hôpital Notre-Dame à la Rose – Lessines
Groeningemuseum (Prentenkabinet) - Brugge	Bakkerijmuseum – Veurne
M HKA – Museum van Hedendaagse Kunst Antwerpen	Jenevermuseum – Hasselt
Archief & Musea Turnhout	FOMU – Fotomuseum Provincie Antwerpen
Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis – Brussel	RAVERSYDE – Provincie West-Vlaanderen
BAL – Musée des Beaux-Arts de Liège	Ecomusée du Bois-du-Luc, Houdeng (La Louvière)
KMKGB - Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis te Brussel	Erasmushuis - Anderlecht

Eve Van Dael is adviseur behoud en beheer bij FARO. Voordien werkte zij onder meer als depotbeheerder in M – Museum Leuven.

- 1 International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property, www.iccrom.org
- 2 Zie: www.iccrom.org/section/preventive-conservation/re-org: 1 op 4 musea heeft een ontoereikend registratiesysteem, van 1 op 3 depots is het onduidelijk wie de verantwoordelijkheid draagt, 1 op 4 depots is overvol waardoor circulatie moeilijk, zo niet onmogelijk is, 1 op 2 musea heeft onvoldoende depotmeubilair.
- 3 The International Museography Conference, League of Nations, Madrid, 1934. www.rabaf.com.
- 4 Zie: <http://icom.museum/resources/publications-database/publication/international-conference-on-museum-storage-13-17-december-1976>.
- 5 E. V. JOHNSON & J.C. HORGAN, *Museum Collection Storage, Protection of the cultural heritage: technical handbooks for museums and monuments*, Volume 2, Parijs, UNESCO, 1979.
- 6 Cultureel-erfgoeddepotinfrastructuur in tijden van transitie. *Landschapsanalyse, analyse prioritaire cases. Signalen en aanbevelingen voor het Vlaamse beleid*. Brussel, 2017. Een onderzoek in opdracht van het Departement CJM. Lees ook: A.-C. OLBRECHTS, 'Depots in transitie. Pleidooi voor duurzaamheid in depotinfrastructuur en -werking', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 2017, jg. 10, nr. 4, pp. 70-73.
- 7 Het type depot waarover een museum beschikt, kan variëren: enkel eigen depot(s), eigen depot(s) aangevuld met extern, niet-commercieel depot(s), eigen depot(s) aangevuld met externe commercieel depot(s) en, ten slotte, eigen depot en extern niet-commercieel én commercieel depot(s).
- 8 ICOM-CC, Preventive Conservation Working Group, 17de driejaarlijkse conferentie, Melbourne, 2014.
- 9 Zie: www.academia.edu/8051693/2014...Museum_storage_space_estimations_in_theory_and_practice
- 10 A.-C. OLBRECHTS, 'Depots in transitie. Pleidooi voor duurzaamheid in depotinfrastructuur en -werking', in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 2017, jg. 10, nr. 4, pp. 70-73.
- 11 De basis cursus die FARO aanbiedt, is in mei reeds aan zijn vierde editie toe. De toolbox is binnenkort online beschikbaar.
- 12 Zie: www.kunstenenerfgoed.be/nl/wat-doen-we/subsidies-cultureel-erfgoed/subsidies-pilootprojecten-waarderen-van-cultureel-erfgoed.
- 13 Besluit van de Vlaamse Regering betreffende het verlenen van investeringssubsidies voor culturele infrastructuur met bovenlokaal belang, art. 7, 2°, pp. 6-7.
- 14 Zie: www.youtube.com/redirect?q=http%3A%2F%2Fwww.iccrom.org%2Fnews-of-re-org-atlantic-canada%2Fevent-video_description&v=2tZRfAweoQE&redir_token=MoPoJvV9o7JHa-a4M-2GVFU.LqF8MTUxNzY2NTMzMEAxNTE3NTc4OTMw
- 15 Zie: <http://org.kikirpa.be/RE-ORGBelgium2015/>
- 16 'RE-ORG Belgium – Adventures in Storage Reorganization', Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, 22 maart 2018.
- 17 Zie: www.iccrom.org/section/preventive-conservation/re-org.
- 18 In *Museumbulletin* wordt RE-ORG in het prentenkabinet van de Brugse musea haarfijn beschreven. Zie *Musea Brugge, Museumbulletin* 3, 37ste jaargang, jul-sep 2017, pp. 16-19.
- 19 Zie: <http://visuality.eu/works/2017/3/8/illustrations-for-re-org-a-method-to-reorganize-museum-storage-by-iccrom>.
- 20 Meer info, foto's en filmpjes van het RE-ORG-project in het Brusselse OCMW-museum vindt u op Depotwijzer: <http://www.depotwijzer.be/brussel-reorganisatie-van-de-depots-dmv-re-org-museum-ocmw-musee-cpas>.



Het Grote Ongenoegen

Mei '68 herdacht in Leuven en Brussel

De Standaard wijdde er eind 2017 een uitgebreid, vijfdelig kerstessay aan.¹ En in het nieuwe overzichtswerk De jaren zestig. Een cultuurgeschiedenis van hoogleraar Geert Buelens neemt het fenomeen een prominente plaats in. 2018 wordt het jaar waarin op tal van plaatsen in binnen- en buitenland 'mei '68' wordt herdacht. Waaronder in Leuven en Brussel. Een smaakmaker.

LEUVEN

TEKST Louis Vos, Johan Van Schaeren, Rebecca Gysen en Tiny T'Seyen

Studentenrevoltes

50 jaar geleden was Leuven het toneel van felle studentenprotesten, een voorbode van een wereldwijde golf studentenrevoltes. Men spreekt van 'mei '68', maar in Leuven startte de onrust al in januari.² Een kleine twee jaar eerder was er al een opmaat geweest; het antwoord op het beroemde bisschoppelijk mandement van 13 mei 1966. In deze verordening verwierpen de bisschoppen op autoritaire toon de eis van de Vlaamse beweging om de Franstalige afdeling van de universiteit over te hevelen naar Wallonië. Dat mandement werd afgewezen omdat het inging tegen wat de Vlaamse publieke opinie redelijk vond – een eentalig Leuven – maar lokte ook protest uit bij katholieken die de klerikale bevoogding wilden aanvechten. Dit verzet werd de trigger voor het anti-autoritarisme dat zich vasthaakte aan eisen voor meer democratie en inspraak. Het zette een nieuwe studentenbeweging in gang die zich – behalve voor 'Leuven Vlaams' en de ontvoogding van het kerkelijk gezag – keerde tegen de hypocrisie van 'het establishment'. Na verloop van tijd wees ze het 'het kapitaal' als grote vijand aan.

Toen in januari 1968 uit de plannen van de (intussen autonome academische overheid van de) Université Catholique de Louvain bleek dat de Franstaligen in Leuven zouden blijven, ontstak de tweede revolte. Die begon met de strijdkreet 'Leuven Vlaams' en resulteerde in een vier weken durende staking. De gevolgen waren groot: een collegeboycot van de sinds 1966 zelfstandig functionerende Franstalige afdeling van de universiteit, de UCL, botsingen met de rijkswacht die de menigte uiteendreef met waterkanon en gummiknuppel en manifestanten en studentenleiders arresteerde. Dat gaf de progressieve studentenkernel argumenten om de "realiteit" van de "fasjizatie van het rezieme" ten dienste van "het kapitalistische systeem" aan te klagen.

Die revolte veroorzaakte een schok, waardoor de nieuw-linkse maatschappijkritiek ingang vond in de bredere studentenwereld ook buiten Leuven. Er werd overigens in heel Vlaanderen gemanifesteerd.³ Met of zonder steun van leraars en directies sloten de scholieren zich aan bij de staking. In februari 1968

■ De Leuvense studentenrevolte was 'groot nieuws', en werd aandachtig gevolgd door een aantal televisieomroepen en hun goed uitgebouwde nieuwsredacties. Op de foto: studentenleider Paul Goossens. © Universiteitsarchief KU Leuven

“ Men spreekt van 'mei '68', maar in Leuven startte de onrust al in januari. Dat gaf de progressieve studentenkernel argumenten om de "realiteit" van de "fasjizatie van het rezieme" ten dienste van "het kapitalistische systeem" aan te klagen.

viel de regering en de Leuvense universiteit werd gesplitst. De Leuvense studentenbeweging zelf maakte zich – na een traditie van bijna een eeuw – los van de Vlaamse beweging en koos voor een nieuw-linkse koers. De generatie studenten die vanaf 1968 in Leuven arriveerde had door de acties in de colleges al een politisering doorgemaakt die hun voorgangers niet hadden gekend. Dat gaf in de eerste helft van de jaren 70 gestalte aan wat getypeerd werd als 'het rode Leuven', en ging gepaard met een sterke ideologisering. Daarbij maakte de meest radicale vleugel – zoals zich dat ook in andere universiteitssteden in België voordeed – een 'Leninist turn' mee en koos voor Lenins concept van een communistische voorhoedepartij die 'Alle macht aan de arbeiders' tot doel had. Daardoor haakte ze zich los van het democratische nieuw-linkse '1968', dat nog wel in vele studie- en actiecomités en allerlei linkse initiatieven in Leuven bleef bestaan, en dat de jongere studentengeneraties nog tot het einde van het decennium zou blijven inspireren.

Louis Vos

De film *Leuven '68*: making of

Naar aanleiding van deze herdenking werd de documentaire film *Leuven '68* gemaakt, op initiatief van Fonk vzw.⁴ De prent reconstrueert de feiten chronologisch en bestaat integraal uit historische beelden, afkomstig van binnen- en buitenlandse archieven. De Leuvense studentenrevolte is immers bijzonder goed gedocumenteerd. Het gebeuren was 'groot nieuws', en werd aandachtig gevolgd door een aantal televisieomroepen en hun goed uitgebouwde nieuwsredacties.⁵ De opnames met pellicule die deze redacties maakten leveren ook vele decennia later, na digitalisering, nog goed bruikbare beelden op.

Het scenario is deels gebaseerd op dat van de documentaire *Het Grote Ongenoegen*, een 45 minuten durende VRT-productie over mei '68 van historicus, ervaringsdeskundige en programma-adviseur Edward De Maesschalck. Hij werkte mee als adviseur aan deze nieuwe documentaire. De montage van de documentaire had veel weg van het leggen van een puzzel, waarbij het scenario de grondtekening vormt en de historische fragmenten de puzzelstukjes zijn. En er waren heel veel puzzelstukjes, met de start op het einde van de jaren 50, over begin jaren 60 om te eindigen in 1972. ▶



De documentaire film *Leuven '68* werd gemaakt op initiatief van Fonk vzw. De prent reconstrueert de feiten chronologisch en bestaat integraal uit historische beelden, afkomstig van binnen- en buitenlandse archieven. Foto: 'Vlaanderen eerst': betoging KVHV, 6 november 1963 © Universiteitsarchief KU Leuven



De montage van de documentaire voegde verschillende historische fragmenten samen, met de start op het einde van de jaren 50, over begin jaren 60 om te eindigen in 1972. Foto: 'Walen go home': Interuniversitaire betoging, 15 december 1965 © Universiteitsarchief KU Leuven

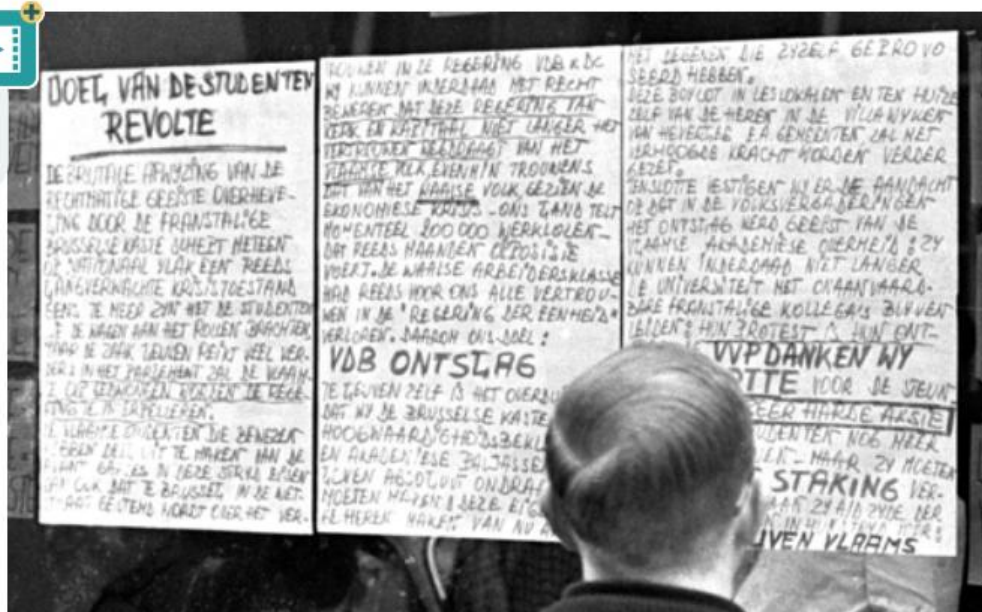


Reeds twee jaar voor 'mei '68' was er in Leuven al onrust als reactie tegen de bisschoppelijke verordening om de Franstalige afdeling van de universiteit in Leuven te houden. Actiecomité Leuven. Sit-in op de Bondgenotenlaan, 11 oktober 1966 © Universiteitsarchief KU Leuven



Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): bekijk de trailer van *Leuven '68*.

Historicus, ervaringsdeskundige en programma-adviseur Edward De Maesschalck werkte mee als adviseur aan de nieuwe documentaire. © CCO





■ Toen in januari 1968 uit de plannen van de Université Catholique de Louvain bleek dat de Franstaligen in Leuven zouden blijven, ontstak een nieuwe revolte. Foto: Vlaamse studenten worden voor de gevangenis van Leuven uit elkaar geslagen.   CCO



■ De revolte in 1968 resulteerde in een vier weken durende staking. De Franstalige afdeling werd geboycot, de rijkswacht dreef de menigte studenten uiteen met een waterkanon en arresteerde manifestanten en studentenleiders.   Universiteitsarchief KU Leuven

De muziek in de film bestaat vooral uit 'underscores': ondersteunende en sfeerscheppende muziek die cruciaal is om het geheel, dat vooral uit journalistieke beelden bestaat, ook een zekere (subtiele) emotionele geladenheid te geven. De geluidsstudio zorgde niet alleen voor een goede balans tussen vertelstem, muziek en audio, maar ook voor de bruitage: het toevoegen van geluid aan stille fragmenten. Dat was in deze film noodzakelijk. Heel wat beeldreportages en fragmenten van nieuwsdiensten, live in de journaals becommentarieerd, bevatten immers geen geluid. Ontbraken dus: straat- en stadsgeluiden, sirenes, het kabaal van de optochten, waterkannonnen, enzovoort. De toegevoegde geluiden moesten, net zoals de inkleuring van zwart-witfragmenten, waarheidsgetrouw en historisch correct zijn. Indien goed uitgevoerd is een goede mixage en bruitage een meerwaarde voor een film en onontbeerlijk voor een productie die ook op het grote witte doek, in de bioscoopzaal, vertoond wordt. Pas met al deze ingrepen op vlak van audio (muziek, mixage, bruitage) en beeld (cadrage, vignettes, balans, kleurcorrecties) kregen de honderden korte stukjes historisch archiefmateriaal een eenheid en samenhang, net als een echte speelfilm.

Historische documentaire als ontsluiting

Een documentaire film maken over relevante Leuvense thema's. Het doel? Erfgoed ontsluiten naar een breed publiek en de inwoners vertrouwd maken met de geschiedenis van hun stad. Met dat idee en een eerste voorstel – de befaamde Brand van Leuven in 1914 – klopte Fonk vzw in 2013 aan bij de Erfgoedcel Leuven. Met succes. In 2015 en 2016 volgden een tweede en derde documentaire: *Leuven Autovol & Autovrij*, over de rol en evolutie van de auto in de stad en *De Leuvense Scene*, over de muzieksceen van de jaren 70. *Leuven '68* vormt de vierde in de reeks van historische documentaire films over de geschiedenis van Leuven.

Het snel groeiende aanbod historisch beeldmateriaal was een van de aanleidingen voor de opstart van deze historische filmreeks. Het werd mogelijk een aantal belangrijke verhalen beter te documenteren en, eens een productie klaar, de beelden relatief gemakkelijk en goedkoop breed

te verspreiden bij de doelgroep. De research-, productie- en distributiekost van deze films is dankzij de digitalisering gedaald. Hierdoor zijn nu ook professionele producties op een lokaal niveau, mits ondersteuning door lokale overheden en instanties, financieel haalbaar geworden. Iets dat enkele decennia geleden nog ondenkbaar zou zijn.

Johan Van Schaeren, Rebecca Gysen, Tiny T'Seyen

Meer weten?

Dvd en debat

Leuven '68 ging op 22 januari in première in Cinema ZED. De dvd is vanaf 12 april te koop in de handel. Meer info via www.leuven68.be. Vanaf 28 april 2018 organiseren M – Museum Leuven en Cinema ZED een avondreeks gevuld met debat, documentaire en film in het kader van mei '68. In samenwerking met het Vlaams-Nederlands huis deBuren en KU Leuven. www.mleuven.be

Lessenpakket

Leuven '68 is een belangrijk hoofdstuk uit de Leuvense en Belgische geschiedenis. Daarom is er, complementair met de documentaire, een lessenpakket ontwikkeld voor leerlingen uit de 2e en 3e graad secundair onderwijs. Aan de hand van vier thema's onderzoeken leerlingen historische en actuele aspecten van de studentenprotesten. Vanaf eind maart. www.erfgoedcelleuven.be

Lezen

In september verschijnt bij de Universitaire Pers in Leuven het boek van Lieve Gevers en Louis Vos over 150 jaar (1836-1986) politiek engagement van Vlaamse studenten in Leuven.

Wandelen

Op zondag 5 mei en woensdag 22 augustus kunt u met Leuven+ op tocht langs betekenisvolle plekken. www.leuven-plus.be

BRUSSEL

TEKST Chantal Brems

“Elk engagement begint met ‘neen’ zeggen tegen het establishment,” aldus acteur Herman Verbeeck. En precies dat – ‘neen zeggen’ – gebeurde in mei '68 op een wel heel bijzondere manier in Brussel. Ter gelegenheid van de 50e verjaardag van de gebeurtenissen in die bewogen meimaand pakt de Stad Brussel uit met 2018. *Jaar van de Contestatie*. Een herdenkingsjaar dus. Maar waarover gaat het?

De jaren 60 waren hoogdagen voor salonpolitiek waarin katholieken, socialisten en liberalen (op de tweede rij) elkaar perfect begrepen. Met Expo 58 had de politieke elite zich voor het oog van de wereld trots op de borst geslagen. In de jaren 60 toonde ze zich, ondanks het verlies van de kolonie, nog altijd zeer tevreden over hoe ze het naoorlogse herstel en de daaropvolgende bloei had georganiseerd. Sommigen ervoeren die heersende consensus als paternalistisch en zelfs verstikkend. Dat gold in de eerste plaats voor de jongeren. Voordien ‘verdwenen’ tieners als vanzelfsprekend in het arbeidscircuit, nu gingen ze langer naar school en zelfs naar de universiteit. Maar ze werden, omdat ze vanuit economisch standpunt niet productief waren, nog altijd als onmondige kinderen behandeld. Onder meer die autoritaire houding maakte deze generatie erg gevoelig voor de vrijheidsgedachte.

Het Paleis voor Schone Kunsten bezet*

Op 20 mei 1968 vond er een *Anti Censuur Protest Read In* plaats in het statige Paleis voor Schone Kunsten (PSK). Er werd ge-

protesteerd tegen de vervolging van Hugo Claus.⁷ In zijn bewerking van het Middelnederlandse mirakelspel *Mariken van Nieumeghen* had Claus immers de Heilige Drievuldigheid laten belichamen door naakte mannen. Openbare zedenschennis tot daar aan toe, maar blote godslastering? Het protest werd georganiseerd door Freddy De Vree, de naakte Jezus Christus in Claus' bewerking. Claus nam het woord: “De erotische vrijheid is net zo belangrijk als de politieke vrijheid. Voor die vrijheid moeten we vechten met alle wapens.”

Enkele dagen later waaide de studentenopstand aan de Université libre de Bruxelles over naar datzelfde PSK. Twee leden van de Jeune Peinture Belge, Roger Somville en Serge Creuz, wakkerden met Marcel Broodthaers het protest aan. Somville schilderde ter plekke op meterslange doeken allerlei leuzen. Studenten met zwarte en rode vlaggen spraken er de omstaanders toe: “*Vive la d mocratisation de l’enseignement!*”, “*Il vaut mieux abimer des voitures qu’assassiner des consciences!*”, “*L’assemblée libre est consciente de ses devoirs, de sa force, de ses responsabilités*” en “*Les artistes soutiennent les justes revendications des étudiants!*”⁸ Op 28 mei trok een groep kunstenaars – onder wie Marcel Broodthaers, Serge Creuz, Roger Somville, Roel D’Haese en Marcel van Maele – vanuit een Brussels café en stoemelings naar het PSK. Ze beslisten op het moment zelf om naar het PSK te trekken en werden in de vestibule tegengehouden voor de Henry Le Boeufzaal. Zo belandden ze in de centrale hall in de setting van de *Nederlandse Dagen*. De kunstenaars werden er gedoogd. In drie moties verklaarden ze zich solidair met de studenten en het personeel van de ULB,



“Voordien ‘verdwenen’ tieners als vanzelfsprekend in het arbeidscircuit, nu gingen ze langer naar school en zelfs naar de universiteit. Maar ze werden, omdat ze vanuit economisch standpunt niet productief waren, nog altijd als onmondige kinderen behandeld.

tekenen ze verzet aan tegen “het heersende cultuursysteem en de kunstspreiding” en beklemtoonden ze dat elk verzet op het culturele vlak moet berusten “op de contestatie van de gehele samenleving.” Het PSK werd aansluitend het toneel van verschillende ‘*assemblées libres*’. De bezetters stelden hiermee cultuur en haar verspreiding expliciet in vraag. Hun ideeën en oproepen verspreidden ze via een resem vlugschriften. Broodthaers zat een van die eerste ‘volksvergaderingen’ voor en leidde op 29 mei ook de gesprekken met Paul Willems en Pierre Janlet, resp. directeur-generaal en voorzitter van het PSK. De (voornamelijk Franstalige) kunstenaars mengden zich met Vlaamse schrijvers en studenten van de Brusselse kunsthochschulen. Aan de stelling in de Hortahall lieten ze hun leuzen over het publiek donderen: “*Non à la culture de classe, neen aan de klassencultuur, contestation de la politique culturelle du pays.*”

Ook namen de bezetters de slotdag van de *Nederlandse Dagen* over. Op de wanden van de gangen en zalen hingen ze knipsels over de zaak Claus en de moord op Bobby Kennedy. Aan de ingang van het PSK werd de ludieke slagzin opgehangen: “Ernst is het maandverband voor geestelijke onmacht”. Elders was een citaat van Fidel Castro te lezen: “*L’artiste le plus révolutionnaire serait celui qui serait prêt à sacrifier jusqu’à sa propre vocation artistique pour la révolution.*”²⁹ De kranten smeerden ‘het schandaal’ breed uit en de bezetting kwam aan bod in het Brusselse schepencollege. Schandaal, jazeker, want tijdens de *Nederlandse Dagen* zouden zowaar pornoboekjes zijn uitgedeeld. Concertgangers die de laureaten van de Koningin Elizabethwedstrijd aan het werk wilden horen, ving een glimp op van half ontklede tienermeisjes. *Épater les bourgeois*: het kon nog in 1968.

De leiding van het PSK deed geen beroep op de politie om de Hortahall – het kloppend hart van de bezetting – te ontzetten. Op 9 juni liep de bezetting af. Na twaalf dagen werd een akkoord gesloten: tijdens de zomermaanden kregen ze een lokaal ter beschikking en, op keurig afgesproken uren, zalen voor de commissies. Op 15 september moest de hele operatie afgelopen zijn. Vanaf dan konden de protesteerdere de ruimtes huren, net als iedereen. Op 14 september kopte *Le Soir*: “*Les travailleurs culturels quitteront le Palais des Beaux-Arts pour le 15 septembre. Ils vont créer un ‘Centre d’information, de réflexion et d’action culturelle.’*”

■ Op 28 mei bezette een groep kunstenaars het PSK, verklaarden zich solidair met de studenten en het personeel van de ULB, en tekenden verzet aan tegen “het heersende cultuursysteem en de kunstspreiding”. © Archief van het Paleis voor Schone Kunsten Brussel



■ In 1972 werd uitgeweken naar het Muntplein voor muziekconcerten. Enkele dagen voor het eerste concert werd immers geen toestemming gegeven om op het Martelaarsplein muziek te maken. © AMVB



Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): mannen met baarden, veel muziek en politiek discours tijdens *MalleMunt* 1977. Uit het archief van *Terloops*.



■ De ‘Muntpleinanimatie’, kreeg in 1974 een naam: *MalleMunt*. De editie van dat jaar kreeg een niet mis te verstane slogan mee: De stad van het volk. Cartoonist GAL vatte de opzet in een iconische affiche. © AMVB



■ De kranten smeerden 'het schandaal' van het PSK breed uit en de bezetting kwam aan bod in het Brusselse schepencollege. © Archief van het Paleis voor Schone Kunsten Brussel

Kantelmoment¹⁰

Deze generatie voelde zich duidelijk niet meer aangesproken door het traditionele culturele verenigingsleven, met parochieraad, Davids- of Vermeylenfonds, KAV of CSC. De mei '68-ers startten van nul af aan, eerst met jeugdhuisen en jeugdleden, en nadien met uiteenlopende actiegroepen. Ze ontmoetten elkaar in Brusselse kroegen als De Kluts, De Dolle Mol of Het Vermiljoen. Tussen mei '68 en midden '75 ging vanuit deze actiegroepen een rist Brusselse verenigingen van start, zoals het Sint-Lukasarchief, Atelier de recherche et d'Action Urbaines (ARAU), de Brusselse Raad Leefmilieu (Bral), Inter-Environnement, enz. In augustus 1971 gidste Brukselbinnenstebuiten zijn allereerste stadsverkenning onder de titel: *Verkenning op eigen erf*. Verontwaardiging, kwaadheid en kritiek werden onderbouwd met inzicht en analyse. Politiek, economie en winstoogmerk werden in deze wandelingen tot op de draad gefileerd. De oude generatie keurde deze zienswijze en aanpak af. Ze meende dat deze 'stadsverkenningen' van Brukselbinnenstebuiten de slechte kant van de stad lieten zien. De sterke toename van het aantal Brukseltoers tussen 1971 en 1981 toonde echter een groeiende belangstelling voor een meer genuanceerd en opgepoetst ge-laat van de stad.

Op 1 januari 1972 kwam de Beursschouwburg onder het bestuur van het Contact- en Cultuurcentrum (CCC).¹¹ In de zomer werden de eerste lunchconcerten op het Martelaarsplein ge-



■ De (voornamelijk Franstalige) kunstenaars mengden zich met Vlaamse schrijvers en studenten van de Brusselse kunstschole in het PSK. Aan de stelling in de Hortahall toonden ze hun leuzen: "Non à la culture de classe, neen aan de klassencultuur, contestation de la politique culturelle du pays." © Jean Guyaux, Archief van het Paleis voor Schone Kunsten Brussel

organiseerd. Jari Demeulemeester, een van de vier 'cultuur-consulenten' bij het CCC, zette Walter de Buck, Wannes Van de Velde, Rum en 't Kliekske op de affiche. Enkele dagen voor het eerste concert liet de Stad Brussel weten dat er geen toestemming kwam om op het Martelaarsplein muziek te maken. U moet weten dat hier de 'martelaren' van de Belgische revolutie van 1830 liggen begraven. Er werd uitgeweken naar het Muntplein. De 'Muntpleinanimatie', kreeg in 1974 een naam: *Malle-munt*. De editie van dat jaar kreeg een niet mis te verstane slogan mee: *De stad van het volk*. Cartoonist GAL vatte de opzet in een iconische affiche.

Lichtpunt in duistere tijden

Mei '68 bleef in Brussel lang nazinderen. Neem nu een gebeurtenis uit 1977. Dat is tien jaar nadat de gemeenteraden van Brussel, Schaarbeek en Sint-Joost-ten-Node het beruchte 'Manhattanplan' voor de Noordwijk goedkeurden. 12.000 buurtbewoners werden uit hun huizen gezet. Door de oliecrisis gebeurde er echter jarenlang niets. De gevolgen waren rampzalig: kaalslag, verkrotting, kwaadheid en ontgoocheling. Midden 1977 kon een groep bewoners het niet meer aanzien. Ze uitten hun verontwaardiging met muurschilderingen. Wat er wordt afgebeeld werd steeds scherper. Toch veranderde er in wezen niets. Tussen 1987 en 1995 verdwenen alle muurschilderingen, samen met de huizen en bedrijfsgebouwen waarop ze geschilderd waren. Dit opmerkelijk verhaal over het verzet van een kleine groep mensen "tegen geld en macht" werd in 2017 gereconstrueerd.¹²

Stadsactivisme

Een andere memorabele protestactie was *Hotel Central*, in 1995, waarvan de Beursschouwburg initiatiefnemer was.¹³ De inzet was een heel bouwblok in het hart van de stad dat tegen de vlakte zou gaan. Een zoveelste voorbeeld van de 'verbrusseling' (ofte verkwanseling) van de stad. Alle betrokkenen waren zich bewust van het historisch karakter van



■ Op 20 mei 1968 vond er een Anti Censuur Protest Read In plaats in het Paleis voor Schone Kunsten. Er werd geïmproviseerd tegen de vervolging van Hugo Claus. © Archief van het Paleis voor Schone Kunsten Brussel

de inzet. Het ging niet alleen om omroerend erfgoed, maar ook over stedelijkheid en het recht op wonen. Er kwamen straatfeesten, manifestaties, onderhandelingen, politierazzi's ... Een nieuwe generatie nam het op voor de stad en protesteerde tegen speculatie en leegstand. De strijd om 'Hotel Central' bleek een kantelmoment. Het vormde het begin van het stadsactivisme in Brussel met o.a. de bezetting van het Luxemburgstation en de oprichting van citymine(d).¹⁴ Ook het Europese cultuurjaar Brussel 2000 was een belangrijke mijlpaal in een bewust activistische omgang met de stad.¹⁵ De Zinnekeparade is daar een blijvend voorbeeld van.

Een recenter wapenfeit was *Picnic the streets*, nog een actie van burgerlijke ongehoorzaamheid, op initiatief van filosoof Philippe van Parijs. Zijn oproep om de centrale lanen van Brussel in te nemen met een stadspicknick werd een overweldigend succes. 2.000 picknickers op het Beursplein in juni 2012 herinnerden het stadsbestuur aan een meer dan tien jaar oude belofte. Het Beursplein en omgeving zouden autovrij worden.

Wat valt er 50 jaar na de protestbewegingen van mei '68 nog te contesteren? Die vraag zal als een rode draad doorheen de verschillende activiteiten en evenementen lopen die door tientallen Brusselse culturele partners worden georganiseerd in dialoog met (erfgoed)instellingen, artiesten en publiek.



Meer weten?

Alle informatie over de activiteiten tijdens het Jaar van de contestatie vindt u op www.brussel.be/2018-jaar-van-de-contestatie.

Louis Vos is prof. em. Geschiedenis aan de KU Leuven. Johan Van Schaeren is coördinator Fonk vzw, Rebecca Gysen en Tiny T'Seyen werken als coördinatoren bij de Erfgoedcel Leuven.

Chantal Brems is publiekmedewerker cultureel erfgoed bij de Erfgoedcel Brussel.

- 1 P. GOOSSENS, '1968. Het jaar dat niet wil sterven', zie: www.standaard.be/kerstessays
- 2 Zie het nieuwsbulletin op VRTNWS op 15 januari 11, www.vrt.be/vrtnws/nl/2018/01/15/levens-vlaams-voorloper-van-mei-68-met-een-laagje-vlaams-ontvo/
- 3 Over de Leuvense naoorlogse studentenbeweging, zie hoofdstuk 8 'Vlaamse leeuw en rode vaan... voorbij (1944-1990)' in: L. Vos, *Idealisme en Engagement. De Roeping van de katholieke studerende jeugd in Vlaanderen (1920-1990)*. Leuven, Acco, 2011, pp. 229-250. De publicatie behandelt uitvoerig het fenomeen studentenbeweging met bijzondere aandacht voor de Leuvense studenten sinds de Eerste Wereldoorlog. Een overzicht van de Leuvense studentenbeweging in de 19e en 20e eeuw is de bijdrage van L. GEVERS EN L. VOS, 'Studentenbeweging Leuven', in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tiel, Lannoo, 1998, dl. 3 pp. 2902-2917. Specifiek over de jaren 60 handelt L. VOS, M. DEREZ, I. DEPRAETERE EN W. VAN DER STEEN, *Studentenprotest in de jaren zestig. De stoute jaren*. Tiel, Lannoo, 1988.
- 4 Zie: www.fonk.be
- 5 Veel beelden komen uit het archief van de openbare omroep VRT, het Universiteitsarchief van de KU Leuven en de archieven van RTBF en Sonoma. Maar ook via de talloze buitenlandse nieuwsploegen die destijds in Leuven aanwezig waren, zijn beelden van de revolutie terug te vinden. Zoals: British Pathé (UK), KRO (Nederland), VPRO (Nederland), INA Media (Frankrijk), Associated Press (USA) en Gaumont-Pathé Archives (Frankrijk).
- 6 K. DE BOODT, P. DUJARDIN, 'Tussen verzet en establishment. Hugo Claus in het Paleis', in: *Hugo Claus, Con Amore*. Lannoo & BOZAR, 2018, p. 203. Zie ook: K. DE BOODT, P. DUJARDIN, 'The Assault on the Art Institute: From Occupation to Occupation at the Centre for Fine Arts', in: P. WEIBEL, E. GILLEN, *Art in Europe 1945-1968, Facing the future*. Lannoo & BOZAR, p. 48.
- 7 Op 22 mei verschijnt Hugo Claus voor de Correctionele Rechtbank. Op 6 juni volgt de veroordeling tot vier maanden effectieve gevangenisstraf en een boete van 10.000 Belgische frank. Ten slotte velt het Hof van Beroep in Gent op 17 maart '69 dit vonnis: vier maanden voorwaardelijk en 10.000 Belgische frank boete. Idem.
- 8 Eigen vertaling: "Lang leve de democratisering van het onderwijs!", "Het is beter om auto's te beschadigen dan het geweten te doden!", "L'Assemblée libre is zich bewust van zijn plichten, zijn kracht, zijn verantwoordelijkheden" en "De kunstenaars ondersteunen de rechtvaardige eisen van de studenten".
- 9 Eigen vertaling: "De meest revolutionaire kunstenaar is hij die bereid is zijn artistieke roeping op te offeren voor de revolutie."
- 10 Met dank aan Joris Sleebus, ongetwijfeld Brussels bekendste gids en oprichter van Brukselbinnestebuiten. Voor een portret van Joris, zie www.bruzz.be, en tik zijn naam in de zoekmachine op de website.
- 11 J. WAMBACQ, *Beursschouwboek 1965-2015*. Lannoo.
- 12 Zie: www.bruzz.be/samenleving/de-vergeten-muurschilderingen-van-de-noordwijk-2017-09-05.
- 13 J. WAMBACQ, *Beursschouwboek 1965-2015*. Lannoo.
- 14 Zie: www.citymined.org/NewAbout.php#lg.nl. Hier lezen we: "Het doel van City Mine(d) is om van stedelijke ontwikkeling een zaak van iedereen te maken."
- 15 L. DE CAULTER, 'Van Hotel Central tot Picnic the Streets: klein panorama van het stadsactivisme in Brussel'. Zie: <http://community.dewereldmorgen.be/blog/lievendecauter/2014/03/25/van-hotel-central-tot-picnic-the-streets-klein-panorama-van-het-stadsactivisme-in-brussel>



De schoen van toen

Erfgoedzorg voor een bedreigd ambacht

Midden 2017 werd de klompencultuur in Vlaanderen toegevoegd aan de Inventaris Vlaanderen voor het Immaterieel Cultureel Erfgoed.¹ Dit artikel belicht het erfgoedzorgtraject dat sinds 2013 focust op het (bedreigde) ambacht van de klompenmakerij. Met deze bijdrage willen de auteurs inspiratie bieden voor andere trajecten rond ambachten en technieken.

TEKST Eric De Keyzer, Steven De Waele, Joeri Januarius en Tijn Vereenoghe

Ook al is de productie van klompen op grote schaal wellicht nooit meer aan de orde in België, wil dat niet zeggen dat er geen geïnteresseerden zijn om de techniek aan te leren of door te geven. Er is nog steeds een dynamische erfgoedgemeenschap actief, die het de moeite waard vindt om het immaterieel erfgoed te borgen. Klompen zijn immers meer dan louter 'folklore'.

Tot een flink stuk in de 20e eeuw was de klompenmakerij een belangrijke bedrijfstak. De voorbije decennia is echter veel van de in Vlaanderen aanwezige expertise verloren gegaan. Van het slijpen van de werktuigen over het decoreren van de klompen tot het afstellen van de klompenmakersmachines: het vergt specifieke technische kennis. En nog maar een handvol mensen heeft die.

Deze kennis doorgeven kan maar als een aantal randvoorwaarden vervuld zijn. Zo zou de herwaardering voor klompen moeten gestimuleerd worden, opdat jonge mensen zin krijgen zich in dit technisch erfgoed te verdiepen. De mogelijkheden om de technieken aan te leren zijn momenteel echter beperkt. Ook de beheerders van klompenerfgoed (musea, heemkringen, verzamelaars) kunnen gestimuleerd worden actiever met dit erfgoed om te gaan. Werktuigen en docu-

mentatie over de klompenmakerij zijn in heel wat collecties aanwezig, maar de beheerders weten er niet altijd raad mee. Anders gezegd: samenwerking, verdere afstemming en overleg tussen alle actoren is nodig.

Net het stimuleren van deze contacten tussen de verschillende actoren vormt sinds 2013 de belangrijkste doelstelling van een aantal initiatieven die werden genomen rond het klompenambacht in Vlaanderen. Die initiatieven zorgden voor een aantal positieve stappen, die ook gepaard gaan met een verandering in het discours. Zo identificeert de erfgoedgemeenschap zich sindsdien meer en meer als een (h)echte erfgoedgemeenschap en benoemt ze haar activiteiten nu als 'immaterieel erfgoed' in plaats van 'folklore'. Een succesvolle aanvraag om het element in te schrijven op de Inventaris Vlaanderen voor het Immaterieel Cultureel Erfgoed was dan ook een logische volgende stap in het proces.²

Op maat van klompenmakers

Erg belangrijk hierin was de oprichting van een informeel georganiseerde werkgroep over het klompenerfgoed in Vlaanderen. Die groep, samengebracht onder impuls van het expertisecentrum ETWIE en in samenwerking met de erf-



■ De campagne '#ikschrijfgeschiedenis' vestigde de aandacht op de rijkdom aan levende tradities en technieken. Ook de klompencultuur werd onder de aandacht gebracht (2015).

goedcellen Waasland en k.ERF, bestaat uit experts, vakmannen, lokale organisaties en collectiebeherende instellingen, en kwam de voorbije jaren verschillende keren samen. Het is een 'open groep' waarin alle geïnteresseerden welkom zijn.

Alle aspecten van de borging van het ambacht komen aan bod, maar een aantal noden worden prioritair behandeld. Voorbeelden zijn het versterken van het netwerk rond het klompenerfgoed in Vlaanderen, het stimuleren van de overdracht van kennis en vaardigheden, de collectiewaardering en -herbestemming, en het opstarten van projecten over de hedendaagse invulling van het klompenambacht. Het traject rond dit immaterieel erfgoed zorgt dus voor verbinding tussen individuen en organisaties begaan met het klompenambacht.

“ *Werktuigen en documentatie over de klompenmakerij zijn in heel wat collecties aanwezig, maar de beheerders weten er niet altijd raad mee.*

Het belang van deze overlegstructuur mag niet onderschat worden. Voor de start van het traject kenden de verschillende actoren elkaar niet of nauwelijks, terwijl ze toch met min of meer dezelfde uitdagingen te kampen hadden. Door deze groep regelmatig samen te brengen, werd de basis ge-



■ Jong geleerd is oud gedaan! Het educatief project van De Klomp laat kinderen uit het lager onderwijs kennismaken met de lokale klompencultuur. © ETWIE

legd voor een platform voor uitwisseling van kennis en expertise. Door elkaars werking beter te leren kennen, konden bestaande initiatieven beter in kaart gebracht worden en werd het ook duidelijk dat reeds interessante borgingsacties ondernomen werden.

Zo organiseerde Folklore Groep De Klomp in samenwerking met de Erfgoedcel Waasland een educatief project voor kinderen uit de tweede graad van het lager onderwijs. Na een korte interactieve inleiding door klompenmakerszoon 'KLaas OMPEN' en een korte demonstratie van de klompenmaker, worden de leerlingen uitgedaagd om in groepjes het technisch proces en de daarvoor gebruikte materialen te leren kennen.

Het Klompenmuseum Den Eik in Laakdal heeft sinds enkele jaren een klompenpad: bezoekers aan het museum kunnen zelf ervaren hoe het voelt om met klompen te lopen over het 900 meter lange pad dat uit verschillende materialen bestaat. Het museum ontwikkelde in 2014 in samenwerking met tapis plein een film waarin Sam Mondelaers, de oudste klompenmaker van België, zijn verhaal vertelt. De volledige productie van de klomp wordt getoond: van het vellen van een boom tot de verkoop van de klomp zelf. De film wordt permanent vertoond in het museum. Het meester-leerlingstraject dat is opgezet door Tim Van Goethem en Ronny Mondelaers is dan weer een mooi voorbeeld van hoe kennis en vaardigheden het best in een een-op-eensituatie worden overgedragen. Er bestaan namelijk geen formele opleidingen tot klompenmaker in ons land.

Dat overzicht van bestaande initiatieven leidde dan weer tot de organisatie van nieuwe activiteiten, gericht op kennisdeling en ontmoeting. Zo werd een nieuwe portaalsite gelanceerd, met een bijbehorende Facebookpagina.³ Een ander voorbeeld is de vormingsdag 'Van avegaar tot zoolmes', die plaatsvond in het Museum voor de Oudere Technieken (MOT) in Grimbergen.

Gezien de eerder beperkte omvang van de erfgoedgemeenschap gaat het hierbij niet zozeer om grootschalige projecten. Toch is nu al duidelijk dat de toegenomen samenwerking en het overleg vruchten afwerpen.

“ Het traject rond dit immaterieel erfgoed zorgt dus voor verbinding tussen individuen en organisaties begaan met het klompenambacht.

Toekomst van het ambacht?

Zo wil de werkgroep de erfgoedgemeenschap stimuleren om in de toekomst gerichte acties te ondernemen om het ambacht verder te borgen. Op het vlak van kennisoverdracht wil de werkgroep schildertechnieken van klompen documenteren, net als de technische kennis om de machines voor de machinale klompenmakerij te bedienen. Op de onderzoeksagenda staan nog een aantal thema's die hopelijk kunnen aangepakt worden: het onderzoek naar populieren en wilgen vanuit historisch-ecologische invalshoek als grondstof voor het klompenambacht, het onderzoek naar het totaalbeeld van de Vlaamse klompenmakerij (ook op economisch vlak, zoals de in- en uitvoer van klompen), en het onderzoek naar de herkomst van de werktuigen en de machines op basis van smidsmerken, handelscatalogi en andere bronnen m.b.t. bedrijven die materiaal aan klompenmakers leverden. De collectie van het MOT biedt hiervoor een goede basis.

Om het ambacht te kunnen herlanceren is het ook van belang dat de grondstof voor het maken van klompen beschikbaar is en blijft. In dit verband is er nood aan sensibilisering van onder meer natuurverenigingen en regionale landschappen. Sommige specifieke boomsoorten zijn immers bijna uitgestorven. Kennis van houtsoorten en het gebruik ervan is van belang voor het voortbestaan van het klompenmaken en de houtambachten in het algemeen. Hierrond worden in de toekomst nog sensibiliseringsacties gepland.

Hoewel de indruk bestaat dat klompen nog maar weinig gedragen worden, is er eigenlijk geen cijfermateriaal over dit aspect. Ook hierover is dus onderzoek nodig. Klompen kunnen ideaal zijn als tuinschoeisel en hebben ook een orthopedische waarde. Interessant is ook dat er links zijn met het dragen van klompen in andere vormen van immaterieel erfgoed. Daarvan zijn de Gilles van Binche een mooi voorbeeld. Een belangrijke voorwaarde om klompen te dragen is het aanbod van goede klompen in de juiste maat, en daar wringt vaak het schoentje. Een herlancering van het dragen van klompen zal zeker geen sinecure zijn, maar de gemeenschap gaat de volgende jaren actief op zoek naar de hedendaagse relevantie van klompen in Vlaanderen.

Eric De Keyzer is secretaris van De Klomp De Klinge vzw, een vereniging die zich specialiseert in alles wat de klompenmakerij betreft. Steven De Waele is conservator van het MOT in Grimbergen. Joeri Januarius is coördinator van ETWIE, het Expertisecentrum voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed. Sinds 1 januari 2018 maakt het deel uit van het MIAT in Gent. Tijl Vereenoghe was tot begin 2018 coördinator van ETWIE.

1 Meer informatie over het borgingsproces van het klompenambacht is terug te vinden op het platform immaterieel erfgoed: www.immaterieelerfgoed.be (datum laatste raadpleging 03/01/2018).

2 Zie <https://faro.be/blogs/faro/vijf-elementen-erkend-als-immaterieel-cultureel-erfgoed>.

3 Zie: www.klompenmakerij.be.



Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): kent u Sam Mondelaers al? Hij is de drijvende kracht achter Het klompenmuseum Den Eik in Veerle (Laakdal) en tevens de oudste actieve klompenmaker van België. In dit korte filmpje geeft hij tekst en uitleg bij zijn werk.

■ Tijdens een vorming in het MOT konden de deelnemers kennismaken met het aldaam van de klompenmaker en de technieken van het ambacht © ETWIE

Meer weten?

Doen

Het Klompenmuseum in Laakdal werd opgericht in 1988. Hier kan u een klompenbelevingstocht doen: een wandeling met klompen over verschillende soorten terrein en ondergrond. Een unieke ervaring voor iedereen die nog nooit klompen heeft gedragen. Verder wordt in het museum een overzicht getoond van de ambachtelijke en mechanische klompenmakerij. Ten slotte organiseert het museum ook geregeld cursussen en demonstraties. www.klompenmuseum.be

Klingspoor is een site in De Klinge, een deelgemeente van Sint-Gillis-Waas, van waaruit u verschillende erfgoedthema's op een actieve manier kan ontdekken. Naast de spoorweg, de smokkel en het bos is er ook de geschiedenis van de Wase klompennijverheid. Momenteel wordt deze site uitgebouwd tot een echt leer- en beleefcentrum, waarin uitgebreid aandacht wordt geschonken aan de klompenmakerij, met de borging van veel kennis en materiaal. www.klingspoor.be

De klompenmaker komt uitvoerig aan bod in de permanente tentoonstelling *De houtbewerking* in het MOT

in Grimbergen. Naast een opstelling van de diverse werktuigen die bij de manuele productie van klompen gebruikt worden, is er een korte documentaire over het klompenmaken. Dit filmpje uit 1942 toont zowel het manuele als het machinale productieproces. Het maken van klompen maakt ook deel uit van diverse educatieve activiteiten die het museum voor kinderen organiseert. www.mot.be

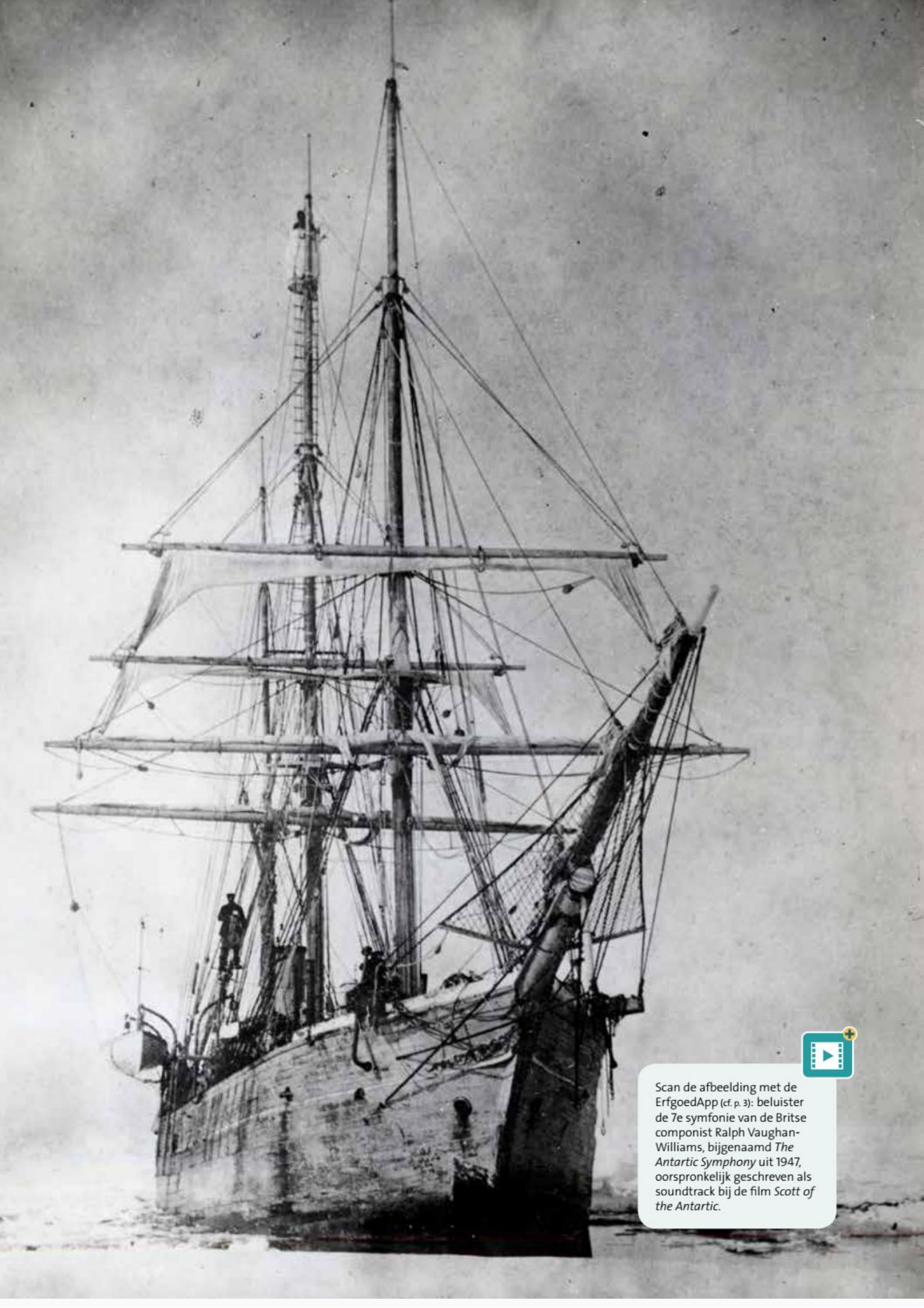
Lezen

L. VERACHTERT, *Klompen en klonen, blokken en hollen. Klompenambacht in de Kempen*. Erfgoedgidsen Provincie Antwerpen 11, 2010.

P. HESTERS, *De klompenmakerij, sociale en economische geschiedenis van de klompenmakerij in het noorden van Oost-Vlaanderen*. Lokeren, Oelbrandt.

B. BÜLD, *Holzschuhe und Holzschuhmacherhandwerk*. Vreden, Decher Druck.

E. DE KEYZER, 'De Wase Klompenmakerij', in: *Annalen KOKW*, Sint-Niklaas 2015. www.deklompdeklingevzw.be/wp-content/uploads/KOKW-Wase-klompenmakerij-2015-Eric-De-Keyzer.pdf



Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): beluister de 7e symfonie van de Britse componist Ralph Vaughan-Williams, bijgenaamd *The Antarctic Symphony* uit 1947, oorspronkelijk geschreven als soundtrack bij de film *Scott of the Antarctic*.



Reis naar het ijs

De Belgica-expeditie 1897-1899

Weinig wetenschappelijke expedities spreken meer tot de verbeelding dan die van ontdekkingsreiziger Adrien de Gerlache en zijn avontuurlijke reis naar en verblijf in het pakijns van Antarctica. Vorig jaar was het precies 120 jaar geleden dat de Gerlache uit Antwerpen vertrok. Naar aanleiding van die enigszins onder de radar gebleven verjaardag blikken we hier kort terug.

TEKST Patrick De Deckker

De SY Belgica verliet Antwerpen op 16 augustus 1897, na enkele jaren van zorgvuldige voorbereidingen.¹ Ter gelegenheid van het vertrek van dit relatief kleine schip vonden er allerlei feestelijkheden plaats, met onder meer de ondertekening van het Gulden Boek van de Stad Antwerpen. Er was ook een uitgebreid banket.

Het schip *Patria* werd gebouwd in Noorwegen, en omgedoopt tot SY *Belgica*. Het droeg de vlag van de Yacht Club van Antwerpen, nog te zien in de Koninklijke Belgische Yacht Club aan de Schelde. De afmetingen van het schip waren 34,6 m x 7,54 m x 4,09 m. Wanneer het geladen was, verplaatste het zich met 590 m³ en woog het 172 T. De Belgica kreeg een motor van 150 pk. Het schip was gerenoveerd en uitgerust met goed ontworpen wetenschappelijke laboratoria en geïsoleerd met vilt om de koude omstandigheden te kunnen weerstaan. Bovendien was de romp versterkt voor het varen in het pakijns.

“ Aan het begin van de expeditie had het schip veel weg van de toren van Babel, omdat er geen gemeenschappelijke taal werd gesproken.

Fondsenwerving

De expeditie kwam er op initiatief van Adrien de Gerlache en werd op verschillende manieren gefinancierd. De hele onderneming werd gesponsord door de Koninklijke Belgische Geografische Vereniging [RBGS], de Belgische overheid, een hele stoet weldoeners (zoals de industrieel Ernest Solvay, mevrouw Leonie Osterrieth – een bekende societyfiguur in Antwerpen - en Emile Danco, lid van de expeditie) en een resem Belgische steden en dorpen.² Die werden aangesproken door een waaier van fondsenwervingstechnieken, nog voor dat woord goed en wel moest uitgevonden worden. De geronselde fondsen voor de expeditie bedroegen, omgerekend naar huidige valuta, ongeveer 12 miljoen euro. Het schip plus de opknapbeurt kostten ongeveer 4,2 miljoen euro. Na de expeditie bleef nog wat budget over voor het loon van de bemanningsleden. ►

■ Papierpositief van de Belgica vast in het antarctisch ijs. Collectie: MAS, Ref. AS.1957.051.009



Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): bekijk de documentaire over die andere beroemde poolreiziger (en bemanningslid van de Belgica), Roald Amundsen.

■ Foto uit het archief van Emil Racoviță in Cluj. Een bemanningslid neemt door een gat in het pakijs proeven van het zeeleven en van het zeebodemsediment.

De expeditie bestond uit negentien deelnemers, een internationaal gezelschap met negen Belgen, zes Noren (waaronder Roald Amundsen, de man die later als eerste de Zuidpool zou bereiken), twee Polen, één Roemeen en één Amerikaan. Het oudste lid was 34 jaar, het jongste nauwelijks 17. De uitstekende wetenschappelijke ploeg was gekozen met de hulp van de RBGS en op advies van vooraanstaande Belgische academici. Aan het begin van de expeditie had het schip veel weg van de toren van Babel, omdat er geen gemeenschappelijke taal werd gesproken. De Amerikaanse arts had gesuggereerd dat "Latijn misschien zou kunnen helpen voor de communicatie", althans onder de opgeleide mensen.

Na een lange, langzame reis door de Atlantische Oceaan met de traditionele festiviteiten bij het oversteken van de evenaar, verliet het schip Punta Arenas in Chili op 14 december 1897. Het wetenschappelijk onderzoek was van biologische, geologische en oceanografische aard, met ook een antropologisch luik dat behoorlijk ondersteund werd door fotografie van hoge kwaliteit.³ Verschillende leden van het wetenschappelijke team interesseerden zich voor de lokale bewoners en minstens drie leden verzamelden elk een klein woordenboek van termen uit hun specialisatiegebieden. Deze werden opgenomen in persoonlijke dagboeken en andere publicaties.

De echte wetenschappelijke expeditie begon pas toen het schip vertrok uit Punta Arenas, waarna verkenningen en wetenschappelijke observaties werden gemaakt in de buurt van het Beaglekanaal. De biologische, geologische en antropologische rapporten daarvan verschenen jaren later in talrijke wetenschappelijke tijdschriften; maar voornamelijk in een reeks monografieën gepubliceerd onder auspiciën van de Belgica



■ Ter gelegenheid van het vertrek van de Belgica vonden er allerlei feestelijkheden plaats met onder meer de ondertekening van het Gulden Boek van de Stad Antwerpen. Collectie: Felixarchief

Stichting, Commission de la Belgica, die werd gefinancierd door een genereuze subsidie van de Belgische regering op aanbeveling van koning Leopold II. De reeks kreeg als titel: *Résultats du Voyage de la Belgica en 1897-99 sous le commandement de A. de Gerlache de Gomery - Rapports scientifiques*.⁴ In totaal verschenen sporadisch 9 volumes met 92 bijdragen in 65 afleveringen gedurende vele jaren, met de laatste publicaties nog in 1949; vijftig daarvan behandelden het biologisch onderzoek. De rest was hoofdzakelijk gewijd aan cartografische, meteorologische, oceanografische, geologische en geofysische bevindingen. Kopieën van die volumes zijn verzonden naar vijfhonderd adressen over de hele wereld, maar zijn, zo hebben we gemerkt, moeilijk te vinden en ook vaak verkeerd gecatalogeerd.

Wat de wetenschappelijke resultaten betreft, hebben 980 pagina's betrekking op niet-biologische waarnemingen en 1.892 pagina's omvatten biologische data. Ter vergelijking: de resultaten van de Britse Southern Cross-expeditie die als eerste in 1899 op Antarctica overwinterde, werden in een enkel deel gepubliceerd door E.R. Lankester, toenmalig directeur van het British Museum, en beslaan slechts 344 pagina's.

Op oudejaarsdag 1897 zonk het schip bijna in de buurt van Harberton Harbor. Tot ieders opluchting kon de reis uiteindelijk worden voortgezet. De Belgica zette koers naar de Staatseilanden, aan de uiterste zuidpunt van Zuid-Amerika.

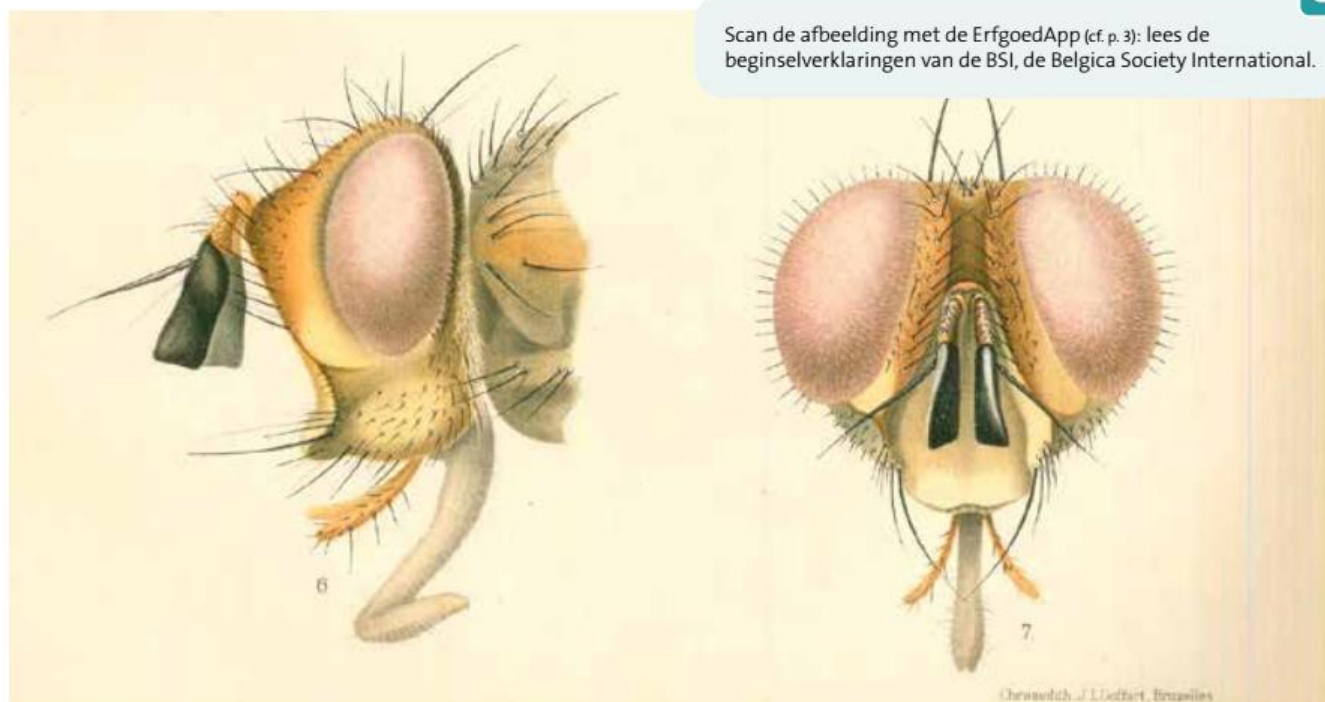
Onderweg ging het biologisch onderzoek verder. Op 14 januari 1898 begon de verkenning van de Drake Passage, vernoemd naar de beroemde Engelse kaper Francis Drake. Het was het begin van het echte oceanografisch werk. Er werd ontdekt dat de oceaan in die regio veel dieper is dan eerder werd gedacht: de meetkabel moest over 4.000 meter uitgelaten worden. Ook werd de eerste ijsberg waargenomen. Tijdens een zware storm viel het eerste slachtoffer van de expeditie. De jonge Karl Auguste Wiencke sloeg overboord en kon niet worden gered, ondanks een poging hem te bereiken in het koude vrieswater door de tweede in bevel, Georges Lecoq. De reis ging verder en op 23 januari werd een nieuwe doorgang ontdekt en verkend. Op de vroegst gepubliceerde kaarten heette deze strook oorspronkelijk de *Belgica Strait*. Later werd ze omgedoopt tot *De Gerlache Strait*, ter ere van de gezagvoerder. Het in kaart brengen verliep efficiënt met behulp van een verscheidenheid aan geodetische technieken. Een groot aantal van deze technieken is afhankelijk van de positionering van de planeten. Dankzij de grote navigatie-expertise van genoemde Lecoq werden mooie resultaten geboekt. Een zeventigtal nieuwe ontdekte eilanden en andere geografische merkpunten werden vernoemd naar weldoeners, vrienden, familieleden en plaatsen in België, zoals de Brabant- en Luikeilanden, enz. Deze namen worden ook vandaag nog gebruikt.

Tijdens de twintig dagen durende onderzoeken in de De Gerlachestraat verzamelden leden van de wetenschappelijke ploeg biologische en geologische exemplaren op het land, en werden vele oceanografische waarnemingen uitgevoerd. Zo deed de Roemeense bioloog Emil Racoviță verschillende ontdekkingen, waaronder die van een dwergvlieg zonder vleugels. In een van de gepubliceerde *Résultats* van de expeditie werd de vlieg later door de Belgische arts Jacobs benoemd als *Belgica antarctica*. Racoviță verzamelde ook de eerste

“ Een zeventigtal nieuwe ontdekte eilanden en andere geografische merkpunten werden vernoemd naar weldoeners, vrienden, familieleden en plaatsen in België, zoals de Brabant- en Luikeilanden, enz. Deze namen worden ook vandaag nog gebruikt.

planten die op het Antarctisch schiereiland groeien. De Pool Henryk Arctowski - opgeleid aan de Universiteit van Luik - en die vóór de expeditie opgeleid werd in de glaciologie door Oostenrijkse en Zwitserse deskundigen, formuleerde het bewijs van een uitgebreide en oudere ijstijd waarvan hij (juist) dacht dat die synchroon was met de grote ijstijd op het noordelijk halfrond. In de tussentijd had Emile Racoviță veel observaties uitgevoerd over het gedrag van walvissen, en allerlei organismen verzameld.

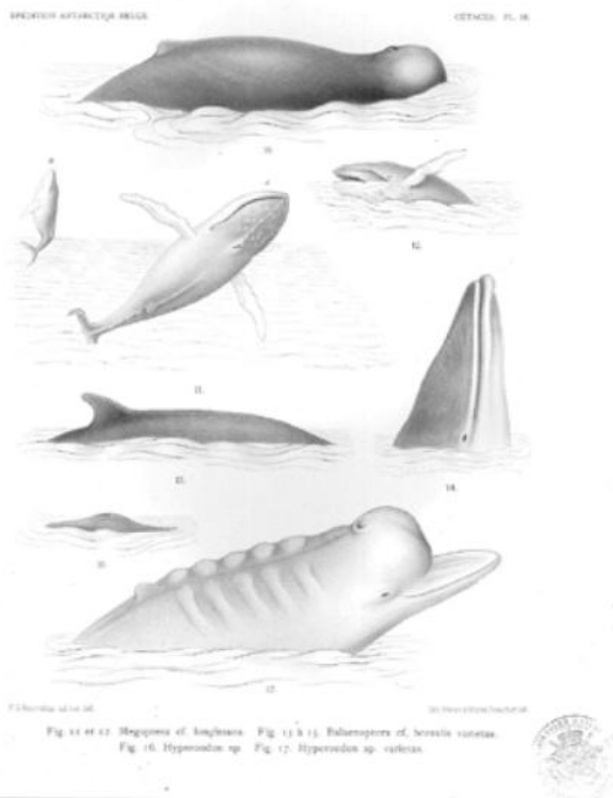
Op 13 februari verliet het schip de De Gerlachestraat. Daarna raakte het uiteindelijk gevangen in het pakijns en dreef het gedurende de volgende dertien maanden op een grillige manier verder over een afstand van zowat 2.000 kilometer. Dit deel van de 'reis' bood veel uitdagingen: er waren tekenen van scheurbuik. Uit de dagboeken van de bemanning blijkt dat bij verschillende leden van de expeditie symptomen van *polar anaemia*, een soort van hartfalen werden vastgesteld.⁵ Om daaraan te verhelpen schreef de Amerikaanse arts Frederick A. Cook voor om rauw pinguïn- en zeehondenvlees te eten. Als bijkomende remedie werd de bemanning ook blootgesteld aan het ultraviolet licht van de vlammen van een open fornuis. Cook had dat geleerd tijdens zijn observaties bij de Eskimo's in het noordpoolgebied.



Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): lees de beginselverklaringen van de BSI, de Belgica Society International.



■ Wetenschappers op de Belgica voerden ook uitgebreid biologisch onderzoek uit. Zo tekenden ze nieuwe soorten insecten op zoals het afgebeelde vrouwelijke insect *Phorocera triangulifera* in het Beaglekanaal in 1898. Tekening van Dr. Jacobs in de *Résultats du Voyage de la Belgica* en 1897-99 sous le commandement de A. de Gerlache de Gomery - *Rapports scientifiques*. Jacobs was een geschoold geneesheer en bijzonder geïnteresseerd in insecten.



■ Bioloog Emil Racoviță, een verwoed observator van walvissen, tekende ook walvissen op.

Uiteindelijk viel het volgende slachtoffer, de voormalige legerofficier Emile Danco. Hij stierf aan hartfalen. Zijn specialiteit waren geomagnetische metingen. Zijn dood trof het personeel diep, op het moment dat ze de totale duisternis van de poolwinter ondergingen. Het wetenschappelijk onderzoek ging verder, ondanks de voortdurende vrees dat het schip verpletterd zou worden door de steeds bewegende krachten van het pakijns en de grote ijsbergen die er doorheen ploegden. Op een bepaald moment scheelde het een haartje of het schip werd geraakt door zo'n enorme ijsberg.

Op 13 maart 1899 kon de Belgica uiteindelijk loskomen uit zijn ijzige beknelling. Het schip arriveerde uiteindelijk veilig en wel in Punta Arenas op 28 maart 1899. De terugreis naar Antwerpen duurde nog lang, omdat de voorraad kolen op was. Vele maanden later, op 5 november 1899, konden de welkomstfeestiviteiten uiteindelijk van start gaan. Alles werd opgetekend in het Gulden Boek van de Stad Antwerpen en er werd, opnieuw, een imposant banket georganiseerd. Eens het feestgedruis was verstomd, begon de langdurige procedure voor het verzamelen en publiceren van de resultaten. Dat duurde, alles bij elkaar, vier decennia. Een compleet compendium verscheen in het boek *Belgica Expedition Centennial*, samengesteld door coauteurs H. Declair en C. De Broyer⁶ en een recent artikel geschreven door de auteur.⁷

De meeste van de Belgicacollecties werden door de leden van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen in Brussel verzonden naar deskundigen in België en vele delen van Europa. De Belgicacommissie financierde de publicaties die door J.-E. Bushmann gedrukt werden in Antwerpen. Deze laatste nam ook de voorbereiding op zich van de vele wetenschappelijke illustraties, waarvan sommige kunnen worden beschouwd als schitterende voorbeelden van wetenschappelijk artistiek werk, en waarvan verschillende in kleur zijn. Het zijn de stille getuigen van een expeditie die ook vandaag nog tot de verbeelding spreekt.

Vertaling uit het Engels: Wil Geens



Leden van de Belgica-expeditie

Officieren:

- Adrien de Gerlache, Commandant, Belg, 32
- Georges Lecoq, Tweede in bevel, Belg, 29
- Henryk Arctowski, Pool, 26
- Frederick Cook, Amerikaan, 32
- Emile Danco, Belg (overleden op 4 juni 1898), 29
- Antony Dobrowski, Pool, 25
- Emile Racoviță, Roemeen, 29
- Roald Amundsen, Noor, 26
- Jules Melaerts, Belg, 21

Ingenieurs:

- Henry Sommers, Belg, 34
- Max Van Rysselberghe, Belg, 18

Bemannig:

- Adam Tollefsen, Noor, 31
- Louis Michotte, Belg, 26
- Ludvig H. Johansen, Noor, 25
- Engelbert Knudsen, Noor, 21
- Gustave Dufour, Belg, 21
- Johan Koren, Noors, 17
- Karl-Auguste Wiencke, Noor (overleden 22 januari 1898), 19
- Jan Van Mirlo, Belg, 19
- Namen in het rood waren wetenschappers.

Patrick De Deckker is emeritus professor aan de Australian National University in Canberra. Hij haalde zijn graad als doctor aan het Zoology Department aan diezelfde universiteit en specialiseerde zich aan het Department of Geology and Geophysics in allerhande takken van de paleontologie. Zijn hele carrière stond in het teken van de multidisciplinaire aanpak om relevante informatie en inzichten te verkrijgen over de (reconstructie van) mariene en continentale omgevingen, om zo globale en regionale klimatologische variaties beter te begrijpen.

- 1 SY staat voor Steamed Yacht.
- 2 Veel correspondentie en andere documenten met betrekking tot mevrouw L. Osterrieth zijn beschikbaar in het Felixarchief in Antwerpen (<http://felixarchief.be>).
- 3 Veel foto's die oorspronkelijk op glasplaten werden afgedrukt voor 3D-weergave, worden bewaard in de archieven van het MAS in Antwerpen, andere zijn ook beschikbaar op verschillende locaties in Noorwegen, Polen, Roemenië en de VS en zijn vaak duplicaten van die in het MAS. Deze kunnen worden onderzocht op www.mas.be. Merk op dat de kwaliteit van het bewaren van sommige van deze foto's sterk varieert tussen repositories. Veel foto's staan ook in de *Rapports Scientifiques* van de Belgica-expeditie die hieronder worden beschreven, waaronder de allereerste gepubliceerde foto's van walvissen.
- 4 Een volledige reeks van de *Rapports Scientifiques* is raadpleegbaar in de bibliotheek van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen in Brussel. De meeste delen zijn ook digitaal beschikbaar op de website van het Vlaams Instituut voor de Zee te Oostende, zie www.vliz.be.
- 5 Zie o.a. <https://www.cambridge.org/core/journals/polar-record/article/polar-anaemia-cardiac-failure-during-the-heroic-age-of-antarctic-exploration/C53DEC514C327E87911B-655C05901E2C>
- 6 C. DE BROYER EN T. KUYKEN, 'Bibliografie van de "Belgica Antarctic expedition 1897-1899"'. In: H. DECLAIR EN C. DE BROYER (ED.), *The Belgica Expedition Centennial*, Brussel, VUB Press, 2001, pp. 329-360. Een lijst met alle persoonlijke dagboeken van leden van de expeditie is beschikbaar in dit compendium.
- 7 P. DE DECKKER, 'On the long-ignored scientific achievements of the Belgica expedition 1897-1899'. In: *Polar Research* 'in press', 2018.



Vlaamse literaire, culturele en erfgoedtijdschriften
bundelen de krachten in de koepelvereniging Folio.

Elke maand gratis het beste van 30 tijdschriften in je mailbox?

Schrijf je in op foliotijdschriften.be/nieuwsbrief
Vind ons leuk op facebook.com/foliotijdschriften

Pinfo

Hybride info

Annemie Vanthienen

Thresholds



"And this was an opportunity to use this image-based technology, virtual reality, to go back to the birth of all image-based technologies, photography. So, you are visiting the birth of a medium that spawned all other image-based technologies that came after it. And this has been achieved using the latest image-based technology." – Mat Collishaw.

Met behulp van virtual-realitytechnologie creëerde Collishaw 'Thresholds', een VR-tentoonstelling die bezoekers enkel met behulp van een VR-headset kunnen bezoeken. Ze worden teruggeflitst naar 1839, naar het moment waarop fotografiepionier William Henry Fox Talbot zijn eerste fotografische prints presenteerde in de King Edward's School in Birmingham. Een magische belevenis.

<http://bit.ly/2G9f9sd>

Stijn Streuvels



De erfgoedactiviteiten in Het Lijsternest, het huis waar Stijn Streuvels leefde en werkte in Ingoogem, worden voortaan beheerd door het Letterenhuis. Samen met de werking wordt ook een deel van de omvangrijke bibliotheek en het archief van Stijn Streuvels aan het Letterenhuis overgedragen. Daaronder een omvangrijke fotocollectie met om en bij de 1.000 glasplaten, enkele duizenden fotoafdrukken en een tiental fotoalbums. Daarin komen Het Lijsternest, Streuvels' familie, zijn vrienden, zijn publieke leven en het West-Vlaamse platteland duidelijk in beeld.

www.letterenhuis.be

Nottebohmkrant

Begin dit jaar rolde de eerste editie van de Nottebohmkrant van de persen, het nieuwe halfjaarlijkse informatieblad van de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. In dit eerste nummer vindt u een vooruitblik op de Nottebohmlezingen, een column van Chris Van Camp en interviews met Heleen Debruyne en Johan Pas. De krant verschijnt zowel op papier als digitaal.

www.consciencebibliotheek.be

Nationaal Geografisch Instituut

Is uw museum op zoek naar computerbestanden van oude kaarten of wetenschappelijke ondersteuning bij tentoonstellingen? Zoekt u informatie over de werking van oude landmeterwerktuigen of over het maken van kaarten vroeger en nu? Neem dan contact op met het Nationaal Geografisch Instituut, de medewerkers helpen u graag verder.

www.ngi.be

Nieuwe app voor het Rijksmuseum



De nieuwe app van het Rijksmuseum presenteert veertien tours, een geavanceerd navigatiesysteem, e-tickets en de collectie onder één knop. Nieuw is de *indoor automatic wayfinding* bij de tours. Net als in navigatie-apps krijgt u routeaanwijzingen in het museum. Hiervoor werden 300 beacons geïnstalleerd. Deze beacons staan in verbinding met de app, waardoor u altijd actuele informatie over de route ontvangt tijdens het volgen van een tour. Verder zijn ook de ruim 340.000 afbeeldingen uit de collectiewebsite Rijksstudio in de app te bekijken en te bewaren in verzamelingen. Zo kan u overal en altijd genieten van de collectie van het Rijksmuseum.

U kan de app gratis downloaden via Google Play of de Apple App Store.

www.rijksmuseum.nl



BEELD



TWEET



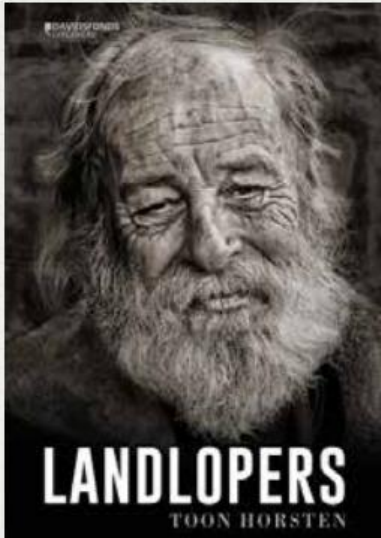
BOEK



WEBSITE



Landlopers



Tot 1993 gold in België een strikte wet op de landloperij. Wie niet voldoende geld op zak had om een brood te kopen, kon worden opgepakt en opgesloten in de rijks-weldadigheidskolonies van Wortel en Merksplas. Op een bepaald moment zaten er meer dan zesduizend mensen opgesloten. In *Landlopers* schetst Toon Horsten een alternatieve sociale geschiedenis van de voorbije tweehonderd jaar, met als uitgangspunt de steeds veranderende wijze waarop de Belgische maatschappij de voorbije twee eeuwen is omgegaan met haar eigen verschoppelingen.

T. HORSTEN, *Landlopers*.
Davidsfonds, 2018. ISBN
9789059089013



Votes for Women

Op 6 februari 2018 was het exact honderd jaar geleden dat vrouwen voor de eerste keer stemrecht verkregen in het Verenigd Koninkrijk na het aannemen van de *Representation of the People Act*. En dat wordt gevierd, met verschillende tentoonstellingen, evenementen, optochten, wandelingen enzovoort. Een overzicht vindt u op:

<https://celebratingvotesforwomen.campaign.gov.uk>



Closer to Van Eyck



Het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium in Brussel (KIK) en Musea Brugge/Kenniscentrum vzw hebben op de bestaande website *Closer to Van Eyck* hoogwaardig beeldmateriaal van 20 werken van Jan van Eyck uit 11 musea gepubliceerd. Ze deden dat in het kader van het VERONA-project (Van Eyck Research in Open Access), waarbij kunsthistorici van het Studiecentrum Vlaamse Primitieven van het KIK samen met hun collega's van de dienst beeldvorming tussen 2014 en 2016 volgens een gestandaardiseerde procedure een groot aantal werken van Jan Van Eyck in beeld brachten. Het resultaat is een handig instrument dat zowel aan onderzoekers als liefhebbers een schat aan hoogwaardig beeldmateriaal ter beschikking stelt.

<http://clostertovaneyck.kikirpa.be>



Multatuli-museum



In Lebak, in het westen van Java, opende begin februari het Multatuli-museum. Het museum kwam er na veel gepalaver en opent met een bescheiden collectie. Toch is Klaartje Groot, conservator van het Nederlandse Multatuli-huis dat enkele objecten schonk, onder de indruk van het museum in Lebak: "Het is mooi hoe ze de lokale geschiedenis met de koloniale tijd hebben gecombineerd."

<http://bit.ly/20915sU>



Collectie Thijs digitaal ontsloten

In 2014 kocht de Universiteitsbibliotheek Antwerpen een bijzondere collectie devotiedrukwerk uit de 17e tot 20e eeuw. De prenten en korte teksten zijn afkomstig uit de rijke verzameling van wijlen prof. dr. Alfons Thijs, een verwoed verzamelaar van volksboekjes, handschriften, bedevaartvaantjes en devotieprenten. De collectie Thijs kan geraadpleegd worden via de bibliotheek van het Ruusbroecgenootschap maar werd nu ook digitaal ontsloten.



<https://www.uantwerpen.be/nl/onderzoeksgroep/ruusbroecgenootschap/bibliotheek>



Snijders&Rockoxhuis



■ Wasily - Eigen werk, Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0

Na een restauratie werd het concept van het Antwerpse Rockoxhuis volledig onder de loep genomen en hertekend. Bovendien werd ook het aanpalende Snijdershuis aan het museum toegevoegd. Op 24 februari opende dan het Snijders&Rockoxhuis de deuren. Over de schouders van burgemeester Nicolaas Rockox en schilder Frans Snijders kijkt u naar hun leefomgeving, naar kunst creëren en kunst bevorderen, naar verzamelen en etaleren, naar vermaak en vertier, naar markten en gedekte tafels, naar natuur en tuinen, naar de humanist en de modale burger in de woelige tijd waarin ze leefden.

www.snijdersrockoxhuis.be



APP



QUOTE



OPROEP



TIP

Geerd De Ceulaerde (28):

“Het fijne aan werken in de erfgoedsector is dat je eigen accenten kan leggen.”

Op de laatste pagina ontmoet u iemand uit de cultureel-erfgoedsector die zijn of haar passie met u deelt.

WIE

Naam Geerd De Ceulaerde

Leeftijd 28 jaar

Woonplaats Lier

Bijzonderheden Vooraleer ik aan de slag ging in het stadsarchief van Herentals werkte ik in het archief van Waregem. Een goed geoliede archiefinstelling en het werk daar beviel me wel. Toen in 2014 een vacature werd uitgeschreven voor stadsarchivaris in Herentals, heb ik die kans met beide handen aangegrepen. Het gaf me de mogelijkheid om terug te gaan naar mijn roots. Het stadsarchief was op dat moment wat ingedommeld en had jarenlang gefocust op geschiedschrijving. Het wetenschappelijke aspect primeerde, waardoor andere levensnodige domeinen wat minder aandacht kregen. Het stadsbestuur zocht daarom iemand die met een frisse blik de boel kon wakker schudden en de archiefwerking weer bij de tijd kon brengen. Dat idee zinde me wel, ik besloot mijn kans te wagen en mocht onmiddellijk beginnen.

WAT

De werking van het Herentalse stadsarchief wordt momenteel volledig onder handen genomen. Mijn eerste taak bestond erin om, letterlijk, grote schoonmaak te houden. Daarnaast hebben we broodnodige ingrepen doorgevoerd op vlak van infrastructuur, zoals de inrichting van het depot, de leeszaal, klimaatregeling ...

WAAR

Het stadsarchief van Herentals beheert een rijk laatmiddeleeuws archief waar de afgelopen decennia jammer genoeg weinig mee gebeurd is. Daarnaast is er uiteraard de informatiehuishouding binnen de administratie. Net als voor het papieren archief en de erfgoedcollecties is er ook voor het digitale archief nog heel wat werk aan de winkel. Op dit ogenblik wordt gewerkt aan een nieuw meerjarenplan, een belangrijk moment voor zowel het stadsarchief als voor de lokale overheid. De werking van de lokale overheid is de afgelopen jaren immers heel sterk veranderd, denk bijvoorbeeld maar aan



het kerntakendebat of de digitalisering van de administratieve dienstverlening. Daarnaast zullen er realistische keuzes moeten gemaakt worden op gebied van informatiehuishouding en erfgoedwerking. Heel veel vragen die in de komende maanden hun beslag zullen krijgen en waarmee we in de volgende legislatuur structureel mee aan de slag zullen gaan.

WAAROM

Het fijne aan werken in de erfgoedsector is dat je heel veel eigen accenten kan leggen. Willen we bijvoorbeeld, binnen de bestuurlijke context van Herentals, het aanwezige erfgoed enkel bewaren, of willen we het ook trachten te valoriseren en te gebruiken als katalysator voor de lokale gemeenschap? Allemaal vragen waar we op dit moment nog niet uit zijn, maar waar we wel actief over nadenken. Hoe anticiperen we als lokale archiefinstelling op de regionaliseringstendens? En hoe gaan we om met de spanning tussen het gebruik en de bewaring van kwetsbaar erfgoed? Bovendien is het heel boeiend om als archivaris een ankerpunt te kunnen zijn in de organisatie en te kunnen meewerken aan de transitie van deze organisatie. Motiverend is ook dat er, vanuit de hedendaagse inzichten inzake behoud en beheer, nog heel wat werk aan de winkel is op gebied van het historisch archiefbeheer. Het fijne aan Herentals is bovendien dat de job van archivaris niet enkel de functie betreft van ‘documentmanager’ maar dat net die erfgoedzorg minstens even belangrijk is.

GOUDEN RAAD

Ik heb nooit een vastomlijnd plan gehad van wat ik wil doen of bereiken. Ook in de erfgoedsector is vaak geen afgelijnd einddoel en is er ruimte voor interpretatie en eigen accenten. Dat is ook helemaal niet erg, zolang je je als erfgoedwerker bewust bent van je eigen maatschappelijke verantwoordelijkheid. Je draagt slechts tijdelijk zorg voor het erfgoed, en zal het ook weer moeten doorgeven aan volgende generaties. In die context is het belangrijk om de nodige pragmatiek aan de dag te leggen, ballast overboord te gooien en op zoek te gaan naar die aspecten die de meeste zorg vereisen. Het is dan de kunst om je daarop te focussen, je verantwoordelijkheid te nemen en de handen uit de mouwen te steken.

ERFGOEDDAG

KIEZEN

Zondag 22 april staat Erfgoeddag in het teken van **KIEZEN**.

Een keuze maken uit de honderden gratis activiteiten kan hartverscheurend zijn.

Surf naar **WWW.ERFGOEDDAG.BE** en stippel je programma uit.

ZONDAG
22
APRIL

 **WWW.ERFGOEDDAG.BE**

  
#ERFGOEDDAG

 download de ErfgoedApp

STEUN EENS EEN
ERFGOEDDOEL
ERFGOEDDOEL.BE

 BVL
POWERED BY FARO

 Blue-bike

 B

 radio

 UIT InVlaanderen.be

 1700
DE VERBODEN DE DOEL
DE VERBODEN DE DOEL

 één

 Grensbood

 LUM

 Combell
Your host on the internet

Erfgoeddag is een initiatief van FARO, Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, in samenwerking met de erfgoedgemeenschappen in Vlaanderen en Brussel.

 faro

 Vlaanderen
verbeelding werkt



- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60
- INFO@FARO.BE | WWW.FARO.BE
- PRIJS LOS NUMMER: 8 EURO